

Prikaz vladara X. i XI. stoljeća u hrvatskim udžebinicima povijesti od početka 20. stoljeća do danas

Jurković, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:658630>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb](#)
[Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski rad

**Prikaz vladara X. i XI. stoljeća u hrvatskim udžbenicima
povijesti od početka 20. stoljeća do danas**

Studentica: Nikolina Jurković

Mentor: dr. sc. Trpimir Vedriš

Zagreb, prosinac 2018.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Udžbenici	3
2.1. Što je udžbenik?	3
2.2. Udžbenici povijesti	6
3. Obrazovne politike, školski sustavi i udžbenici povijesti u Hrvatskoj u 20. stoljeću	9
3.1. Kraljevina Jugoslavija	9
3.2. Nezavisna Država Hrvatska	12
3.3. Socijalistička Jugoslavija	13
3.3.1. Oblikovanje socijalističkog obrazovnog sustava (1945.-1953.)	13
3.3.2. Temelji socijalističkog obrazovnog sustava (1953.-1971.)	15
3.3.3. Krajnji dosezi socijalističkog obrazovnog sustava (1971.-1990.)	18
3.4. Temelji školstva u samostalnoj Republici Hrvatskoj	19
4. Pregled analiziranih udžbenika prema vremenskim razdobljima	23
4.1. „Integrativni“ udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije	23
4.2. Etnocentrični udžbenici iz Nezavisne Države Hrvatske	25
4.3. Anakroni i pristrani udžbenici iz socijalističke Jugoslavije	26
4.4. Put ka modernim i liberalnim udžbenicima iz Republike Hrvatske	29
5. Vladavina kralja Tomislava	35
5.1. Tomislavovo ratovanje	35
5.2. Kraljevski naslov, teritorijalna ekspanzija i vojna moć	43
5.3. Crkveni sabori u Splitu	52
6. Vladavina kralja Petra Krešimira IV.	60
6.1. Obilježja Krešimirove vladavine	60
6.2. Crkveni sabor 1060.	67
6.3. Kraj Krešimirove vladavine	73
7. Vladavina kralja Zvonimira	77
7.1. Dolazak na vlast	78
7.2. Obilježja Zvonimirove vladavine	85
7.3. Zvonimirova smrt	92
8. Zaključak	98
9. Sažetak	103
10. Summary	104
11. Bibliografija	106
11.1. Izvori	106
11.2. Literatura	109

1. Uvod

Povijest kao znanost uvijek se javlja kao konstrukcija prošlosti, konstrukcija koja ovisi o brojnim činiteljima. Naime, prilikom selekcije povijesnih činjenica i stvaranja interpretativnih obrazaca odražava se osobni svjetonazor i interes istraživača te trenutna društveno-politička stvarnost. Upravo trenutne društvene i političke prilike često čine ključnu stavku u posredovanju točno određene slike prošlosti.¹

Povijesna znanost govori o čovjekovoj prošlosti, ali istovremeno i o čovjekovoj sadašnjosti. Ona donosi prošlost u našu svijest o sadašnjem životu i promatra prošlost s obzirom na implikacije u sadašnjosti i budućnosti.² Stoga povijest dobiva osobitu važnost u trenucima konstruiranja postojeće stvarnosti, definiranja identiteta i određene nacionalne, društvene i kulturne pripadnosti.³ Obrazovanje, osobito nastava povijesti, bilo je jedno od primarnih sredstava političkih elita u oblikovanju i iskorištavanju povijesti u skladu s vlastitim političkim ciljevima i legitimizacijom u društvu. Poželjne vrijednosti određene političkim i društvenim kontekstom te usmjereno shvaćanje pojedinih povijesnih procesa i događaja za legitimizacijske svrhe posebno izražajne bile su u udžbenicima povijesti. Stoga su udžbenici s razlogom nazivani „ogledalom“ vlastitoga društva i vremena. U njima se prezentiraju provjerena i društveno prihvatljiva znanja pa su utjecaji konteksta za njih osobito svojstveni.

Dvadeseto stoljeće donijelo je prostoru današnje Republike Hrvatske niz promjena država i sustava vlasti. S društvenim i političkim mijenama Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske mijenjali su se i udžbenici povijesti. Svaka od tih država, bilo totalitarna, bilo demokratska, prilikom konstruiranja postojeće stvarnosti oblikovala je vlastitu interpretaciju prošlosti pozivajući se na odgovarajuće primjere i iskustva iz prošlosti. Naravno, smjene različitih političkih sustava donijele su i promjene retorika, posebno izraženih u uporabi simbolike srednjega vijeka. Upravo je razdoblje srednjega vijeka poznato kao simbolički zanimljivo razdoblje koje je korišteno za oblikovanje nacionalnoga identiteta. U hrvatskom slučaju, razdoblje ranoga srednjega vijeka, odnosno doba hrvatskih narodnih vladara, bilo je glavnim sredstvom političkih elita, ne samo za izgradnju nacionalnoga identiteta, već i za opravdavanje

¹ Hrvoje Gračanin, „Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine“ u *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti. Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti*, ur. Marijana Marinović (Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014), 119.

² Branislava Baranović, „Udžbenici povijesti i nacionalni identiteti mladih,“ u *Kultura, etničnost, identitet*, ur. Jadranka Čačić-Kumpes (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999), 153-154.

³ Gračanin, „Povijesni identiteti i politički realiteti,“ 119.

vlastitih političkih i ideoloških postavki. Naime, primijenjena je ukorijenjena praksa povijesnog pisanja koja ne odgovara prošloj stvarnosti, već suvremenoj politici.

Upravo tvrdnja da su različite političke vlasti i njihove ideološke postavke imale utjecaj na oblikovanje sadržaja udžbenika čini temeljnu postavku ovoga rada. Stoga ću u radu analizirati i interpretirati udžbeničke sadržaje koji su obrađivali hrvatsku ranosrednjovjekovnu povijest, odnosno doba hrvatskih narodnih vladara pri tom provjeravajući navedenu tvrdnju. Naime, predmet analize je prikaz trojice značajnih hrvatskih srednjovjekovnih vladara Tomislava, Petra Krešimira IV. i Zvonimira te događaja povezanih s njihovom vladavinom. Tragat ću za (ne)skrivenim porukama, za namjerama autora, heterogenim interpretacijama istih povijesnih činjenica i vrijednosnim sustavima u pozadini tih interpretacija. Razilaženja i promjene u interpretativnim i vrijednosnim obrascima pratit ću tematski i prema pojedinim razdobljima. Osvrnut ću se i na usklađenost udžbenika s tadašnjim suvremenim historiografskim dosezima, odnosno provjerit ću jesu li se udžbenici mijenjali u skladu s najnovijim dosezima povijesne znanosti. Konačni cilj je utvrditi je li i koliko hrvatska ranosrednjovjekovna povijest poslužila političkim elitama u ustanovljavanju i prenošenju ideoloških postavki u školskim udžbenicima povijesti s obzirom na političko-ideološke okolnosti i potrebe.

Istraživanje je temeljeno na analizi sadržaja udžbenika korištenih na tlu današnje Republike Hrvatske od kraja Prvog svjetskoga rata do danas. Korišteni povijesni izvori pohranjeni su u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici te Knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Rad je strukturiran tako da je prvi dio rada posvećen udžbenicima općenito, udžbenicima povijesti i njihovom značaju u odgojno-obrazovnom procesu. Zatim, prije same analize udžbenika, predstavljena je politička i društvena pozadina koja je oblikovala obrazovnu politiku, školske sustave i povijesnu svijest u udžbenicima povijesti u promatranim državama. Kratko su opisane opće karakteristike korištenih udžbenika po razdobljima u kojima su nastajali. Temeljni dio rada, analiza sadržaja udžbenika, temelji se na kvalitativnim metodama. To uključuje hermeneutičku analizu kojom se otkrivaju skrivena značenja i poruke u udžbenicima, jezičnu analizu upotrebe riječi te komparativnu analizu. Komparativnom analizom sadržaja pokazane su sličnosti i razlike između udžbenika korištenih na hrvatskom prostoru u različitim razdobljima. U zaključnom dijelu iznijeti su konačni rezultati i zaključci istraživanja.

Osim primarnih izvora, udžbenika povijesti iz različitih državnih sustava, prilikom izrade ovoga rada koristila sam i ostala znanstvena i stručna djela. Posebno su mi koristili radovi

povjesničarke Snježane Koren, njezini znanstveni članci i monografija bili su znatna pomoć pri upoznavanju i shvaćanju fenomena korištenja školske povijesti u političke svrhe, osobito u socijalističkoj Jugoslaviji i Republici Hrvatskoj. Također, tu ubrajam i djelo talijanskoga povjesničara Stefana Petrungara *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine* u kojem je detaljno predstavljena kulturno-obrazovna politika svih državnih organizacija u kojima se nalazila Republika Hrvatska. Ovdje bih također istaknula i radove Magdalene Najbar-Agičić i Damira Agičića čiji su mi radovi bili od nemale koristi pri razumijevanju promjena u obrazovnim sustavima, nastavnim planovima i programima te udžbenicima povijesti i njihovoj povezanosti s političko-ideološkim izmjenama. Još ću izdvojiti monografiju Josipa Malića *Koncepcija suvremenog udžbenika* i doktorsku disertaciju Slobodanke Antić *Udžbenik kao instrument za konstrukciju i ko-konstrukciju školskog znanja* koji su mi poslužili za prikaz udžbenika kao važnog nastavnog sredstva. Budući da moj rad tematizira rani srednji vijek od velike koristi bili su mi i radovi hrvatskih medievalista, osobito Nevena Budaka.

2. Udžbenici

Značenje knjige za razvoj čovjekovih intelektualnih moći i sposobnosti izuzetno je važno. Često se prvi susret s knjigom ostvaruje tek u školi, a cjelokupni odgojno-obrazovni proces obilježen je vezom s knjigama. Upravo u školi djeca se upoznaju s određenom vrstom knjige – udžbenikom, osnovnom školskom knjigom. Udžbenici su kreirani kao nastavna sredstva te su sastavni dio nastavnoga procesa. Štoviše, udžbenik je još uvijek glavni, a nekad i jedini izvor podataka za obrazovni sadržaj. Time čini jedan od ključnih stupova obrazovnog procesa. Stoga ću u nastavku ukazati na važnost udžbenika; njegovu definiciju, funkcije i značaj, a osobitu pažnju ću posvetiti udžbenicima povijesti.

2.1. Što je udžbenik?

Udžbenik je nezaobilazni dio nastavnog procesa, ali unatoč tome, još nije posve jasno i precizno definiran. Njegovo definiranje ovisi o pristupu pomoću kojega ga želimo definirati. Najčešći pristup je rječnička definicija udžbenika koja ga određuje kao knjigu. Definicije

udžbenika često polaze od njegove pedagoške funkcije, a udžbenik se može definirati s obzirom na njegovu političku, kulturološku i ideološku dimenziju.⁴

Prva hrvatska djela koja su se bavila udžbeničkom problematikom nastala su prije više od trideset godina. Bila su to djela Vladimira Poljaka (*Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika* iz 1980. godine) i Josipa Malića (*Koncepcija suvremenog udžbenika* iz 1986. godine). Oni su se usredotočili na udžbenik kao knjigu koja nastaje prema određenim pedagoškim, psihološkim i didaktičko-metodičkim načelima. Temeljem toga, temeljna odrednica udžbenika je njegova didaktička oprema, odnosno didaktičko-metodičko oblikovanje pomoću kojega se posreduje znanstveni i stručni sadržaj. Prema Josipu Maliću udžbenik je knjiga u kojoj je „didaktički transponirana znanost“ te predstavlja najstariji izvor znanja u procesu odgoja i obrazovanja.⁵ Vladimir Poljak, navodeći bitne odrednice udžbenika, ističe da je to osnovna školska knjiga oblikovana na temelju propisanog nastavnog plana i programa; učenici ga gotovo svakodnevno upotrebljavaju i didaktički je oblikovan u svrhu racionalnog, optimalnog i efikasnog obrazovanja.⁶ Potvrda ovih odrednica pružena je i u definiciji udžbenika u hrvatskom *Zakonu o udžbenicima za osnovnu i srednju školu* koji ga određuje kao didaktički oblikovano nastavno sredstvo i izvor znanja: „udžbenik za osnovnu i srednju školu je nastavno sredstvo namijenjeno višegodišnjoj uporabi, ... objavljuje se u obliku knjige, ... a služi učenicima kao jedan od izvora znanja za ostvarivanje odgojno obrazovnih ciljeva utvrđenih nacionalnim i predmetnim kurikulumom.“⁷

Svaki je udžbenik specifičan s obzirom na izbor sadržaja, način prezentiranja materijala te na likovnu, grafičku i tehničku uređenost. Temeljni i dominantni sadržajni element udžbenika je tekst. Udžbenik je tekstualni izvor znanja, odnosno tekstualno nastavno sredstvo. Uz tekst, sadržaj udžbenika čine slike, crteži, fotografije, karikature, sheme, tablice, grafikoni, karte i didaktičko-metodički elementi poput uputa, pitanja, zadataka i vježbi. Jezično-stilsko oblikovanje udžbenika prilagođeno je psihofizičkoj zrelosti i sposobnosti učenika; trebao bi poštivati jezične dosege učenika, ali istodobno poticati i obogaćivati njihov jezični izraz te razvoj komunikacije. Ilustracije udžbenika također trebaju biti primjerene i pažljivo odabrane budući da nose određenu poruku koja utječe na emocije i reakcije učenika kao promatrača.

⁴ Slobodanka Antić, „Udžbenik kao instrument za konstrukciju i ko-konstrukciju školskog znanja“ (Ph.D. diss. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2013), 28-30.

⁵ Josip Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika* (Zagreb: Školska knjiga, 1986), 7-8.

⁶ Vladimir Poljak, *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika* (Zagreb: Školska knjiga, 1980), 29.

⁷ Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, „Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu,“ *Narodne novine*, 2. ožujka 2010.

Kao nezaobilazan oslonac nastavnog procesa i cjelokupnog školskog konteksta, udžbenik ima nekoliko funkcija. Primarna funkcija udžbenika je prezentacija informacija. Prilikom određenja udžbenika kao knjige za učenje specifičnog sadržaja ili predmeta, ističe se upravo uloga osiguravanja reprezentativnih sadržaja za učenje. Međutim, udžbenik nije tek obična zbirka informacija za učenje jednog predmeta, već je prilagođen i didaktički oblikovan s obzirom na ciljani uzrast. Sljedeća funkcija udžbenika je motivacija učenika za učenje. Udžbenik mora poticati i upućivati učenika na usvajanje novih činjenica, dakle treba biti oruđe učenikovog intelektualnog razvoja. Funkcija udžbenika također je i usustavljivanje informacija te koordinacija s ostvarenjem odgojnih i obrazovnih ciljeva.⁸ Udžbenik je školska knjiga u kojoj odabrani sadržaji i način njihove interpretacije nisu slučajni, oni su u uskoj konekciji i korelaciji s odgojno-obrazovnim ciljevima i zadacima te s nastavnim planovima i programima.⁹ Važna funkcija udžbenika također je vođenje učenika u njihovim aktivnostima učenja.¹⁰ To znači da udžbenik mora biti tako didaktički oblikovan da omogući učenikovo samostalno snalaženje u sadržaju, tj. samoučenje. Glede toga, trebao bi sadržavati primjeren materijal za misaonu aktivnost učenika, dovoljno vježbi za samostalan rad, a naravno i upućivati na ostale izvore znanja.¹¹

Udžbenik također njeguje određeni vrijednosni sustav,¹² odnosno uvjerenja i vrijednosti koje su u skladu s vremenom i prostorom u kojem je nastao. Nastavni plan i program (posljedično i udžbenik) u teoriji i praksi nikad nije odvojen od nacionalnih, političkih, ekonomskih, kulturnih i etičkih elemenata. Svi ovi elementi snažno utječu na njihovu konstrukciju. U udžbeniku se nalaze posebno priređeni obrasci određene kulture, idejne i etičke vrijednosti važećeg društveno-političkog sustava. Stoga, s razlogom, Malić ističe da je udžbenik istovremeno pokazatelj sveukupnog društvenog, kulturnog, znanstvenog razvoja jedne države, jednog naroda, jedne politike, ali i sredstvo idejnog oblikovanja članova tog društva.¹³ Udžbenici su tako vrijednosne knjige koje podliježu vrijednosnim prilagodbama, ne uvijek izrečenim, često implicitnim te su indikatori poželjnog (vladajućeg) načina razmišljanja.

Tradicionalni način shvaćanja procesa učenja udžbenik povezuje isključivo s nastavnim sadržajem percipirajući ga kao prijenosnika sadržaja propisanih nastavnim planom i programom. No, udžbenici kao nastavna sredstva nude mnogo veće mogućnosti od pukog

⁸ Antić, „Udžbenik kao instrument za konstrukciju,“ 29-30.

⁹ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 21.

¹⁰ Antić, „Udžbenik kao instrument za konstrukciju,“ 30.

¹¹ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 42.

¹² Antić, „Udžbenik kao instrument za konstrukciju,“ 30.

¹³ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 52.

prijenosa činjenica. Udžbenik kao konstruirano nastavno sredstvo uključeno je u bihevioralni i kognitivan razvoj učenika. Uz didaktički oblikovan sadržaj, primjeren za određenu razinu obrazovanja i određeni uzrast udžbenik ima posebnu ulogu, a to je razvojno-formativna uloga. Ona se odnosi na medijatorsku ulogu udžbenika u oblikovanju znanja, vještina, stavova i vrijednosti te razvoja mišljenja, dakle oblikovanja cjelokupne ličnosti. Sukladno tome, Antić tvrdi da udžbenik treba biti sredstvo i medijator individualnog razvoja koji prenosi i posreduje različite kulturne i socijalizacijske obrasce i modele.¹⁴ Josip Malić je istaknuo kako bi udžbenik trebao poticati i razvijati misaonu aktivnost i kritičnost učenika, oblikovati učenikov osjetilni stav i odnos prema određenim sadržajima. Također bi trebao pridonositi razvoju učenikovih izražajnih sposobnosti te poticati samostalnost i oblikovanje stvaralačkih komponenti ličnosti.¹⁵ Možemo zaključiti kako svaki udžbenik ima za cilj potaknuti razvoj samostalnih i uravnoteženih osoba kao i pobuditi kreativne kapacitete budućih nosilaca društvenih uloga jer pomoću njega oni stječu znanja, vještine i kompetencije neophodne za profesionalni i građanski život.

2.2. Udžbenici povijesti

Udžbenici povijesti sadrže znanja o životu ljudi u prošlosti, o karakterističnim događajima i obilježjima života u prošlosti kao i o promjenama u društvu i prostoru na različitim lokacijama i u različitim vremenskim razdobljima. Obuhvaćaju elemente iz političke, vojne, ekonomske, socijalne i kulturne povijesti. Sadržaj udžbenika povijesti temelji se na znanstveno utemeljenom znanju o prošlosti, na nacionalnoj, europskoj i svjetskoj razini te služi za poticanje učenikovog interesa za upoznavanjem prošlosti i proučavanjem najvažnijih događaja, pojava i procesa pojedinih razdoblja ljudske povijesti. Pomoću udžbenika povijesti učenici upoznaju, promatraju i analiziraju ljude, događaje i pojave iz prošlosti i time bolje razumijevaju različita povijesna razdoblja.

Tekst udžbenika povijesti pripovjednog je karaktera, a podijeljen je u kronološke blokove – od prapovijesti do suvremenoga doba. To olakšava učenikovo razumijevanje razvitka vremena budući da učenici razvijaju kronološki okvir o značajnim ljudima i događajima. Ono što u njima prevladava je naracija o političkoj i vojnoj povijesti određene države. Događaji i pojave složeni su u smislenu cjelinu pa povijesni udžbenik stvara vremenski i prostorni kontinuitet. Narativna struktura, odabir činjenica i njihova stratifikacija stvaraju privid

¹⁴ Antić, „Udžbenik kao instrument za konstrukciju,“ 38, 40.

¹⁵ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 15.

jedinstva i povijesnoga kontinuiteta.¹⁶ Stoga je naracija školskog udžbenika povijesti često prožeta simplifikacijama i generalizacijama. Donose se zaokružene povijesne slike, pojednostavljena objašnjenja i vrednovanja o povijesnim pojavama, događajima i ličnostima.¹⁷ Dakle, pripovjedna forma te vremenski i prostorni kontinuitet osnovna su obilježja udžbenika povijesti.

Kao što smo već naglasili, vrijednosno neutralni udžbenici, a osobito udžbenici povijesti, ne postoje. Udžbenici povijesti nisu i ne mogu biti odvojeni od političke i društvene pozadine koja oblikuje društvenu svijest. Naime, u njih se eksplicitno i implicitno ugrađuju određene društvene vrijednosti i uvjerenja povezana sa slikom koje društvo, odnosno njegove dominantne skupine, imaju o sebi te žele prenijeti na mlađe naraštaje. Tako se sadržaj udžbenika povijesti koristi kao medij za vrijednosno, nacionalno i kulturološko oblikovanje mladih. Oni su „ogledalo“ svoga društva i vremena, svjedoci političkih i društvenih okolnosti u kojima su nastali i namjera s kojima su pisani.

Učenici se sa školskim udžbenicima susreću u vrlo osjetljivoj fazi oblikovanja i formiranja vlastite i zajedničke svijesti, a susret s udžbenicima povijesti u takvoj fazi može biti nezanemarivo važan u konačnom oblikovanju osobnog i grupnog identiteta. Štoviše, znanje iz područja povijesti igra osobito važnu ulogu u oblikovanju nacionalnog identiteta. Povijest je, uz jezik, prepoznata kao jedan od najvažnijih oblikovnih čimbenika nacionalnog identiteta. Još od prvih nacionalnih država, udžbenici povijesti prepoznati su kao važno vezivno tkivo svih građana. Stoga je već u školskim danima započinjao proces oblikovanja kolektivnog pamćenja, procesa čiji je cilj ukorijeniti u stanovništvu točno određeni osjećaj kolektivne pripadnosti i svijesti o pripadanju jedinstvenoj i zajedničkoj naciji.¹⁸ Temeljem toga, oslikavanje vlastitog naroda u udžbeničkoj historiografiji jedan je od osnovnih elemenata kojim se utječe na kreiranje nacionalnog identiteta učenika.¹⁹

Upravo zbog mogućnosti utjecaja na oblikovanje učeničkog identiteta, školska povijest podložna je različitim političkim pritiscima, odnosno zloupotrebljavanju u političke svrhe.²⁰ Naime, odabir povijesnih događaja i ličnosti te njihova interpretacija u udžbenicima povijesti

¹⁶ Falk Pingel, *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*, prev. Marko Fančović (Zagreb: Profil, 2000), 32.

¹⁷ Snježana Koren, „Regionalni aspekti interkulturalizma u nastavi povijesti: pristupi, koncepti i praktična iskustva,“ *Povijest u nastavi* 2 (2004): 340.

¹⁸ Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*, prev. Franko Dota (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 6-7, 18.

¹⁹ Baranović, „Udžbenici povijesti i nacionalni identiteti mladih,“ 162.

²⁰ Snježana Koren i Magdalena Najbar-Agičić, „Europska iskustva i nastava povijesti u obveznom obrazovanju,“ *Povijest u nastavi* 5/10 (2007): 167.

uvelike ovisi o postojećim političkim, društvenim i kulturnim okolnostima, odnosno o dominantnim ideološkim diskursima. Stoga se preko udžbenika povijesti, osim prenošenja znanja, razvijanja sposobnosti i vještina, nastojalo učvrstiti političke i društvene norme jednog društva te širiti određenu ideologiju. Dakle, vrlo lako može se složiti sa zaključkom da udžbenici povijesti proizvode „povijesne istine“ u skladu s vladajućim režimom istine.²¹

Stoga su školski udžbenici više od sredstva za podučavanje i učenje, oni su i izvor za istraživanje. Naime, ustanovljena je međunarodna analiza i revizija udžbenika povijesti, zemljopisa i društvenih znanosti koja se razvila u znanstvenu disciplinu nazvanu *istraživanje udžbenika*. Utemeljena je na interdisciplinarnosti i suradnji povjesničara, sociologa, geografa, pedagoga i drugih stručnjaka.²² Međunarodna analiza udžbenika osobito se intenzivirala u 20. stoljeću nakon dvaju svjetskih ratova, a nadnacionalna politička tijela bila su glavni pokretač brojnih projekata. Glavni povod projekata međunarodne analize udžbenika bila je potreba da se isključe i uklone činjenične pogreške, predrasude i stereotipi iz udžbeničkih sadržaja. Cilj je bio sprečavanje sukoba te razvoj demokracije.

Poslije Prvoga svjetskoga rata, *Liga naroda* je prva potaknula internacionalnu reviziju udžbenika, a ovu djelatnost poslije Drugoga svjetskoga rata nastavio je razvijati UNESCO i *Vijeće Europe*. Ove organizacije pokretale su projekte i podupirali istraživanja i revizije udžbenika s ciljem borbe protiv ksenofobije i izbjegavanja stereotipa, a u duhu obrazovanja za međunarodno razumijevanje, suradnju, mir i ljudska prava. Svi pokrenuti projekti predstavljali su značajan pothvat za razvoj nastave povijesti, a posebno za pisanje udžbenika.²³ U ovoj aktivnosti osobito se ističe zajednički rad UNESCO-a i *Georg Eckert Instituta za međunarodno istraživanje udžbenika*. Ovaj *Institut* se afirmirao kao svjetski centar u području usporedne analize udžbenika. *Institut* aktivno istražuje udžbenike i nastavne materijale (prvenstveno iz područja povijesti, geografije, društvenih predmeta), pokreće projekte o školskim sadržajima i udžbenicima te podržava znanstvenike i istraživače u razmjeni i razvoju internacionalnog razumijevanja, a ima jednu od najvećih biblioteka udžbenika i građe relevantne za nastavu.²⁴

²¹ Dinko Župan, „Ideologija, moć i udžbenici,“ u *Prošla sadašnjost: znakovi povijesti u Hrvatskoj*, ur. Nenad Ivić i Vladimir Biti (Zagreb: Naklada MD, 2003), 329, 353.

²² Pingel, *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*, 34.

²³ Isto, 9-13.

²⁴ Isto, 44-46.

3. Obrazovne politike, školski sustavi i udžbenici povijesti u Hrvatskoj u 20. stoljeću

Hrvatska je u 20. stoljeću bila pod različitim državnim i političkim uređenjima. Svako od tih uređenja (Kraljevina Jugoslavija, Nezavisna Država Hrvatska, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i Republika Hrvatska) pretrpjelo je u svom političkom, ekonomskom i kulturnom segmentu neku vrstu revolucionarne promjene, nastali su kao rezultat rata i ustanovljenja nove države.²⁵ Kao takvi, imali su posebnu potrebu za uspostavljanjem i učvršćenjem legitimiteta i dominantne vladajuće ideologije. Stoga je svaki od tih državnih sustava uspostavom vlastitog političkog subjektiviteta i oblikovanjem novih dominantnih ideoloških okvira donio novosti u procesu stvaranja države općenito. Naravno, te novosti bile su izražene i u obrazovnom sustavu kao jednom od najvažnijih sustava u širenju ideologije vladajuće klase. Naime, u preobrazbi društvenog sustava politika je bila subjekt društvenog života i upravo to joj je omogućilo regulaciju i kontrolu sfere obrazovanja jer je ta sfera bila jedno od glavnih sredstava kontrole društva.²⁶ Upravo monopol nad obrazovnim sustavom svih državnih poredaka činio je najvažniji element u širenju dominantne ideologije.²⁷ Obrazovanje, a osobito nastava povijesti, bili su stoga među vodećim sredstvima u postizanju političke legitimizacije i ustanovljenju nove države.

Svaki novi politički poredak preoblikovao je temelje obrazovnog sustava u skladu s vladajućom dominantnom ideologijom. Slijedom toga, upoznat ćemo obrazovne politike pojedinih državnih sustava, promjene u sustavu školstva te temeljne karakteristike njihovih udžbenika povijesti.

3.1. Kraljevina Jugoslavija

Obrazovna politika i organizacija školskog sustava

Razvoj obrazovnog područja i školstva u Kraljevini Jugoslaviji možemo podijeliti na dva razdoblja. Prvo razdoblje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, od njegove uspostave 1918. do uvođenja diktature 1929. godine, obilježeno je izgradnjom nove države. Sva pozornost bila je posvećena ustrojstvu novostvorene države, učvršćivanju vlasti te gospodarskoj situaciji.²⁸

²⁵ Siniša Malešević, *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, prev. Slobodanka Glišić (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004), 193, 196.

²⁶ Branislava Baranović, „Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj,“ *Revija za sociologiju* 25 (1994): 201.

²⁷ Malešević, *Ideologija, legitimnost i nova država*, 200.

²⁸ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 55.

Kulturno-obrazovno područje ostalo je u sjeni te je njime dominiralo stanje nemara, neodređenosti i neorganiziranosti. Jedan od glavnih razloga ovakvoga stanja bila je izrazita politička nestabilnost koja je onemogućila nastajanje dugoročnijih planova na kulturno-obrazovnom polju. Postojeći školski sustav stoga se nije mijenjao, zadržan je onaj iz prethodne državne organizacije – Austro-Ugarske Monarhije. Vrijedili su šaroliki zakonski okviri i školski sustavi koji su bili posljedica podijeljenosti hrvatskih zemalja unutar Monarhije, u Hrvatskoj i Slavoniji Mažuranićev *Zakon o pučkim školama* iz 1874. i njegove izmjene, a u Dalmaciji i Istri austrijski školski zakonik iz 1867. godine.²⁹ Osnovna škola na području Hrvatske bila je četverogodišnja, a na području Dalmacije djelovale su osnovne škole sa šest razreda. Upravo različiti zakonski okviri i školski sustavi, odnosno nepostojanje jedinstvenog obrazovnog zakonskog okvira te nepovezanost Ministarstva prosvjete i cjelokupne školske uprave obilježilo je područje obrazovanja prvog razdoblja postojanja Kraljevstva SHS.³⁰

Prekretnica u političkom životu, ali i na kulturno-obrazovnom polju dolazi uvođenjem diktature kralja Aleksandra Karađorđevića početkom 1929. godine. Kao što tvrdi Siniša Malešević upravo se u određenom trenutku (op.a. u ovom slučaju uspostavi diktature) može stvoriti ideologija koja ima snagu moćnog i sveobuhvatnog poziva i utječe na širu populaciju i organizaciju društva.³¹ Upravo to dogodilo se u Kraljevini Jugoslaviji – uspostavom diktature pokrenuta je nova službena ideologija *integralnog jugoslavenstva*. Označilo je to početak reformi u svim političkim i društvenim sferama, a upravo je polje obrazovanja bilo jedan od važnijih poligona za provođenje ideje jednog jedinog jugoslavenskoga naroda. Pokrenuta je korjenita reforma školstva s ciljem odgajanja novih generacija u duhu jugoslavenske unitarističke politike, odnosno stvaranja „novih Jugoslavena.“ Kao najvažniji ciljevi istaknuti su odgoj u duhu narodnog i državnog jedinstva te odanost državnoj zajednici i naravno, dinastiji. Reformom je školski sustav unificiran, a *Zakonom o narodnim školama* iz 1929. godine uvedena je osmogodišnja osnovna škola.³² No, provođenje proklamirane državne ideologije, odnosno stvaranje novoga nacionalnog identiteta pokazalo se teškim zadatkom – model jedinstvenog identiteta nije zaživio među narodima. U školstvu se zakoni i unificirani školski sustav nisu u potpunosti provodili te su ostali na zakonskoj (teorijskoj) razini. U stvarnosti udžbenici nisu bili posve unificirani, a školska obveza svodila se na četiri razreda osnovne škole. Postupno odustajanje od ideološkog projekta jedinstvenog jugoslavenskog

²⁹ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 53.

³⁰ Isto, 53, 56.

³¹ Malešević, *Ideologija, legitimnost i nova država*, 92.

³² Dragutin Franković, ur., *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958), 330-333.

naroda uslijedilo je nakon smrti kralja Aleksandra 1934. godine. Polje obrazovanja polagano je gubilo na važnosti i s vremenom ostalo na marginama interesa vladajućih snaga.³³ Uspostava Banovine Hrvatske, jedinice visokog stupnja samostalnosti, u kolovozu 1939. godine označila je konačno napuštanje ideje *integralnog jugoslavenstva*.³⁴ Možemo zaključiti kako su zapušteno školstvo, ali i utjecaji izvan njega osujetili uspješno provođenje homogenizacijske zadaće obrazovanja.

Udžbenička historiografija

Školski udžbenici iz vremena Kraljevstva SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije prate i odražavaju razvoj službene politike. Prema talijanskom povjesničaru Stefanu Petrungaru, jugoslavenske udžbenike između dva svjetska rata možemo razvrstati u tri skupine. Prvu skupinu čine udžbenici od 1918. do 1929. godine u kojima se mogu primijetiti naznake uvođenja elemenata *integralnog jugoslavenstva*, ali uz daljinu samostalnost autora. Iako su u hrvatskim školama bili rabljeni austrougarski udžbenici, započele su prve prerade i izrade udžbenika u duhu jugoslavenstva. Tome je svakako pridonijelo i donošenje nastavnih planova i programa za osnovne i srednje škole na području Kraljevstva SHS tijekom 1926. i 1927. godine.³⁵ Sljedeća skupina udžbenika je iz razdoblja od 1929. do uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine kada se ciljano vršio proces ujednačavanja svih udžbenika i njihova usklađivanja sa službenom državnom ideologijom. Naime, u školske udžbenike nametnula se obrada zajedničke jugoslavenske povijesti, a udžbenici povijesti dobili su naziv *Povijest Jugoslavije*. Tekstovi udžbenika povijesti izdanih u ovom razdoblju obilovali su zajedničkim i usporednim slikama, motivima i simbolima svih jugoslavenskih naroda, isticala se sličnost i zajedništvo Južnih Slavena te njihova zajednička kulturna i vojna borba u stvaranju Kraljevine. Time se kod svih učenika pokušalo utjecati na oblikovanje novog jugoslavenskog identiteta. Treću skupinu čine udžbenici nastali nakon 1939. godine u kojima se može primijetiti proces ponovnog uvođenja sadržaja nacionalne povijesti. Bio je to rezultat prvih odluka donesenih u Banovini, konkretnije odluka o izmjeni *Zakona o udžbenicima za osnovne, građanske i učiteljske škole* koje su omogućile nove zahvate na udžbenicima prema vlastitim političkim ciljevima.³⁶ Bio je to je odraz društveno-političke situacije u kojoj se u Hrvatskoj progresivno

³³ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 60-65.

³⁴ Stipe Kljajić, „Nikada više Jugoslavija!: jugoslavenstvo u vizijama hrvatskih nacionalističkih intelektualaca,“ u *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije, Plejada, 2012), 186.

³⁵ Franković, *Povijest školstva*, 311, 313.

³⁶ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 65-68.

nastojalo potpuno izbrisati i odbaciti jugoslavenski identitet, a izgraditi ideologija hrvatskoga nacionalizma.³⁷

3.2. Nezavisna Država Hrvatska

Obrazovna politika i organizacija školskog sustava

U travnju 1941. godine kao rezultat svjetskih vojno-političkih okolnosti slomljena je Jugoslavija, a na većem području Hrvatske i Bosne i Hercegovine osnovana je marionetska država – Nezavisna Država Hrvatska (NDH). Nova tvorevina uspostavila je ustaški režim povezan s talijanskim fašizmom, a osobito njemačkim nacionalsocijalizmom. Politički poredak legitimirao se na temelju ideje o neovisnoj hrvatskoj državi zasnovanoj isključivo na etničkim elementima, snažnoj povezanosti s Katoličkom crkvom te usmjerenosti prema europskom Zapadu i kulturi.

Ovaj režim od samog osnutka pokazao je zanimanje za polje obrazovanja iskoristivši ga kao snažan element legitimizacije. U skladu s tim već u prvoj vladi osnovano je Ministarstvo bogoštovlja i nastave. Vrlo je znakovit njegov naziv, iako kasnije više puta mijenjan, jer pokazuje jednu od glavnih karakteristika obrazovanja pod ustaškim režimom – povezanost religije i obrazovanja.³⁸ Školski sustav prilagođen je državnoj ideologiji pa su nastupile određene izmjene poput preustroja određenih tipova škola i osnivanja novih katoličkih škola. Osnovna škola nosila je arhaični naziv – pučka škola, a bilo ju je obvezno pohađati šest godina. Uvedeni su novi nastavni planovi i programi utemeljeni na nacionalizmu s naglaskom na povezanosti hrvatskoga naroda s Bogom. Temeljne smjernice nastave bile su: vjersko i ćudoredno odgajanje, zatim državno i domoljubno odgajanje po načelima ustaškog pokreta te obrazovanje i spremanje za život prema prilikama i potrebama zavičaja, naroda i države.³⁹ Time je jasno kako je obrazovanje pod ustaškim režimom počivalo na nacionalnom odgoju mladih i snažnom katoličkom obilježju.

Udžbenička historiografija

Školski udžbenici ovoga razdoblja slijedili su službeni i ustaškoj ideologiji prilagođen pogled na hrvatsku prošlost.⁴⁰ Stoga su tiskani novi udžbenici čiji je sadržaj prerađen prema idejama ustaškoga pokreta. Posebna briga i pozornost posvećena je nacionalnoj povijesti

³⁷ Kljajić, „*Nikada više Jugoslavija!*“, 188-189.

³⁸ Petrunčaro, *Pisati povijest iznova*, 69-70.

³⁹ Isto, 71.

⁴⁰ Mario Jareb, „Jesu li Hrvati postali Goti? Odnos ustaša i vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema neslavenskim teorijama o podrijetlu Hrvata“, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2008): 879.

skrojenoj tako da bi se legitimiziralo vlastiti pokret i državu. Provedena je potpuna eliminacija jugoslavenskih elemenata iz hrvatske nacionalne povijesti, počevši od samih naslova udžbenika. Nastao je potpuno suprotan prikaz povijesti od onog iz razdoblja Kraljevine Jugoslavije. Primjeri sloge i savezništva iz jugoslavenskih udžbenika zamijenili su sukobi i neprijateljstva prema drugima narodima, osobito Srbima i Židovima. Novooblikovana hrvatska povijest usmjerila se na uzdizanje pojedinih hrvatskih junaka i diskreditaciju onih sklonih jugoslavenstvu. Česta pojava bila je preokretanje ideja određenih protagonista ili pak njihovo nezasluženo prisvajanje (na primjer svjesno kroatiziranje jugoslavensko-slavenskih dionica hrvatske moderne povijesti ili njezino potpuno marginaliziranje⁴¹). Ustaški udžbenici bili su prožeti ksenofobijom (usmjerenom protiv Srba) i klasičnim elementima nacističkog i fašističkog antisemitizma.⁴²

3.3. Socijalistička Jugoslavija

Završetak Drugoga svjetskoga rata donio je 1945. godine uspostavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ). Jedna od šest ustavnih republika bila je i Narodna Republika Hrvatska. Dominantan položaj i monopol u svim područjima društvenog života osigurala je Komunistička partija Jugoslavije. To joj je omogućilo utvrđivanje novog koncepta obrazovanja, naravno u skladu s vlastitom ideologijom. I ovaj režim je aktivno oblikovao i iskoristio obrazovni sustav za vlastite legitimizacijske svrhe. Uslijedila je transformacija obrazovnog sustava s ciljem stvaranja novoga socijalističkog društva. Obrazovanje je bilo izrazito važno sredstvo u širenju službene režimske verzije povijesti i u izgradnji novog kolektivnog identiteta. Upravo su tu nastava povijesti, nastavni programi i udžbenici odigrali najvažniju ulogu: iznosili su službenu „partijsku“ povijest i time osiguravali izgradnju novog kolektivnog identiteta, ali i legitimnost vlasti i režima.⁴³

3.3.1. Oblikovanje socijalističkog obrazovnog sustava (1945.-1953.)

Obrazovna politika i organizacija školskog sustava

Učvršćivanje političke moći te vojna i gospodarska stabilnost bile su početni prioriteti komunističke Partije po osvajanju vlasti. Polje obrazovanja i školstvo bili su tada od sekundarne

⁴¹ Kljajić, „*Nikada više Jugoslavija!*“, 195.

⁴² Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 72-73.

⁴³ Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 9.

važnosti. Kulturno-obrazovna politika u prvim godinama postojanja socijalističke Jugoslavije bila je nestalna i promjenjiva. Općenito, središnje vlasti pokušavale su što više uskladiti i izjednačiti različite školske sustave i nastavne programe, odnosno uvesti jedinstveni obrazovni sustav. Poslijeratni školski sustav temeljio se na sovjetskom modelu, na snazi od 1946. godine bio je *Zakon o sedmogodišnjem osnovnom školovanju* kojim je uvedeno sedmogodišnje osnovno školovanje za svu djecu.⁴⁴ No, politički sukob sa SSSR-om 1948. godine označio je početak značajnih reformskih promjena u svim sferama života pa tako i u školstvu. Prvi veći pothvat na području školstva bila je odluka o napuštanju sovjetskog modela i prelasku na osmogodišnje obrazovanje.⁴⁵ Prelazak sa sedmogodišnjih na osmogodišnje škole potvrđen je potkraj 1951. donošenjem *Zakona o narodnim školama* kojim je proglašena opća osmogodišnja školska obaveza.⁴⁶ Ovaj zakon o osmogodišnjem školovanju provodio se na različite i nejedinstvene načine, ovisno o uvjetima i mogućnostima pojedinih republičkih školskih sustava.

Udžbenička historiografija

Udžbenička historiografija također je doživjela promjene. Nakon završetka rata 1945. godine u Hrvatskoj su odbačeni svi stari udžbenici koji su se koristili prije i tijekom rata. Umjesto njih prevedeni su sovjetski udžbenici svjetske povijesti, a započeo je i rad na izradi novih udžbenika nacionalne povijesti. Cjelokupni proces izrade udžbenika bio je u rukama republika, odnosno u nadležnosti Ministarstva prosvjete Federalne Hrvatske/NR Hrvatske.⁴⁷ Prva hrvatska izdanja sovjetskih udžbenika nastala su prema srpskom prijevodu te nisu bila opremljena slikama, crtežima i zemljovidima u boji nego su samo sadržavala tekst.⁴⁸ Politički prekid odnosa sa SSSR-om i promjene u jugoslavenskoj politici doveli su i do prekida uporabe sovjetskih udžbenika u jugoslavenskim školama. Izrada udžbenika nacionalne povijesti postala je goruće pitanje udžbeničke problematike. Doduše, izmijenjeni i dopunjeni sovjetski udžbenici nastavili su se koristiti i nakon izbijanja sukoba sa SSSR-om budući da ih Ministarstvo prosvjete isprva nije imalo čime zamijeniti, uočava S. Koren.⁴⁹ Zaključila je i da se rad na udžbenicima pokazao teškim zadatkom iz više razloga pa je prvi poslijeratni udžbenik u Hrvatskoj koji je

⁴⁴ Franković, *Povijest školstva*, 438.

⁴⁵ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 32-33.

⁴⁶ Franković, *Povijest školstva*, 476.

⁴⁷ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 193-195.

⁴⁸ Isto, 209.

⁴⁹ Isto, 215-216.

obrađivao nacionalnu povijest nastao 1949. godine iz ruku provjerenog odabranog autora Vladimira Babića.⁵⁰

Istodobno s naporima na izradi prvih domaćih udžbenika, pojavila se misao o izradi jedinstvenoga udžbenika nacionalne povijesti, odnosno povijesti naroda Jugoslavije. Naime, prema izvornoj zamisli trebao se stvoriti srednjoškolski udžbenik povijesti naroda Jugoslavije za predmet nacionalne historije.⁵¹ Izrada tog udžbenika prerasla je u ambiciozno zamišljen jugoslavenski projekt *Historija naroda Jugoslavije*, projekt čiji je ideološki okvir predstavljao tekst Milovana Đilasa *O nacionalnoj istoriji kao vaspitanom predmetu* s početka 1949. godine.⁵² U Đilasovom članku precizno je određeno kako nacionalna povijest treba izgledati: izložene su smjernice za „rad na nacionalnoj historiji“ na temelju dijalektičkog i historijskog materijalizma, a osobito je istaknuto „da svaka nacionalna istorija kao vaspitani predmet mora biti istovremeno historija svih naroda Jugoslavije“ s ciljem jačanja bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda. Također se zalagao za isticanje „zajedničkih momenata“ u povijesti pojedinih naroda, a uputio je i na poželjnu periodizaciju temeljenu na društveno-ekonomskim formacijama.⁵³ Magdalena Najbar-Agičić zaključila je kako su dvije tiskane knjige *Historije naroda Jugoslavije* predstavljale određeno postignuće, bez obzira što nisu ispunile toliko očekivane rezultate (pokušaj prilagođavanja nacionalne povijesti marksističkoj interpretaciji donio tek periodizaciju temeljenu na društveno-ekonomskim formacijama i uključivanje sadržaja iz ekonomske povijesti).⁵⁴ No, upravo prema *Historiji naroda Jugoslavije* izrađeni su u Hrvatskoj srednjoškolski udžbenici za više razrede gimnazije slijedeći njezin sadržaj i koncept.⁵⁵

3.3.2. Temelji socijalističkog obrazovnog sustava (1953.-1971.)

Obrazovna politika i organizacija školskog sustava

Početak pedesetih godina u Jugoslaviji obilježen je procesom korjenite revizije njezinih temeljnih načela izazvan neugodnim razlazom sa SSSR-om. Niz reformi jugoslavenskog

⁵⁰ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 220, 234.

⁵¹ Nastavni predmet nacionalna historija podrazumijevao je povijest svih jugoslavenskih naroda, a ne samo konkretno hrvatskog, srpskog, slovenskog ili nekog drugog naroda u Jugoslaviji; Magdalena Najbar-Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945 – 1960*. (Zagreb: Ibis grafika, 2013), 302-303.

⁵² Najbar-Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama?*, 308; u ovoj knjizi može se pronaći detaljna problematika izrade ovog projekta kojem je posvećeno opsežno poglavlje „Hrvatski povjesničari i projekt *Historija naroda Jugoslavije*.“

⁵³ Isto, 308-311.

⁵⁴ Isto, 366-367.

⁵⁵ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 243.

društvenog i gospodarskog sustava odrazio se i na kulturno-obrazovnom polju. Sredinom 1950-ih započeo je intenzivan rad na reformi školstva s ciljem stvaranja jedinstvenoga školskoga sustava koji bi vrijedio na području cijele Jugoslavije. Rezultat reforme stigao je u lipnju 1958. godine kao *Opći zakon o školama*. Ovim zakonom uspostavljen je jedinstveni sustav obrazovanja za cijelu jugoslavensku državu – ozakonjena je obvezna i jedinstvena osmogodišnja osnovna škola te četverogodišnji srednjoškolski sustav (gimnazije i srednje škole).⁵⁶

Jugoslavensko školstvo temeljilo se na vjernom odražavanju političkih pogleda, ideologije i vrijednosnih sustava vladajuće komunističke elite. Temelj jugoslavenskoga idejno-političkog odgoja i obrazovanja bio je jugoslavenski socijalistički patriotizam i marksizam-lenjinizam. Jugoslavenski socijalistički patriotizam trebao je učenike odgajati u duhu ravnopravnosti i poštivanja drugih naroda koji su zajedno ušli u federalnu zajednicu. Narodnooslobodilačka borba kao temelj zajedničkog iskustva i ishodište „bratstva i jedinstva“, zajednički život i ravnopravna suradnja jugoslavenskih naroda te samoupravljanje bili su kostur izgradnje zajedničkog jugoslavenskog socijalističkog identiteta. Marksističko-lenjinistički ili dijalektičko-materijalistički pogled na svijet temeljio se na shvaćanju o usmjerenom povijesnom procesu i ekonomskoj osnovi. Ova koncepcija trebala je učenicima omogućiti „pravilan“ pogled na svijet, ali prvenstveno, razumijevanje sadašnjosti. Osim idejno-političkoga odgoja, naglašavanja socijalističkoga patriotizma i dijalektičko-materijalističkoga pogleda na svijet, jugoslavenska ideologija dopuštala je i usporedno egzistiranje nacionalnih identiteta. Naime, izgradnja socijalističkoga identiteta na nadnacionalnim temeljima omogućila je ugrađivanje nacionalnih diskursa u zajednički jugoslavenski diskurs.⁵⁷ Prema Siniši Maleševiću postoje dva temeljna razloga uporabe nacionalnog diskursa unutar socijalističkog jugoslavenstva temeljenoga na internacionalizmu. Naime, apstraktna i daleka ideologija marksizma-lenjinizma morala je biti pojednostavljena i spuštена na svima razumljivu razinu, a drugi i važniji razlog oblikovanja univerzalističkih ideja (ne samo kao prepoznatljivih i razumljivijih masama), bilo je i da budu dosljedne tradicionalnim vrijednostima i idealima. Upravo to, prema Maleševiću, bilo je najlakše postići pozivanjem i oslanjanjem na nacionalizam.⁵⁸

⁵⁶ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 85-86.

⁵⁷ Isto, 118-122, 132.

⁵⁸ Malešević, *Ideologija, legitimnost i nova država*, 236-237; ovaj autor u ovom radu donio je detaljnu analizu o tome kako vladajuća dominantna ideologija utječe na javnost preko obrazovnog i medijskog sustava na primjeru socijalističke Jugoslavije (1945. – 1960.), Srbije (1987. – 1997.) i Hrvatske (1990. – 1997.).

Udžbenička historiografija

Nastava povijesti bila je važno sredstvo za izgradnju novoga kolektivnog identiteta, stvaranja zajedničke svijesti i prenošenja socijalističkih vrijednosti. Tretirala se kao odgojni predmet i instrument političke socijalizacije učenika, a bila je primarni instrument distribucije službene i kontrolirane verzije „partijske“ povijesti i time ideološkog odgoja i oblikovanja mladih naraštaja u željenom smjeru; jugoslavenskom socijalističkom duhu i materijalističkom pogledu na svijet.⁵⁹ Sukladno tome, udžbenici povijesti bili su ideološki i sadržajno jedno od primarnih instrumenta poučavanja i obrazovanja svih učenika na jednak način i u adekvatnom duhu. Oni su predstavljali službene tekstove, odnosno tekstove kojima su se prenosila službena tumačenja prošlosti.⁶⁰ Prvi jugoslavenski udžbenici sa sadržajem iz nacionalne povijesti razvijeni su u 50-im godinama 20. stoljeća. Bili su to jednobojni udžbenici ispunjeni suhoparnim povijesnim tekstom preplavljenim velikom količinom imena, datuma i događaja, većinom iz političke povijesti. Pod nacionalnom poviješću podrazumijevala se povijest naroda Jugoslavije sačinjena od pojedinih nacionalnih povijesti koje su se prezentirale unutar zajedničkog kronološkog okvira. Tako se u socijalističkim udžbenicima hrvatska povijest izlagala uz povijest drugih jugoslavenskih naroda. Time se provela ponovna „jugoslavenizacija“ hrvatske povijesti.⁶¹

U udžbenicima su se nastojale naglasiti zajedničke povijesne podudarnosti i paralele, zajednička povijesna iskustava, odnosno zajednička povijesna sudbina svih jugoslavenskih naroda. Pri dočaravanju motiva zajedništva u njihovoj povijesnoj sudbini koristile su se teze o težnji za slobodom od strane vlasti, otpor stranoj vlasti, osobito potreba zajedništva u borbi protiv „tuđinske“ vlasti te snažna polarizacija na „nas“ i „druge.“ Prikazivale su se i pozitivne slike, utemeljene na afirmativnim momentima u zajedničkoj povijesti. Ideja jugoslavenskog socijalizma, „bratstva i jedinstva“ te jednakopravnosti jugoslavenskih naroda u udžbenicima povijesti predstavljena je idealiziranom i uljepšanu slikom odnosa među jugoslavenskim narodima u prošlosti, ali time i sadašnjosti. Osim prikaza zajedništva, sloge i bratstva jugoslavenskih naroda u zajedničkom jugoslavenskom diskursu u udžbenike su ugrađivane i nacionalne specifičnosti. Još jedna karakteristika udžbenika socijalističkog razdoblja je povećana pozornost usmjerena socijalnoj i ekonomskoj povijesti, a sve to zaokruženo je oblikovanjem udžbenika unutar interpretativnog okvira marksističko-lenjinističke teorije. Tako su se, na primjer, motivi otpora ili zajedništva i sloge isprepleтали s klasnim motivima. Ovakve

⁵⁹ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 89.

⁶⁰ Isto, 195.

⁶¹ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 89.

karakteristike u socijalističkim udžbenicima u svojim je radovima predstavila Snježana Koren.⁶²

3.3.3. Krajnji dosezi socijalističkog obrazovnog sustava (1971.-1990.)

Obrazovna politika i organizacija školskog sustava

Tijekom ranih sedamdesetih struktura državne vlasti je restrukturirana, balansirala se između centralizirane i republičke razine vlasti, kao i komunističkih i nacionalističkih strujanja. Sve to kulminiralo je novim ustavom iz 1974. godine. Postupna decentralizacija i dobivanje znatno većih republičkih nadležnosti u kulturno-obrazovnom polju označilo je potpuno pravo upravljanja republika vlastitom prosvjetnom politikom. Sedamdesete su godine izložile i pokazale krhkost jugoslavenskog unutarnjeg reda. Nakon Titove smrti 1980. godine, rastući ekonomski i socio-politički problemi pogoršali su situaciju između republika u Jugoslaviji, a 1990. godine sustav se srušio.

Na kulturno-obrazovnom polju ističe se reforma školstva koja se počela pripremati 1972. godine, a provoditi od 1974. godine.⁶³ Ova reforma bila je usmjerena na srednje školstvo, zamišljena na jugoslavenskoj razini, a zapravo provedena samo u Hrvatskoj. Reformom srednjoškolskog sustava ukinute su gimnazije, a uveden je jedinstveni tip srednjih škola, odnosno tzv. *usmjereno obrazovanje* u smjeru tehničkih i prirodoslovnih predmeta. Time se nastojao oblikovati školski sustav u skladu s načelima samoupravnog socijalizma, kojim bi se učenike više pripremalo za proizvodni rad te uspostavila veza između obrazovanja i proizvodnje.⁶⁴ Isto tako, nastale su značajne promjene u nastavnim programima. Naime, do 1972. godine, nastavni planovi i programi uvijek su govorili o povijesti „naših naroda“ dok je novi program predstavio novi izraz „hrvatski narod i ostali jugoslavenski narodi.“⁶⁵ Taj se pomak u nastavnom programu mogao iščitati kao pokazatelj sve veće napetosti između pokušaja očuvanja centralizirane kontrole nad državom i jačanja hrvatskih nacionalnih pritisaka.

Udžbenička historiografija

U posljednjim desetljećima socijalističkoga razdoblja udžbenička historiografija doživjela je poboljšanje kvalitete izgleda i dizajna udžbenika. Slikovne ilustracije, grafički

⁶² Snježana Koren, „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije,“ *Historijski zbornik* 60 (2007): 250-251; Ista, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 134-135.

⁶³ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: EPH, Novi Liber, 2008), 567.

⁶⁴ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 88.

⁶⁵ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 121.

prikazi i zemljovidu u bojama dobili su stalan prostor u jugoslavenskim udžbenicima. Historijsko-materijalistički narativ je oslabio, a po prvi puta su se spominjala neka nacionalistička previranja. Povjesničar Stefano Petrunaro sumirao je opće karakteristike udžbenika socijalističkog razdoblja na: pojednostavljenu shematizaciju historijskih interpretacija, prešućivanje određenih povijesnih događaja te statičnost i otpornost na dosege znanstvene historiografije. Zaključio je kako historiografski trendovi i istraživačke teme koji su se od sedamdesetih počeli primjenjivati u stručnoj historiografiji, nisu stigle u udžbeničku historiografiju. Naime, potkraj 1980-ih jugoslavenska država i njezine „vrijednosti“ počele su tonuti u nepovrat, ali su udžbenici bili jedno od njihovih posljednjih uporišta. U tekstovima školskih udžbenika Jugoslavija je neometano i uspješno postojala i živjela svoj život.⁶⁶ Možemo zaključiti kako su udžbenici u socijalističkoj Jugoslaviji bili jedan od primarnih instrumenta u ideološkom odgoju i obrazovanju učenika, no nisu uspjeli ostvariti konačni cilj – stvaranje politički i kulturno homogenog društva. Državno kontroliranje prošlosti kojim se nastojalo kontrolirati sadašnje stanje i osigurati budućnost preko udžbeničke historiografije nije uspjelo.

3.4. Temelji školstva u samostalnoj Republici Hrvatskoj

Obrazovna politika i organizacija školskog sustava

Urušavanje socijalizma označilo je početak novih procesa obilježenih izgradnjom novih država i temeljitom promjenom političkih sustava. Proces postsocijalističke transformacije u Hrvatskoj bio je obilježen nasilnim raspadom Jugoslavije i ratom među novoosnovanim nacionalnim državama. U takvim okolnostima, obrazovanje je odigralo veliku ulogu u afirmaciji novih vrijednosti i definiranju nacionalnog identiteta, a utjecaj nove vladajuće ideologije na obrazovne promjene bio je velik. Naime, postsocijalistička tranzicija u Hrvatskoj bila je utemeljena na ideologiji etničkog nacionalizma⁶⁷ koja je uvelike okarakterizirala i obrazovni sustav. U novonastaloj hrvatskoj državi, vodeći položaj zauzela je Hrvatska demokratska zajednica – HDZ pod vodstvom Franje Tuđmana. Nadležnost nad funkcioniranjem školskog sustava došlo je u ruke novopostavljenom Ministarstvu kulture i prosvjete. Upravo ono imalo je kontrolu nad procesom transformacije obrazovnog sustava i definiranja novog koncepta obrazovanja u skladu s novom nacionalnom vizijom. Rad na

⁶⁶ Petrunaro, *Pisati povijest iznova*, 90-93.

⁶⁷ Snježana Koren i Branislava Baranović, „What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention, and History Education Politics (1990 – 2008),“ u *“Transition” and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou (Göttingen: V&R unipress, 2009), 93.

promjenama čitavog sustava obrazovanja bio je usmjeren na institucionalne promjene školskog sustava, mijenjanje nastavnih programa te revidiranje i izdavanje novih udžbenika.⁶⁸

Osnovnoškolski sustav obrazovanja s osmogodišnjim obveznim osnovnim školovanjem i dalje je vrijedio, a veće institucionalne promjene dogodile su se u srednjem školstvu. Naime, ponovno su bile uspostavljene četverogodišnje srednje škole – gimnazije, kao i različite vrste trogodišnjih i četverogodišnjih strukovnih škola. Isto tako, predmeti koji su prenosili socijalističku ideologiju i marksističke stavove zamijenjeni su novim predmetima, kao i religijskim obrazovanjem koje se vratilo u okrilje školskih ustanova. Revidirani su postojeći ili izrađeni novi nastavni programi u osnovnim i srednjim školama, a pozornost je bila osobito usmjerena na tzv. nacionalne predmete (hrvatski jezik i književnost, povijest, zemljopis). Novi programi bili su prilagođeni novim okolnostima, imali su obvezu podupirati proces izgradnje države i nacije te poželjnog hrvatskog nacionalnog identiteta. Upravo je predmet povijesti bio jedan od najvažnijih instrumenta za promicanje nacionalnog identiteta utemeljenog na etničkoj osnovi.⁶⁹ Stoga je politički utjecaj bio osobito istaknut pri selekciji sadržaja koji će se uključiti u programe i udžbenike povijesti, osobito primjetno u razdoblju između 1991. i 1995. godine. Osnovnoškolski i srednjoškolski programi i udžbenici koji su oblikovani u ovom razdoblju imaju neobično i specifično obilježje hrvatske transformacije obrazovnog sustava – naime, udžbenici su se mijenjali prije programa.⁷⁰

Nastavni plan i program povijesti promijenjen je već za potrebe školske godine 1991./1992.⁷¹ Njegova dva osnovna obilježja bila su: izbacivanje marksističke frazeologije i ideologije te izdvajanje Hrvatske iz jugoslavenskog okvira. Ovakve promjene provodile su se pod terminom deideologizacija. Provođenje koncepta deideologizacije u izmjeni nastavnih programa i udžbenika značilo je oslobađanje obrazovnih sadržaja od socijalističkog ideološkog naslijeđa, ali i stavljanje novih sadržaja u funkciju izgradnje nove nacionalne države.⁷² Konačan rezultat te deideologizacije bila je zapravo zamjena jedne ideologije drugom, odnosno zamjena socijalističke jugoslavenske ideologije s isključivo hrvatskom nacionalističkom. Zatim je 1995. godine izrađen privremeni nastavni plan i program povijesti, a 1997. godine postao je službenim za osnovnu školu.⁷³ Upravo ovaj program oblikovan je na temelju već napisanih udžbenika prve

⁶⁸ Baranović, „Promjene obrazovnog diskursa,” 203.

⁶⁹ Koren i Baranović, „What Kind of History Education,” 95-96.

⁷⁰ Koren, „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima,” 259.

⁷¹ Snježana Koren, „Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća,” *Povijest u nastavi* 1 (2003): 155.

⁷² Baranović, „Promjene obrazovnog diskursa,” 209.

⁷³ Koren, „Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole,” 159.

polovice devedesetih. Uz minimalne izmjene 1997. i 1999. godine primjenjivao se u hrvatskim osnovnim školama do 2006. godine. Nastavni plan i program za gimnazije nastao je sadržajnim povećanjem osnovnoškolskog programa, a nastavni plan i program za srednje strukovne škole reduciranjem osnovnoškolskog programa.⁷⁴ Ovi srednjoškolski planovi i programi još uvijek su na snazi. Zajednička obilježja ovih programa su ekstremna preskriptivnost i detaljnost, kao i pretrpanost sadržajima. U njihovom središtu je nacionalna povijest, strukturirani su kronološki i usmjereni na političku povijest, a razvoj učeničkih vještina i sposobnosti je većinom zanemaren.

Od 2000. godine i promjene na političkoj pozornici Hrvatske, započeta je nova faza u hrvatskoj tranziciji, što je u obrazovnom polju označilo početak prilagodbe hrvatskoga školstva europskim standardima. No, provedena su tek određena površinska poboljšanja. U standardiziranju i oblikovanju udžbenika bonifikacije je donio *Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu* iz 2001. godine (dopunjen i poboljšan 2006. godine), na čijem je temelju donesen prvi *Udžbenički standard* u Hrvatskoj.⁷⁵ *Udžbenički standard* iz 2003. godine i revidirano izdanje iz 2007. godine donose opće odredbe, standarde i zahtjeve za izradu i odobravanje udžbenika. Isto tako, školske godine 2006./2007. u hrvatskim osnovnim školama uveden je novi nastavni plan i program, za čiju je izradu poslužio program iz 1995. godine. U novom programu primjetan je pomak u jasnijem definiranju ciljeva nastave povijesti (multikulturalnost, multiperspektivnost, rad na izvorima, razvoj kritičkog mišljenja) i tematskom organiziranju kurikuluma. Konačno, novost je definiranje ključnih pojmova i obrazovnih postignuća za svaku pojedinu temu, ali ostao je preopterećen sadržajima.⁷⁶

Jedan od glavnih problema hrvatskog obrazovnog sustava je „kozmetička priroda“ svih poduhvata i promjena poput „rasterećenja“, „izbacivanja dijela sadržaja“ i „ažuriranja“ u predmetnim programima. Stvaranjem *Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda* 2005. godine započelo se s promjenama na svim razinama odgojno-obrazovnog sustava, ali cjelokupni projekt HNOS-a, mogli bismo reći, neslavno je propao. Međutim, u posljednjem desetljeću ponovno je pokrenut projekt kurikularne reforme koja bi trebala biti vrhunac pokušaja, inicijativa i promjena iz prethodnih 25 godina. Upravo ona bi trebala predstavljati cjelovitu, smislenu, sustavnu i korjenitu promjenu hrvatskog obrazovnog sustava. Kurikularna reforma bi sadržajnim i strukturnim promjenama ranog i predškolskog, osnovnoškolskog i

⁷⁴ Damir Agičić, „Nastava povijesti u Hrvatskoj“, *Povijest u nastavi* 1 (2003): 141.

⁷⁵ Rona Bušljeta, „Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009.“, *Kroatologija* 1 (2010): 45.

⁷⁶ Koren i Najbar-Agičić, „Europska iskustva i nastava povijesti“, 164-165.

srednjoškolskog odgoja i obrazovanja trebala rezultirati uspostavom usklađenog i učinkovitog odgojno-obrazovnog sustava. Angažirane su i оформljene radne skupine različitih stručnjaka iz područja odgoja i obrazovanja (odgajatelji, učitelji, profesori, znanstvenici, stručni suradnici) koji rade na odgojno-obrazovnim prijedlozima dokumenata, konkretnije na njihovim posljednjim usavršavanjima. Uskoro bi trebala započeti njihova postupna implementacija u hrvatskim odgojno-obrazovnim ustanovama, naravno ako to dopuste hrvatske političke i društvene prilike.

Udžbenička historiografija

Naravno, sva obilježja nastavnih planova i programa ocrtala su se u udžbenicima povijesti. Tako je *prvu generaciju* udžbenika objavljenih tijekom 1992. i 1993. godine obilježilo izostavljanje sadržaja napisanih prema načelima historijskog materijalizma te izdvajanje hrvatske povijesti iz jugoslavenskog okvira. Nacionalna povijesti predstavljena je tako da „cjelokupna povijest postaje pripovijest o tisućljetnoj borbi hrvatskog naroda za stvaranje vlastite nacionalne države.“⁷⁷ Time se implicirala isključivo povijest Hrvata i razvoj nacionalne države, a odnosi sa susjednim narodima prikazani su kroz prizmu političkih i vojnih sukoba.⁷⁸ Prvi službeno odobreni udžbenici povijesti u potpunosti su bili oblikovani prema nastavnim planovima i programima, a od 1996. godine uslijedilo je postupno uvođenje sustava usporednih udžbenika. Pojava prvih alternativnih udžbenika povijesti označila je kraj monopola, odnosno postojanja samo jednog udžbenika povijesti po razredu. Njihova pojava označila je malen, ali osjetan iskorak iz rigidnih okvira nastavnih planova i programa. Ponudili su vizualna i sadržajna poboljšanja u oblikovanju udžbenika, primjereniji jezik te ravnopravnije i uravnoteženije prikaze povijesnih osoba, pojava i događaja.⁷⁹ Ovi udžbenici predstavljaju, prema njemačkom povjesničaru Wolfgangu Höpkenu, udžbenike *druge generacije*.⁸⁰ Nova, *treća generacija* udžbenika pojavila se 2000. godine i bila je usmjerena prema didaktičkim inovacijama. Bio je to dodatni pozitivni pomak u didaktičko-metodičkom oblikovanju i prezentaciji sadržaja u skladu s postignućima suvremene povijesne znanosti, ali i poboljšanju njihova izgleda i dizajna. Promjene u nastavnom planu i programu iz 2006. godine odražavaju se u novoj generaciji udžbenika objavljenih 2007. godine i nadalje.

⁷⁷ Koren, „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima,“ 265.

⁷⁸ Isto, 266.

⁷⁹ Koren i Baranović, „What Kind of History Education,“ 104.

⁸⁰ Agičić, „Nastava povijesti u Hrvatskoj,“ 143.

4. Pregled analiziranih udžbenika prema vremenskim razdobljima

Prilikom potrebnoga istraživanja za ovaj diplomski rad analizirano je 56 osnovnoškolskih, gimnazijskih i srednjoškolskih udžbenika povijesti. Udžbenici su izdani u vremenskom rasponu od 1921. do 2016. godine čime je obuhvaćeno devedesetpetogodišnje razdoblje i četiri državne organizacije. Središte ovoga diplomskoga rada, prikaz odabranih hrvatskih vladara X. i XI. stoljeća čini sadržaj iz područja ranoga srednjega vijeka. Gradivo iz povijest srednjeg vijeka obrađivano je u šestim razredima osnovne ili pučke škole, drugim razredima gimnazije te prvim razredima trogodišnjih i četverogodišnjih srednjih škola. Stoga su upravo udžbenici namijenjeni tim razredima bili predmet analize. U nastavku slijedi kratki pregled i predstavljanje analiziranih izvora – udžbenika povijesti iz različitih vremenskih razdoblja.

4.1. „Integrativni“ udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije

Najstariji analizirani školski udžbenici napisani su 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća u razdoblju Kraljevstva SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Bili su to crno-bijeli udžbenici s izražajnom tekstualnom dominacijom i siromašnim slikovnim materijalom. Naime, udžbenici napisani u prvoj polovici 20-ih godina uopće nisu imali, a udžbenici nakon 1925. godine počeli su uvrštavati oskudni crno-bijeli slikovni materijal u svoj sadržaj. Glavno obilježje udžbenika ovoga razdoblja je zajednička obrada povijesti južnoslavenskih naroda strukturirana kronološki, sa sadržajnom prevlašću političke i vojne povijesti. Bile su to prve knjige napisane za školske potrebe s objedinjenom i isprepletenom hrvatskom, srpskom i slovenskom poviješću, prezentirane unutar zajedničkog kronološkog okvira, ali u zasebnim jedinicama. Isto tako, sadržaj udžbenika prožet je idejnim elementima unitarnog jugoslavenstva i vrijednosnim sustavima jugoslavenskih vlasti. Na to su ukazivali već naslovi samih udžbenika prilagođenih nazivu države pa većina naslova analiziranih udžbenika ovog razdoblja sadrži sintagmu *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca* (udžbenici iz 1921., 1922., 1924., 1925. i 1926. godine) ili *Povijest Jugoslavije* (udžbenik iz 1935.). Učestalo se naglašavalo prijateljstvo i povezanost te zajedništvo i sloga svih južnoslavenskih naroda, osobito Hrvata i Srba. Motivi zajedništva, uzdizanje narodnog jezika i kulture te njezinih predstavnika kao i ocrnjivanje stranih utjecaja ispunjali su stranice udžbenika. Također je prisutno i isticanje narodnog i državnog jedinstva te odanost državnoj vlasti. Upravo ovakve karakteristike vidljive su u analiziranim udžbenicima.

Udžbenik Stjepana Srkulja *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca: za srednje škole* objavljen 1921. godine primjer je prvog izdanja udžbenika s objedinjenom hrvatskom, srpskom i slovenskom poviješću. Ovaj udžbenik, kako je autor otkrio, nastao je tako što „... je došla naredba, da se u školi uči uz povijest hrvatsku i povijest Srba i Slovenaca, a nema knjige, po kojoj bi se učilo.“⁸¹ Ovaj profesor povijesti, 1924. godine objavio je *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca: za niže razrede srednjih škola*, sažetu pripovijest utemeljenu na postavkama udžbenika iz 1921. godine. Tijekom 20-ih godina 20. stoljeća Milan Prelog objavio je *Pregled povijesti Južnih Slavena Srba, Hrvata, Slovenaca* namijenjen srednjim školama; udžbenik koji je najbolji primjer snažnog isprepletanja hrvatske i srpske prošlosti s ciljem prikaza njihova zajedništva, a time i čitave povijesti kao zajedničke. Udžbenik Dragutina Šillera *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za narodne osnovne škole* iz 1925. godine također apostrofira prijateljstvo i zajedništvo triju južnoslavenskih naroda, često opisano romantičarskim i idiličnim rječnikom. Ono čime se ovaj udžbenik posebno ističe je otvoreno uzdizanje „narodnih momenata gdje se zrcali narodna duša, gdje ona dolazi do jačega izričaja.“⁸² Udžbenik *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca: za niže razrede srednjih učilišta* izdan je 1926. godine u autorstvu Živka Jakića. Ovaj udžbenik sastavljen je na temelju nastavnog plana za srednje škole, odnosno „prema iscrpljivim uputama koje je izdalo ministarstvo prosvjete.“⁸³ Još jedan udžbenik ovog cijenjenog zagrebačkog profesora naziva *Povijest Jugoslavije s općom historijom: za III. razred srednjih i njima sličnih škola* izdan je 1935. godine. U njemu je vidljiv autorov stilski napredak dok je misaono ostao sličan. Navedeni udžbenici bili su namijenjeni hrvatskom području Kraljevine Jugoslavije, a njihovi autori bili su školski (Stjepan Srkulj, Dragutin Šiller i Živko Jakić) ili sveučilišni profesori povijesti (Milan Prelog).

Još jedan analizirani udžbenik Stjepana Srkulja *Povijest srednjega vijeka: za VI. razred gimnazija i njima sličnih škola* izdan je 1940. godine u Banovini Hrvatskoj. Obuhvaća europsku i južnoslavensku povijest srednjeg vijeka s detaljno predstavljenim najvažnijim političkim i vojnim događanjima te istaknutim pojedincima tog razdoblja. U ovom udžbeniku osjetan je nacionalni ton; prikazane su afirmativne i pozitivne slike hrvatske srednjovjekovne povijesti, uz autorovo nerijetko pozivanje na strane povjesničare i njihove pozitivne ocjene Hrvatske. Ovdje je potrebno napomenuti kako su u vrijeme nastanka ovih udžbenika gimnazije bile

⁸¹ Stjepan Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca: za srednje škole* (Zagreb: Tisak i naklada St. Kugli, Knjižara kralj. Sveučilišta i jugoslavenske akademije, 1921).

⁸² Dragutin Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za narodne osnovne škole* (Zagreb: Narodna knjižnica, 1925), 3.

⁸³ Živko Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca: za niže razrede srednjih učilišta* (Zagreb: Naklada Narodne knjižnice, 1926).

osmogodišnje škole pa su niži gimnazijski razredi odgovarali današnjim višim razredima osnovne škole. Viši razredi gimnazija odgovarali su današnjim gimnazijskim razredima.⁸⁴

4.2. Etnocentrični udžbenici iz Nezavisne Države Hrvatske

Iz doba Nezavisne Države Hrvatske analizirala sam četiri prerađena i novotiskana udžbenika. U njima su osobito naglašeni političko-ideološki utjecaji novoga režima i pripadajuće im ideologije. Naime, udžbenička koordinacija s idejama ustaškoga pokreta rezultirala je promjenama, ona najočitija bila je isticanje pridjeva hrvatska u naslovima udžbenika. Isto tako, promijenjen je koncept obrade povijesti, hrvatska prošlost izdvojena je iz južnoslavenskog okruženja i izbačeni su svi jugoslavenski elementi. Hrvatska nacionalna povijest obrađena je samostalno, s naglaskom na pripadnosti zapadnoj kulturi, osobito Katoličkoj crkvi. Sadržajno prevladavala politička i ratna povijest, ispunjena prikazima sukoba i razdora. Četiri analizirana udžbenika su u crno-bijeloj tehnici, odlikuje ih premoć teksta i siromašni slikovni prikazi arheoloških ostataka i arhitekture te povijesnih zemljovida. Ipak, primjetan je porast primjera slikovnog materijala, osobito zemljovida, za razliku od razdoblja Kraljevine Jugoslavije.

U ovom razdoblju objavljena su dva udžbenika Živka Jakića. On je i dalje ostao aktivni autor udžbenika i svjedok da se autori udžbenika nisu nužno mijenjali s promjenama država i sustava vlasti. No, tekstovi njegovih udžbenika prilagođavali su se promjenama političkih okolnosti. Vidljivo je to već u samim udžbeničkim naslovima; *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga: za VI. razred srednjih škola* i *Povijest hrvatskoga naroda sa svjetskom poviješću: za III. razred srednjih škola* izdanih tijekom 1941. i 1942. godine. Ovi su udžbenici bili prilagođeni trenutnom političkom sustavu s ciljem legitimizacije ustaške ideologije i režima. Isticanje pripadnosti Hrvatske zapadnoj kulturi i Rimokatoličkoj crkvi, izrazito pozitivan opis i uzdizanje pojedinih hrvatskih ličnosti, preokretanje ideja određenih protagonista i isticanje Bosne i Hercegovine kao dijela hrvatske države tek su neki od primjera te prilagodbe. Udžbenik *Hrvatska povijest za VIII. razred srednjih škola* objavljen je 1941. godine u sklopu novih izdanja školskih udžbenika novouspostavljene Nezavisne Države Hrvatske. Miho Barada, Lovro Katić i Jaroslav Šidak autorski su trojac ovoga udžbenika. Ovaj udžbenik resi visoka znanstvena vrijednost i stručnost te sadrži rezultate najnovijih istraživanja, kako osobnih tako i

⁸⁴ Zdravka Jelaska Marijan, „Interpretacije događaja vezanih uz 1102. godinu u udžbenicima povijesti korištenim na području današnje Republike Hrvatske od kraja I. svjetskog rata do školske godine 2001./2002.“, *Croatia Christiana periodica* 51 (2003): 180.

historiografskih u cjelini.⁸⁵ Jedan od razloga takvog zaključka krije se u činjenici da je autor prvog dijela udžbenika, odnosno hrvatske povijesti ranog srednjega vijeka bio Miho Barada, vrhunski povjesničar i značajni medievalist 20. stoljeća.⁸⁶ No upravo zbog znanstvenosti i stručnosti, napisan je jezikom i stilom koji nije primjeren djeci te je opterećen s previše gradiva. Isto tako, u udžbeniku u cjelini mogu se uočiti određeni elementi ustaške ideologije. Naime, u djelu gradiva koje je napisao Lovro Katić vidljivo je više antisemitskih napomena.⁸⁷ U udžbeniku *Poviest Hrvata. Priručnik državno-narodne nastave* Stjepana Antoljaka iz 1943. godine jasno su i otvoreno iskazani elementi ustaške ideologije. U oblikovanju ovoga udžbenika oponašana je fabula udžbenika Barada – Katić – Šidak, doduše donesena mnogo sažetije te uz česte neprimjerne, dramatične i manipulativne zaključke.

4.3. Anakroni i pristrani udžbenici iz socijalističke Jugoslavije

U razdoblju socijalističke Jugoslavije slijede nove promjene i prilagodbe udžbeničke historiografije na novi svjetonazor, ideologiju i vrijednosni sustav. Socijalistički udžbenici izrazito su vrijednosno i ideološki obojeni, u njima se isprepletalo nekoliko idejnih smjerova; jugoslavenski socijalistički patriotizam, materijalističko poimanje svijeta te nacionalni diskurs. Povijest „naših naroda“ prikazana je kao idealizirana i zajednička povijest svih južnoslavenskih naroda koji su činili socijalističku i federativnu Jugoslaviju. U tom smislu, hrvatska nacionalna povijest izložena je u jugoslavenskom okviru i zajedničkoj kronologiji, no u zasebnim nastavnim jedinicama. Udžbenički sadržaj pisan je u skladu s principima materijalističkog ili marksističkog pogleda na svijet pa je sadržaj usmjeren na izgradnju društva prema socioekonomskim formacijama, klasnim borbama i razlikama te revolucijama, a objašnjenja pojedinih povijesnih događaja povezana su upravo s tim procesima.

Udžbenik srednjoškolskog profesora povijesti Vladimira Babića *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* iz 1949. godine predstavlja prvo socijalističko izdanje udžbenika s nacionalnom poviješću. Bio je to prvi hrvatski poslijeratni udžbenik koji je obrađivao hrvatsku nacionalnu povijest, odnosno povijest hrvatskoga srednjega vijeka do 12. stoljeća. Ovaj crno-bijeli udžbenik sa siromašnim slikovnim materijalom obilježava izrazito opširna politička i vojna događajnica, težak i neprimjeren jezik i stil neprilagođen djeci te

⁸⁵ Ante Birin, „Miho Barada – suautor udžbenika za hrvatsku povijest (Hrvatska povijest za 8. razred srednjih škola),“ *Povijesni prilozi* 40 (2011): 69.

⁸⁶ Isto, 63.

⁸⁷ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 194.

opterećenost s previše gradiva. Napisan je unutar okvira historijsko-materijalističkog tumačenja povijesti, no prema ocjeni Snježane Koren prilično neuspješno.⁸⁸ U prijelaznom razdoblju pedesetih godina korišten je udžbenik za šesti razred osmogodišnje škole, odnosno drugi razred gimnazije (*Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*) autorica Olge Salzer i Karmen Mali, dviju zagrebačkih prosvjetnih radnica. Riječ je o crno-bijelom udžbeniku koji obrađuje razdoblje od kraja 5. do početka 16. stoljeća nastojeći u sažetom obliku dati pregled obuhvaćenog povijesnog razdoblja. Udžbenik je opterećen velikom količinom gradiva, a likovno i grafički siromašno opremljen. Povijest je također pisana na materijalističkim osnovama, od povijesne periodizacije do osnovnih pojmova. U oba navedena udžbenika vidljiva je negativna karakterizacija Katoličke crkve, ujedno i obilježja socijalističke ideologije.

Konačnim uvođenjem jedinstvenog osmogodišnjeg osnovnoškolskog i četverogodišnjeg srednjoškolskog školovanja 1958. godine nastali su posebni udžbenici namijenjeni tim razinama učenja. Gimnazijske udžbenike nastavila je pisati Olga Salzer (*Povijest naroda Jugoslavije (do 1526.) za gimnazije* iz 1960. godine), a pridružila joj se karlovačka profesorica povijesti Marija Vrbetić sa svojim udžbenikom *Historija za I. razred gimnazije* 1961. godine. Još uvijek su to crno-bijeli udžbenici, ali sa bogatijim slikovnim gradivom i povijesnim kartama. Upravo ovi udžbenici bili su priređeni pod snažnim utjecajem *Historije naroda Jugoslavije*, osobito naglašeno u periodizaciji i rasporedu sadržaja.⁸⁹ Naime, u ovim udžbenicima tumačenje prošlosti temeljeno na historijskom materijalizmu napokon je došlo do punog izražaja. Tako je periodizacija povijesti temeljena na smjeni društvenih formacija pa se koriste nazivi „rani, razvijeni i kasni feudalizam“ umjesto naziva srednjega vijeka. Korištena je i obilna terminologija inspirirana materijalističkim pogledom na svijet pa su pojmovi „klasno društvo“, „klasne razlike“, „feudalni poredak“, „društvena nejednakost“, „vladajuća klasa“, „radni narod“ neizostavni, a primjetno je i uklapanje povijesti južnoslavenskih naroda u marksističku interpretativnu shemu. Antiklerikalni stav snažan je i u ovim udžbenicima. U udžbeniku Olge Salzer vidljiv je veći udio društvene, gospodarske i kulturne povijesti za razliku od starijih udžbenika, a pomak u didaktičko-metodičkom smislu vidljiv je u udžbeniku Marije Vrbetić. Osnovni tekst je vrlo sažet, ispriopovijedan jezikom prilagođenim dobi učenika te isprekidan i popraćen pitanjima i zadacima. Bile su to enormne

⁸⁸ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 234-235; Babićev udžbenik izazvao je dosta kritika o čemu više možemo saznati u: Najbar-Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama?*, 327-339.

⁸⁹ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 244-245.

metodičke inovacije za razliku od prethodnih udžbenika iz ovoga razdoblja koji su u svojoj didaktičkoj i metodičkoj kvaliteti bili krajnje zastarjeli.

Posebno aktivan autor osnovnoškolskih udžbenika koji sadrže povijest hrvatskog srednjeg vijeka u drugoj polovici 20. stoljeća bio je Ivo Makek. Ovaj autor kreirao je udžbenike za šesti razred osnovne škole samostalno i u suradnji s drugim autorima, a inače je bio profesor povijesti, djelatnik Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske i aktivni sudionik definiranja nastave povijesti u socijalističkoj Jugoslaviji.⁹⁰ Šezdesetih godina samostalno je izradio udžbenik *Prošlost i sadašnjost 1: udžbenik historije za VI. razred osnovne škole* koji je nepromijenjen izlazio do sredine 1970-ih godina. U ovom crno-bijelom udžbeniku s naslovnicom u boji te bogatom vizualnom opremom (slikama, kartama, skicama) napuštena je periodizacija po socioekonomskim formacijama, korištenje izobilja marksističke terminologije i oslabio je antiklerikalni stav (što je odraz popravljivanja odnosa komunističke vlasti i Crkve nakon 1960. godine). U koautorstvu s Blagotom Drašković i Olgom Salzer izdao je seriju udžbenika *Narodi u prostoru i vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole* polovicom sedamdesetih godina, a 1985. godine u suradnji pak, s Josipom Adamčekom izdao je još jednu seriju udžbenika pod nazivom *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*. Udžbenički sadržaj napisan je relativno sažeto, jednostavnim i prilagođenim jezikom i stilom, popraćen pitanjima i zadacima na kraju svake nastavne jedinice kao i kratkim rezimeom. Ono što je u ovim udžbenicima primjetno jest poboljšanje kvalitete izgleda i tiska udžbenika. Boje, slikovne ilustracije, povijesne karte i grafički prikazi napokon su postali sastavni dio jugoslavenskih udžbenika. Isto tako, u udžbenicima izdanima od sedamdesetih materijalistička nomenklatura i interpretacija sve jače blijede, kao i antiklerikalni stav. Primjetna je autorska sloboda pisanja, a pojavljivanje nekih pronacionalističkih rečenica bio je znak utjecaja sve izraženijih nacionalistička previranja u politici na samu udžbeničku historiografiju.

Reformom srednjeg školstva sedamdesetih godina i uspostavom *usmjerenog obrazovanja* uveden je jedinstveni tip srednjih škola u kojima se povijest učila kao općeobrazovni predmet u prva dva razreda.⁹¹ Autor udžbenika povijesti namijenjenih tim razredima *usmjerenog obrazovanja* tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina bio je Hrvoje Matković. Isto tako, od kraja osamdesetih i početkom devedesetih upotrebljavani su udžbenici

⁹⁰ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 255; Damir Agičić, „Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu,“ *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 31 (1998): 208.

⁹¹ Jelaska Marijan, „Interpretacije događaja vezanih uz 1102. godinu u udžbenicima povijesti,“ 182.

nastali u koautorstvu Hrvoja Matkovića i Blagote Drašković. Bili su to crno-bijeli udžbenici s dominantnim tekstualnim sadržajem i siromašnim vizualnim i grafičkim materijalom. Sadržaj je preplavljen golemom količinom imena, događaja i godina iz socioekonomske i političke povijesti. Materijalističko poimanje prošlosti, periodizacija po društvenim formacijama, marksistička terminologija i objašnjavanje pojava, procesa i događaja iz sheme proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa temeljni je koncept ovih udžbenika. Ovakve karakteristike udžbenika jasno ukazuju da je riječ o udžbenicima namijenjenim *usmjerenom obrazovanju* čiji je glavni cilj bio ideološki odgoj, ali i kvalificiranost za rad budućih generacija.

4.4. Put ka modernim i liberalnim udžbenicima iz Republike Hrvatske

Prvi udžbenici objavljeni 1991. godine u novonastaloj Republici Hrvatskoj bili su revidirani udžbenici iz socijalističke Jugoslavije. Naime, zbog nedostatka vremena udžbenik za šesti razred *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole* autora Ive Makeka i Josipa Adamčeka ostao je u uporabi, ali njegov sadržaj prilagođen je novim okolnostima. Hrvatska povijest zadržana je unutar jugoslavenskog okvira, a omjer hrvatske povijesti i povijesti „naših naroda“ ostao je nepromijenjen. Ono što se promijenilo bili su naslovi i redoslijed nastavnih jedinica u prikazu nacionalne povijesti srednjega i ranoga novoga vijeka. Cjelina „Južni Slaveni u ranome srednjem vijeku“ preimenovana je u „Hrvati i ostali Južni Slaveni u ranome srednjem vijeku“, a nastavne jedinice o hrvatskoj povijesti stavljane su na početak cjelina. Promijenjena je historijsko-materijalistička terminologija i interpretacija, neki su termini uklonjeni, neki zamijenjeni novima. Ono što se time zapravo postiglo bilo je snažnije naglašavanje hrvatske povijesti unutar još uvijek postojećeg jugoslavenskog okvira.⁹²

Ova početna deideologizacija kulminaciju je doživjela u udžbenicima *prve generacije* nastalim nakon 1992. godine. Izdvojene su nastavne jedinice o hrvatskoj povijesti iz jugoslavenskog okvira te je redefiniran koncept nacionalne povijesti. Obrazovni sadržaj u potpunosti je oslobođen socijalističkog ideološkog naslijeđa, sada stavljen u funkciju izgradnje nove nacionalne države. Pod nacionalnom se poviješću podrazumijevala isključivo povijest Hrvata, hrvatske države i teritorija, a sadržaj namijenjen ostalim južnoslavenskim narodima jako je reduciran.⁹³ Udžbenici su postali instrumenti u izgradnji nacije, a obradom povijesti Bosne i Hercegovine u cjelinama o hrvatskoj povijesti prenosili su i prešutnu zamisao o

⁹² Koren, „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima,“ 259.

⁹³ Koren, „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima,“ 265-266.

„povijesnom prostoru“ nacije. Naglašena etnocentrična perspektiva i naracija udžbenika hrvatsku je povijest prikazivala kao vjekovnu težnju za suverenom državom.⁹⁴ Udžbenici napisani nakon zadobivene samostalnosti i tijekom rata, bili su pod snažnim političkim utjecajem nove vlasti te su zrcalili stanje u tadašnjoj mladoj hrvatskoj državi. Tako su u novom udžbeniku Ive Makeka *Povijest: za VI. razred osnovne škole* primjetne usporedbe između prošlosti i suvremenosti, odnosno poistovjećivanje kronološki udaljenih događaja kao i cijeli niz modifikacija, ispuštanja i dodavanja riječi i rečenica, pojačavanja ili umanjivanja te potpunog mijenjanja značenja i stajališta iz prethodnog udžbenika.

Gimnazijski udžbenik u crno-bijeloj tehnici s izrazito detaljnim i preopširnim sadržajem *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća* Franje Šanjeka i Franka Miroševića iz 1994. godine, jednako kao Makekov udžbenik, u svojoj naraciji bio je namijenjen podupiranju hrvatske samostalnosti. Uočljivo je kako je hrvatska ranosrednjovjekovna povijest uspoređena s tadašnjom hrvatskom političkom situacijom. Riječi „integracija“, „kontinuitet“, „samostalnost“ strše u opisivanju i objašnjavanju hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti. U takvom interpretativnom uzorku ranosrednjovjekovni narodni vladari tumačili su se kao borci za samostalnu hrvatsku državu. No, upravo ovakav interpretativan obrazac čini kostur gimnazijskoga udžbenika *Povijest za drugi razred gimnazije* iz 1997. godine. Spomenuti autorski dvojac, sveučilišni i školski profesori povijesti, uz Anđelka Mijatovića, dotjerali su udžbenik tek izbacivanjem pojedinih podataka, promjenom riječi ili rečenica, ali misaoni sadržaj ostao je isti. Tek u svojem šestom izdanju iz 2004. donijeli su određene sadržajne promjene.

Vrhunac uporabe udžbenika povijesti u političke svrhe u demokratskoj državi predstavlja udžbenik Ivana Vujčića *Povijest Hrvatska i svijet 1: udžbenik za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola* objavljen 1996. godine. Crno-bijeli udžbenik s dominantnim tekstualnim sadržaj također je nastao pod snažnim političkim utjecajem tadašnjeg vremena i njegovih aktera. Ovaj udžbenik formulirao je klišeje o kontinuitetu i vjekovnom postojanju hrvatske nacije još od srednjeg vijeka. Cjelokupan sadržaj utemeljen je na pripovijesti o tisućljetnoj borbi hrvatskog naroda za stvaranjem vlastite nacionalne države. Rečenice poput: „U doba kneza Trpimira hrvatska država započinje svoj trnoviti povijesni put, na kojemu se Hrvati brane, ali nikoga ne napadaju. Hrvati ne vode osvajačke, agresivne ratove.“ ili pak

⁹⁴ Wolfgang Höpken, „Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi,“ u *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić (Zagreb: Alinea, 2006), 166-167.

ovakve: „Po političkoj praksi toga vremena to je čin međunarodnog priznanja Hrvatske. Hrvatska je i formalno postala samostalna i suverena, međunarodno priznata europska država, hrvatski narod politički i državotvorni narod, a knez Branimir zakoniti hrvatski vladar.“ jasno ukazuju na takav obrazac.⁹⁵ Autor je ideju o postojanju nacionalnog identiteta i nacije prenio na daleku prošlost, a postupke pojedinih povijesnih ličnosti objašnjavao „modernim“ motivima. Brojne autorove postavke indicirale su demagogiju pa djeluje da je pisanje udžbenika bilo oruđem za slavljenje ličnosti predsjednika i njegove politike.

Pojava pluralističkog sustava udžbenika donijela je novosti u pogledu novih izdanja, autora i nakladnih kuća. Pojava udžbenika *druge generacije* označila je osvježanje i malen korak naprijed u znanstvenim i obrazovnim standardima. Već spomenuti autor Ivo Makek izdao je 1997. godine *Povijest 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole*, a treće dopunjeno i izmijenjeno izdanje izašlo je 1999. godine. U ovim udžbenicima učinjene su određene izmjene u smjeru sažetije i neutralnije naracije, a Makekov metodički pristup ostao je nepromijenjen. Pojavili su se novi autori; Frane Sabalić te dvojac Neven Budak i Vladimir Posavec. Sabalićev udžbenik *Povijest: za VI. razred osnovne škole* izdan je 1996., a u uporabi je bio samo jednu školsku godinu. Naime, nestručnost i nepoštivanje osnovnih načela povijesne struke kao i fragmentarnost i nejasnost bili su glavni razlozi njegova povlačenja.⁹⁶ Autorski dvojac Budak – Posavec i njihov udžbenik neuobičajena naziva *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma* iz 1998. godine donio je novosti u vizualnom (ilustracije s objašnjenjima) i sadržajnom (pokušaji različitog objašnjavanja i interpretiranja povijesnih osoba, pojava i događaja) oblikovanju udžbenika. Također, 1998. godine izdan je udžbenik za srednju trogodišnju školu *Hrvatska povijest od doseljavanja Hrvata do naših dana* autora Vesne Đurić – Ivana Peklića čiji je sadržaj sažet i maksimalno simplificiran, iznesen objektivno i bez emocionalnih i ideoloških zapisa. Autori ne ulaze u interpretacije, tek faktografski iznose najvažnije događaje nacionalne povijesti.

Daljnji napredak u udžbenicima nastalim nakon 2000. godine rezultirao je udžbenicima *treće generacije*. Udžbenici su postali sofisticiraniji, u svojoj naraciji i didaktičkim elementima. Osobito pozitivni pomak bio je očigledan u didaktičko-metodičkom smislu, a udžbenici su poboljšani u izgledu i dizajnu. Vidljiva je veća kvantiteta i kvaliteta ilustracija, skica, povijesnih karata i zemljovida, shema i lenta vremena. Sve se više težilo upotrebi izvornih tekstova kao

⁹⁵ Ivan Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1: udžbenik za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola* (Zagreb: Birotehnika, Centar za dopisno obrazovanje, 1996), 65, 67.

⁹⁶ Agičić, „Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti,“ 209.

izvora za učenje povijesti. Također, sadržaj se nastojao prezentirati u skladu s postignućima suvremene povijesne znanosti, primjerenijim i prilagođenijim jezikom te uravnoteženijim i kritičkim prikazima povijesnih osoba, događaja i procesa. Novi udžbenici pokazali su da je utjecaj politike na školsku povijest postao ograničen, a to je rezultiralo raznolikošću udžbenika. Ovakve karakteristike primijetila sam u analiziranim osnovnoškolskim udžbenicima elementarnog naziva *Povijest 6* autorskih parova Željka Brdala – Margite Madunić, Nevena Budaka – Marije Mogorović Crljenko te Hrvoja Petrića – Gordana Ravančića.

U srednjoškolskim udžbenicima *treće generacije* vidljiva je prevlast narativnog sadržaja, ali su vizualno i grafički lijepo i pedantno uređeni. Udžbenički prikaz je pojednostavljen, sveden na kronološko nizanje događaja. Analizirala sam udžbenike: *Hrvatska povijest: udžbenik povijesti za prvi razred trogodišnjih strukovnih škola* autora Stjepana Bekavca – Nikole Štambaka, *Hrvatska i svijet 1: udžbenik povijesti za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola* autora Zdenka Samaržije i *Hrvatska i svijet od prapovijesti do Francuske revolucije 1789. godine: udžbenik povijesti za I. razred srednjih strukovnih škola* autora Vesne Đurić – Ivana Peklića. Analizirani gimnazijski udžbenici ove generacije su *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V. – XVIII. st.)* autora Vladimira Posavca – Tatjane Medić iz 2002. i *Povijest 2* autorskog dvojca Hrvoja Petrića – Gordana Ravančića iz 2003. godine. Riječ je o metodološki inovativnijim udžbenicima sa znanstvenim i kritičkim pristupom sadržaju. Potpunu slobodu onemogućuje im striktno propisani sadržaj prema nastavnom planu i programu iz 1995. godine pa ih obilježava nagomilana faktografija s često nedovoljno objašnjenim pojmovima i procesima.

Nova *četvrta generacija* udžbenika objavljena je 2007. godine. Oni osnovnoškolski nastali su na temelju novog nastavnog plana i programa iz 2006. godine. Izgledom su postali još privlačniji, a u didaktičkoj dimenziji izazovniji. Didaktička kvaliteta udžbenika te smanjena autorska naracija u korist ilustracija, povijesnih izvora i didaktičkih elemenata doprinijeli su udžbeničkoj kvaliteti i obrazovnim standardima. Udžbenici su prepuni zanimljivih vizualnih i likovno-grafičkih ilustracija, skica, shema i zemljovida. Upotreba povijesnih izvora (tekstualnih i materijalnih) postala je neizostavna. Veliki naglasak i dalje je na političkoj povijesti, ona prevladava. No, stavljen je veći naglasak na ranije zanemarena područja povijesti poput kulturne i rodne povijesti ili povijesti svakodnevnice. Upravo to učinilo je ove udžbenike povijesti kompleksnijim i šarolikijim. Ovakvi suvremeni udžbenici donose rezultate povijesne znanosti, katkada iznoseći čak i različite historiografske stavove. Takvi su osnovnoškolski udžbenici naziva *Povijest 6* izdani 2007. godine, a napisali su ih već afirmirani autori školskih

udžbenika, odnosno već uigrani dvojac Budak –Mogorović Crljenko te trojac Hrvoje Gračanin – Hrvoje Petrić – Gordan Ravančić, a svoji obol dali su i autori Ante Birin – Tomislav Šarlija. Autorski dvojac Brdal – Madunić izašao je iz konvencionalnog okvira time što je svom udžbeniku dao zanimljiv naziv – *Tragom prošlosti 6*. Zajedničko ovim udžbenicima je i to da su plod suradnje autora profesorskog zvanja: sveučilišnih profesora povijesti Nevena Budaka, Marije Mogorović Crljenko, Hrvoja Gračanina, Hrvoja Petrića, Ante Birina te školskih učitelja povijesti Tomislava Šarlije, Željka Brdala i Margite Madunić.

Srednjoškolski i gimnazijski udžbenici također su doživjeli promjene. Njihovo novo vizualno i grafičko uređenje temeljilo se na boljoj i prilagođenijoj rasporednoj organizaciji i kvaliteti različite slikovne građe. Također su doživjeli poboljšanje didaktičke opremljenosti i metodičkog pristupa. Za ove, didaktičko-metodički i vizualno modernije udžbenike, zaslužni su sami autori udžbenika, mnogi od njih učitelji povijesti. No, sadržajno su se izvršile male, često beznačajne promjene u odnosu na prethodne udžbenike. Razlog tome leži u činjenici da ovi udžbenici i dalje moraju pokriti strogo određen (ogroman) sadržaj prema nastavnom programu iz 90-ih godina prošlog stoljeća. Stoga udžbenici vizualno i metodički djeluju privlačno, ali su i dalje preopterećeni sadržajem. Za gimnazijski uzrast napisani su udžbenici naziva *Koraci kroz vrijeme 2* autora Denisa Detlinga – Zdenka Samaržije, *Povijest 2* autora Damira Bulata – Šime Labora – Miroslava Šašića te autorskog dvojca Birin –Šarlija. Analizirani srednjoškolski udžbenici koji sadrže srednjovjekovnu povijest su: *Hrvatska i svijet 1* autora Stjepana Bekavca – Tomislava Šarlije te udžbenici naziva *Hrvatska povijest* u autorstvu trojca Ivana Dukića – Krešimira Erdelja – Igora Stojakovića, Stjepana Bekavca – Marija Jareba – Tomislava Šarlije te već spomenutog dvojca Đurić –Peklić.

Nova serija udžbenika izdana je tijekom 2013. i 2014. godine. Promjene u njima bile su samo „kozmetičke prirode,“ udžbenici su doživjeli tek ažuriranje, odnosno izbacivanje nekih riječi i rečenica ili zamjena pokoje ilustracije. To su jedine novosti u ovim udžbenicima. Takve udžbenike priredili su već spomenuti autorski dvojci Budak – Mogorović Crljenko, Birin – Šarlija i Brdal – Madunić. Jedina novost bilo je izdavanje udžbenika *Vremeplov 6* autorskog tima učitelja povijesti Šime Labora – Snježane Vinarić – Jelene Šilje Capor – Manuele Kujundžić – Tina Pongraca. Od gimnazijskih udžbenika novu seriju 2014. godine objavili su autori Detling – Samaržija (*Koraci kroz vrijeme 2*) te autori Gračanin – Petrić – Ravančić (*Povijest 2*).

Ovaj kratki osvrt na analizirane udžbenike povijesti omogućio nam je uvid u primjetljive mehanizme kojima su se koristili različiti političko-ideološki državni sustavi s ciljem postizanja vlastitih političkih ciljeva. Školska povijest bila je povrgnuta snažnoj političkoj kontroli svih promatranih državnih sustava, a to dolazi do izražaja u udžbenicima povijesti. Upravo se kroz udžbenike povijesti najjasnije očitava politička potreba za ciljanim usmjeravanjem učenika i oblikovanjem njihove svijesti u duhu poželjnih političkih i nacionalnih vrijednosti. Naravno, te vrijednosti određene su političkim i društvenim kontekstom u kojemu su djelovali autori udžbenika. U Kraljevini Jugoslaviji hrvatski udžbenici bili su prožeti integrativnim elementima, odnosno temeljeni su na prikazu zajedničkih trenutaka svih jugoslavenskih naroda u Kraljevini. Autori u duhu vremena i službene političke doktrine stavljaju naglaske na ujedinjenje Južnih Slavena i narodno jedinstvo. Razdoblje Nezavisne Države Hrvatske donijelo je novu sliku u kojoj nacionalna povijest počiva na nacionalnoj isključivosti i odbacivanju bilo kakve značajnije povezanosti s drugim jugoslavenskim narodima. Hrvatski udžbenici iz socijalističke Jugoslavije donijeli su afirmativnu sliku svih južnoslavenskih naroda uokvirenu u jugoslavenski socijalistički patriotizam i marksističko poimanje svijeta. Praksa izravnog i jasnog interveniranja političkih elita u udžbenike povijesti bila je vidljiva i u prvim udžbenicima tiskanim u Republici Hrvatskoj. Oni su temeljeni na prikazu hrvatske povijesti kao stoljetne težnje i borbe za stvaranjem suverene hrvatske države. Doduše, noviji udžbenici donijeli su napredak; od pristranih naracija punih ideoloških postavki ka pluralnijim modelima povijesnih interpretacija. Možemo zaključiti kako su najnoviji udžbenici omogućili potpuni prelazak od udžbenika koji su prenosili poželjni i neosporni identitet i legitimirali službenu ideologiju trenutnog političkog poretka na suvremeno i liberalno shvaćanje usmjereno na stjecanje vještina i vrijednosti, zasnovano na multiperspektivnosti i razvijanju učenikove kreativnosti.

U nastavku rada prikazom vladavine odabranih ranosrednjovjekovnih vladara detaljnije ćemo utvrditi kako je i koliko hrvatska ranosrednjovjekovna povijest poslužila političkim elitama u utvrđivanju i prenošenju dominantnih ideoloških postavki u udžbenicima povijesti.

5. Vladavina kralja Tomislava

Hrvatska historiografija posvetila je Tomislavu i njegovoj vladavini mnogo prostora, gotovo najviše od hrvatskih vladara. Postoji nekoliko temeljnih pitanja o Tomislavovoj vladavini o kojima se u historiografiji raspravljalo,⁹⁷ a na temelju malobrojnih izvora povjesničari su konstruirali različita gledišta o Tomislavu i njegovu vremenu. Naime, uz Tomislava je vezana oskudnost sačuvanih izvora o njemu pa tako kralja Tomislava i njegovo razdoblje spominje tek nekolicina isključivo pripovjednih vrela.⁹⁸ Nastala historiografska slika o kralju Tomislavu u posljednjih stotinjak godina plod je kombinacije političkih i historiografskih zbivanja i okolnosti.⁹⁹

Drugačije interpretacije izvora, napredak povijesne znanosti, ali i političko-ideološki interesi rezultirali su različitim historiografskim stavovima i političkim ulogama kralja Tomislava i Hrvatske njegova vremena. Naime, simbolički potencijal sadržan u povijesnom liku kralja Tomislava iznimno je velik. Kao pretpostavljeni osnivač Hrvatskog Kraljevstva, njegov branitelj od Mađara i Bugara, prijatelj Srba i pape te podupiratelj zapadne kulture, bio je ličnost prikladna za svaki režim i politički sustav.¹⁰⁰ To je imalo jasan odraz i u udžbenicima povijesti. U nastavku rada iznijet ću kako su udžbenici povijesti iz različitih vremenskih razdoblja i političko-ideoloških sustava prikazali vladavinu kralja Tomislava. Ovu temu raščlanila sam na tri dijela: prvi, posvećen Tomislavovom ratovanju, drugi njegovom kraljevskom naslovu, teritorijalnoj ekspanziji, vojnoj moći te treći, splitskim crkvenim saborima i njegovoj ulozi na tim saborima.

5.1. Tomislavovo ratovanje

Kralj Tomislav se u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti ističe posebnim značajkama vladanja i ulogom u oblikovanju rane hrvatske države. Naime, glavna obilježja

⁹⁷ Josip Bratulić, „Kralj Tomislav u izvorima i znanstvenoj literaturi do 1925. godine,“ u *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić (Zagreb: Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad, 1998), 191-204.

⁹⁸ O kojim vrelima je riječ pogledati u: Tomislav Raukar, „Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925.-1995.,“ u *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić (Zagreb: Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad, 1998), 205.

⁹⁹ U zborniku radova *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić (Zagreb: Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad, 1998) mogu se pronaći svi relevantniji radovi različitih autora o kralju Tomislavu. Rad Ive Goldsteina „O Tomislavu i njegovu dobu,“ *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 18 (1985): 23-55. također predstavlja svu problematiku povezanu s ovim kraljem. Najnovija monografija Marija Jareba *Kralj Tomislav kroz tisuć godina: kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas* (Zagreb: Despot infinitus, Hrvatski institut za povijest, 2017) najnoviji je doprinos problematici povezanoj uz kralja Tomislava.

¹⁰⁰ Neven Budak, „Using the Middle Ages in Modern-day Croatia,“ u *Uses and Abuses of the Middle Ages: 19th – 21st Century*, ur. Janos M. Bak (München: Fink, 2009), 244.

njegove vladavine su zasluge za podizanje hrvatske države na status kraljevine i naslov kralja, uspješni ratovi s Mađarima i Bugarima te s tim povezano teritorijalno širenje kao i uređenje unutrašnjih prilika na splitskim saborima. Sve to bilo je dovoljno da se istakne kao jedna od najznačajnijih osoba hrvatske povijesti. U ovom poglavlju osvrnut ću se na Tomislavova ratovanja s Mađarima i Bugarima te posljedice tih sukoba. Prilikom te naracije autori udžbenika naglašavaju različite informacije ili daju različite interpretacije istih povijesnih događaja, što u skladu sa suvremenim historiografskim saznanjima, što političkim potrebama.

Kraljevina Jugoslavija

Prilikom obrade sadržaja o kralju Tomislavu udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije slijedili su historiografski oblikovanu sliku Ferde Šišića o Tomislavu. Predstavili su ga kao moćnog i snažnog vladara koji je okupio hrvatski nacionalni prostor te su pozitivno vrednovali njegovu vanjsku politiku, odnosno uzdigli ga zbog pobjeda nad vanjskim silama – Mađarima i Bugarima i teritorijalnom širenju hrvatske države. Naraciju o sukobu s Mađarima i proširenju Tomislavove države temeljili su na obrani i uspostavljanju granice na rijeci Dravi te predstavljanju Tomislava, ne samo kao branitelja svoje države, nego i spasitelja „Posavske Hrvatske.“ Tomislavovo proširenje teritorija na područje „Posavske Hrvatske“ predstavili su kao dobrovoljno priključivanje „jačem srodnom državnom organizmu“ i pristajanje „zahvalnih Posavskih Hrvata“ uz Tomislava kao vladara.¹⁰¹ Jakić je ustvrdio da bi Mađari osvajanjem Panonske Hrvatske mogli „smetati Južne Slavene, i Hrvate i Srbe, u njihovom državnom uređivanju“ kao i neutemeljen razlog mađarskoga pohoda prema Tomislavovoj državi („Mamilo ih je onamo Jadransko more.“).¹⁰²

Ovi su udžbenici donijeli i priču prema kojoj je posredstvom pape sklopljeno savezništvo Tomislava i Bizanta, a istaknuli su i bizantsko odlikovanje Tomislava naslovom prokonzula i povjeravanjem uprave nad Dalmacijom.¹⁰³ Jakić je pri tom zaključio da je Dalmacija time došla „prvi put u užu političku vezu s Hrvatskom.“¹⁰⁴ Znakovi onovremenog političkog utjecaja na ove školske udžbenike bili su vidljivi u iskorištavanju povijesnih

¹⁰¹ Milan Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena Srba, Hrvata, Slovenaca. Dio I. Od najstarijih vremena do početka XVI. stoljeća*, II. izd. (Sarajevo: B. Buchwald i Drug, 1922), 36; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 25.

¹⁰² Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 40; Isti, *Povijest Jugoslavije s općom historijom: za III. razred srednjih i njima sličnih škola*, Dio I. (Zagreb: Komisionalna naklada Narodne knjižnice, 1935), 35.

¹⁰³ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 33; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 37; Stjepan Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca: za niže razrede srednjih škola* (Zagreb: Tisak i naklada St. Kugli, 1924), 27; Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 40; Stjepan Srkulj, *Povijest srednjega vijeka: za VI. razred gimnazija i njima sličnih škola*, Četvrto izd. (Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli, 1940), 48.

¹⁰⁴ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 40; Isti, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 36.

podataka o Tomislavovom pružanju pomoći srpskom knezu Zahariji u njegovom sukobu s Bugarskom. Ovi podaci iskorišteni su s ciljem opravdanja ideologije *integralnog jugoslavenstva*. Naime, povijest 10. stoljeća postala je važan argument političke vlasti u dnevno-političkim i ideološkim namjerama pa je povijesni lik Tomislava dobio ulogu jugoslavenskog integrativnog čimbenika. Korištenje povijesnoga lika kralja Tomislava kao simbola miroljubive i plodotvorne suradnje između Hrvata i Srba doseglo je vrhunac 1925. godine obilježavanjem proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva.¹⁰⁵ U udžbenicima je prikaz kralja Tomislava kao simbola plodotvorne i uspješne suradnje između Hrvata i Srba iskazan sintagmama: „Tomislav je lijepo primio prebjeglog srpskog kneza Zahariju,“ odnosno „Tomislav je primio Zahariju lijepo i bratski“ ili „Tako se slože Hrvati i Srbi protiv Bugara.“¹⁰⁶

Nezavisna Država Hrvatska

Prikaz kralja Tomislava u udžbenicima iz Nezavisne Države Hrvatske utemeljen je na pozitivnim tvrdnjama. Opisan je kao najmoćniji hrvatski vladar, moćan pobjednik nad Mađarima i Bugarima te kao ujedinitelj hrvatskih zemalja. Ovdje su povijesni sadržaji o Tomislavu snažno iskorišteni za izricanje i podupiranje novih idejno-političkih vrijednosti. To je osobito primjetno u Jakićevim udžbenicima ovoga razdoblja; Jakić je nadodavao i modificirano tekst iz prethodnih udžbenika u svrhu interpretiranja događaja u skladu s političkim potrebama ustaške vlasti. Naime, prilikom opisa sukoba s Mađarima naglasio je kako je postankom Drave kao stalne granice između Hrvatske i Ugarske Hrvatska sačuvala Italiju od daljnjih mađarskih barbarskih provala, kako je Hrvate „do državnog ujedinjena dovela opasnost od Mađara“ te kako je Tomislavova pobjeda dovela do porasta međunarodne važnosti, jakosti i ugleda hrvatskog naroda¹⁰⁷ što upućuje na autorovo poistovjećivanje hrvatske srednjovjekovne povijesti sa suvremenošću.

Prilikom interpretiranja događaja povezanih sa hrvatsko-bugarskim sukobom autorski trojac Barada – Katić – Šidak objašnjava da se Bizant obratio za savezništvo Tomislavu, a „Tomislav pristaje, ali uz uvjet da mu Bizant ustupi dalmatinske gradove i da mu, kao što je vjerojatno, prizna kraljevsku čast.“¹⁰⁸ Ovakva postavka zrcali osobni stav autora ovog dijela

¹⁰⁵ Više o problematici korištenja krunidbe kneza Tomislava za kralja u dnevno-političke i ideološke svrhe u: Gračanin, „Povijesni identiteti i politički realiteti,“ 119-138.

¹⁰⁶ Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 26; Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 41; Isti, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 37; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 38.

¹⁰⁷ Živko Jakić, *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga: za VI. razred srednjih škola* (Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941), 67; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda sa svjetskom poviješću: za III. razred srednjih škola. Dio I.* Drugo izd. (Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1942), 33.

¹⁰⁸ Miho Barada – Lovro Katić – Jaroslav Šidak, *Hrvatska povijest: za VIII. razred srednjih škola*, I. svezak (Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941), 40.

udžbenika, Mihe Barade, vrsnog povjesničara, koji je donio vlastitu interpretaciju ovih povijesnih zbivanja. Udžbenici ovoga razdoblja također su naglasili Tomislavovo dobivanje naslova stratega (prokonzula), odnosno uprave nad dalmatinskim gradovima i otocima.¹⁰⁹ Interpretirajući dobitak uprave nad Dalmacijom autori su izdvojili različite zaključke. Jakić je istaknuo kako „otada svaki snažniji hrvatskih vladara nastoji da ima u svojoj vlasti Bizantsku Dalmaciju, kako bi mogao biti što jači na moru“ te naseljavanje „sve više hrvatskih plemića, trgovaca i obrtnika.“¹¹⁰ Barada je pak Tomislavu pripisao oživljavanje životnoga pitanja svih hrvatskih vladara – pripajanja dalmatinskih gradova majci zemlji.¹¹¹

Socijalistička Jugoslavija

Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije slijede sličnu pozitivnu nit naracije o Tomislavu kao i prethodni udžbenici, ali i ovdje su primjetne određene razlike u interpretacijama istih događaja. Nastale su pod utjecajem političko-ideoloških prilika, odnosno potrebe ispunjenja službene socijalističke ideologije. Naime, u udžbenicima ovoga vremena uočljivo je kako su Mađari predstavljeni kao velik i opasan neprijatelj, a hrvatsko-mađarski sukob opisan je sintagmama o odbijanju svih mađarskih napada, nanošenju poraza te potjerivanju preko Drave. Snažnim rječnikom stvoren je dojam ugroženosti budući da su Mađari bili „novi opasni neprijatelj“ koji su „pljačkali“, „provaljivali“, „pustošili“ i „ubijali i odvodili ljude u ropstvo“,¹¹² a upravo ovakvo tumačenje temeljeno na isticanju ugrožavanja od susjednih naroda, u ovom slučaju Mađara, činilo je jedan od stupova promicanja socijalističkog kolektivnog identiteta kroz udžbenike povijesti te povezivalo prošlost i sadašnjost. Isto tako, Ivo Makek u svojim udžbenicima napisanim samostalno ili s različitim koautorima ističe Mađare kao veliku opasnost koji su se poput „klina zabili između Zapadnih i Južnih Slavena.“¹¹³ Udžbenici do 1961. godine interpretiraju ujedinjenje dviju hrvatskih kneževina kao važan čin za daljnji razvoj Hrvatske navodeći nastanak bolje povezanosti među hrvatskim plemenima ili povećanje i jačanje hrvatske države. Osim toga, isticanjem činjenice da su „Hrvati udruženi u jednu državu bili snažniji i jači u borbi protiv neprijatelja“¹¹⁴ odavalo je

¹⁰⁹ Isto, 40; Stjepan Antoljak, *Povijest Hrvata. Priručnik državno-narodne nastave*, Svezak II. (Zagreb: Tiskara Poljak i Glatz, 1943), 21; Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 67; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 34.

¹¹⁰ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 67; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 34.

¹¹¹ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 40.

¹¹² Vladimir Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1949), 137-138; Olga Salzer – Karmen Mali, *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1952), 42; Olga Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije (do 1526.) za gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1960), 33; Marija Vrbetić, *Historija za I. razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1961), 328.

¹¹³ Ivo Makek, *Prošlost i sadašnjost 1: udžbenik historije za VI. razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1963), 115; Ivo Makek – Josip Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1985), 49.

¹¹⁴ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 43.

političko viđenje neprijatelja sukladno suvremenim zbivanjima. U kasnijim udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije sintagmom o stvaranju jedinstvene države Hrvatske može se nazrijeti nacionalistički duh koji je u prethodnim socijalističkim udžbenicima bio izostavljen.¹¹⁵

Udžbenici iz ovoga razdoblja karakteriziraju Tomislava kao jakog kneza, a njegovu državu kao moćnu,¹¹⁶ vladara kojeg je Bizant, budući da je bio u nepovoljnom položaju, nastojao darovima pridobiti kao jednog od slavenskih knezova. Istaknuli su kako je bizantski car to učinio predavanjem uprave nad dalmatinskim gradovima i imenovanjem Tomislava prokonzulom. Pri tome je Olga Salzer naglasila da je Tomislav bio prvi hrvatski vladar koji je upravljao Dalmacijom, odnosno da je njezinim dobivanjem Tomislav postao snažniji gospodarski i vojno.¹¹⁷ Ivo Makek u svojim udžbenicima istaknuo je kako su Tomislavovim pristankom na savezništvo s Bizantom Hrvatskoj otvorena vrata na more, odnosno da je savezništvom i predavanjem uprave nad Dalmacijom Tomislav zapravo spriječen da sam zauzme Dalmaciju, što je prema Makeku Tomislav mogao učiniti.¹¹⁸ Jedino eksplicitno akcentiranje zajedništva Hrvata i Srba u sukobu protiv Bugara u ovim udžbenicima učinio je Ivo Makek koji je u svom samostalnom udžbeniku spomenuo da su u Hrvatskoj „protiv neprijatelja stajali udruženi i Hrvati i Srbi.“¹¹⁹ Naravno, uporabljeno je to za naglašavanje suradnje i zajedništva južnoslavenskih naroda, posebno Hrvata i Srba, što je odgovaralo vladajućoj ideologiji bratstva i jedinstva.

Republika Hrvatska

Tijekom 1990-ih, u hrvatskom političkom diskursu izrazito su naglašavana tri elementa povezana s hrvatskom srednjovjekovnom poviješću: „tisućljetni san o nezavisnosti,“ „tisućljetna kultura“ i „trinaest stoljeća kršćanstva među Hrvatima.“ Stoga nije ni čudo da su u trenutku stjecanja političke neovisnosti elementi vlastite državnosti, kulture i kršćanstva postali vrlo važni u političkom diskursu.¹²⁰ Sve to bilo je vidljivo i u udžbenicima povijesti. Naime, udžbenici *prve generacije* u Republici Hrvatskoj prožeti su snažnim političko-ideološkim

¹¹⁵ Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 115; Ivo Makek – Blagota Drašković – Olga Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1974), 33; Hrvoje Matković, *Povijest 1: za I razred usmjerenog obrazovanja*, XI. izmijenjeno i dopunjeno izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1986), 137; Hrvoje Matković – Blagota Drašković – Nikša Stančić, *Povijest 2: udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja* (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 23.

¹¹⁶ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 43; Vrbećić, *Historija*, 1961, 328.

¹¹⁷ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 34.

¹¹⁸ Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 116; Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 34; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 49.

¹¹⁹ Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 116.

¹²⁰ Budak, „Using the Middle Ages in Modern-day Croatia,“ 242.

utjecajem. Sadržaj o kralju Tomislavu oblikovan je i interpretiran s naglaskom na pripadnosti Hrvatske Zapadu i Katoličkoj crkvi, a osobito na postojanju kontinuiteta hrvatske državnosti.

U tim udžbenicima Mađari su predstavljeni kao teritorijalna opasnost koji su zauzeli ili uništili mnoga područja, a Tomislav kao vladar koji im se suprotstavio, odbio ih i potjerao te to iskoristio za širenje državne granice na teritorij Posavske Hrvatske i uspostavljanje granice na Dravi.¹²¹ Usto, u Makekovom udžbeniku iz 1992. prilikom opisa sjedinjenja s Posavskom Hrvatskom upadljive su neprimjerene autorske interpretacije: „Odbivši Mađare, Tomislav se spustio u Posavsku Hrvatsku i zajedno s tamošnjim Hrvatima čistio zemlju od Mađara te je sjedinio sa svojom državom.“¹²² Udžbenici *prve generacije* ističu upravo sjedinjenje kao važnu odrednicu Tomislavove vladavine; taj čin obilježavaju kao stvaranje „jedne jedinstvene države Hrvatske,“ kao početak „procesa ujedinjavanja hrvatskih zemalja u jedinstvenu državnu zajednicu“ ili kao „početak integracije hrvatskog etničkog prostora u ranom srednjem vijeku.“¹²³ Autori su ovime kneza Tomislava eksplicitno prikazali kao hrvatskog nacionalnog ujedinitelja što nam dodatno potvrđuje i zaključak kako je dobivanje dalmatinskih gradova i otoka bio drugi važan korak ujedinjavanja hrvatskih zemalja pod Tomislavovim vodstvom kao i početak pohrvaćivanja romanskog stanovništva dalmatinskih gradova.¹²⁴ U udžbeniku Ivana Vujčića osobito je vidljivo isticanje jedinstva Hrvata i njihove pripadnosti katolicizmu, ujedno i ideoloških postavki hrvatske demokratske vlasti, pa je dobivanje uprave nad dalmatinskim gradovima predstavljeno kao trajno dolaženje u tješnju političku i gospodarsku povezanost Dalmacije s hrvatskom državom i crkvenu upravu Zapadne crkve.¹²⁵

Interpretiranje srednjovjekovnih događaja nastalo s ciljem opravdanja suvremenih akcija i događaja vidljivo je u prikazu Tomislavova pomaganja srpskom knezu, osobito u osnovnoškolskim udžbenicima autora Ive Makeka. Male, ali znakovite promjene interpretiranja ovog događaja možemo pratiti u reizdanju socijalističkog udžbenika iz 1991. godine i novog udžbenika iz 1992. Interesantna adaptacija iste priče temelji se na promjeni glagola; glagol „okomio“ u glagol „jurnuo“ i glagol „sklonio“ u glagol „izbjegao.“ U udžbeniku iz 1991. stoji: „Ugrožen s leđa, Simeon je odmah napustio opsadu Carigrada i okomio se na Srbiju, a zatim

¹²¹ Franjo Šanjek – Franko Mirošević, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća* (Zagreb: Školska knjiga, 1994), 58; Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 69; Ivo Makek, *Povijest za VI. razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 46.

¹²² Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 46.

¹²³ Ivo Makek – Josip Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*, VII. (I. izmijenjeno) izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1991), 48; Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 46; Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 58; Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 69.

¹²⁴ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 58-59.

¹²⁵ Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 69.

na Hrvatsku. Bugarska vojska opustošila je Srbiju, a Zaharija se s dijelom naroda sklonio u Hrvatsku,¹²⁶ a udžbenik iz 1992. kaže: „Ugrožen s leđa, Simeon je odmah prekinuo opsadu Carigrada i jurnuo na Srbiju, a zatim na Hrvatsku. Velika bugarska vojska opustošila je Srbiju, tako da je u njoj ostalo samo nekoliko stotina ljudi. Zaharija je s dijelom naroda izbjegao u Hrvatsku.“¹²⁶ Povrh toga, u novom udžbeniku nadodan je cijeli novi odlomak glorificiranja Tomislava – njegove „mudre politike“, „sjajne pobjede“ nad Bugarima i spašavanja „male srpske države da bude zauvijek izbrisana s lica zemlje.“¹²⁷ Makekova sljedeća udžbenička izdanja mijenjana su i ublažena, a dio o „spašavanju male srpske države“ nestao je.¹²⁸ Sve ove adaptacije jasan su pokazatelj koliko dnevnopolitičke prilike, osobito vrijeme velikih političkih i društvenih previranja, ostavlja trag u udžbenicima povijesti. Ovdje se osobito ističe udžbenik iz 1992. godine u kojem je hrvatska ranosrednjovjekovna povijest stavljena u kategoriju suvremenosti. Kasnija ublažavanja pokazuju kako nije slučajno da je baš 1992. godine napisan izrazito antagonistički sadržaj, usmjeren isključivo prema Srbima. Motivacija se krije u tadašnjem trenutnom teškom društvenom, političkom i vojnom trenutku, pa su tadašnji neprijatelji prikazani kao hrvatski vjekovni neprijatelji.

Od udžbenika *druge generacije* iz Republike Hrvatske vidljive su prve značajnije razlike među pojedinim udžbenicima. Naime, pojedini udžbenici i dalje su pisani pod dnevnopolitičkim utjecajem pa je tako gimnazijski udžbenik autora Mirošević – Šanjek – Mijatović iz 1997. godine sukob s Mađarima predstavio kao veliku opasnost u kojoj je potrebno „očuvati hrvatsku neovisnost i cjelovitost.“ Isto tako, Tomislav je predstavljen kao saveznik Bizanta koji se „suprotstavlja teritorijalnom širenju Bugarske prema Zapadu, pogotovo i zato jer su Bugari Tomislavu prijetili u Bosni,“ sprječava njihov upad u Bosnu i pobjeđuje bugarskog vojskovođu, a zaključuju kako je tom pobjedom Tomislav „zaštito stanovništvo Raške i njezina vladara Zahariju od Bugara.“¹²⁹ Autori su ovime hrvatsku ranosrednjovjekovnu povijest modernizirali i prikazali u kategorijama suvremenosti, isticanje sprječavanje teritorijalnog širenja i pripadnost Bosne Hrvatskoj odraz su ideoloških misli suvremenog vremena. S druge strane, od drugih udžbenika *druge generacije* počinje objektivno interpretiranje povijesnih znanstvenih spoznaja, a od udžbenika *treće generacije* i nadalje udžbenička naracija temelji se isključivo na rezultatima prihvaćenih znanstvenih spoznaja i prije svega racionalnim i

¹²⁶ Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1991, 49; Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 46.

¹²⁷ Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 46.

¹²⁸ Ivo Makek, *Povijest 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 33; Isti, *Povijest 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole*, III. dopunjeno i izmijenjeno izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1999), 38.

¹²⁹ Franko Mirošević – Franjo Šanjek – Anđelko Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 59-60.

primjerenim opisima prošlih događaja. Opis sukoba s Mađarima temelji se na kratkom opisu sukoba i ostvarenju Tomislavove pobjede, a kao najvažnija posljedica ističe se širenje Tomislavove vlasti i činjenica da je on bio prvi vladar koji je vladao tako velikim područjem. U udžbeniku autorskog dvojca Budak – Posavec iz 1998. po prvi puta se ne spominje Drava kao granična crta proširenja nakon sukoba s Mađarima već se govori o proširenju područja na „velikom dijelu nekadašnje donjopanonske kneževine zajedno sa Siskom.“¹³⁰ Takva postavka vidljiva je i u udžbenicima autorskih dvojaca Posavec – Medić, Budak – Mogorović Crljenko i Petrić – Ravančić.¹³¹ U prikazu Tomislavove vladavine još je iznijeto da je Tomislav postao bizantski saveznik u bugarsko-bizantskom sukobu te da je pružio utočište srpskom knezu. Upravo ova dva argumenta identificirana su kao glavni razlozi bugarskog napada na Hrvatsku, a Tomislav se i u suvremenim udžbenicima naziva (pro)konzulom ili upraviteljem Dalmacije koju je dobio kao nagradu ili znak zahvalnosti zbog pomoći Bizantu. Udžbenici koautora Nevena Budaka i dvojca Petrić – Ravančić istaknuli su da je dobivanje bogatih dalmatinskih gradova značilo dodatno jačanje pomorske i gospodarske snage hrvatskoga vladara.¹³²

Udžbenici iz različitih razdoblja Tomislavov sukob s Mađarima temelje na naraciji o obrani i proširenju Tomislavove države te uspostavljanju hrvatske sjeverne granice. Pri tom, udžbenici iz starijih razdoblja Tomislavovo ratovanje s Mađarima temelje na tvrdnji o utvrđivanju sjeverne hrvatske granice na Dravi, tvrdnji proizišloj iz nasljeđa političke i historiografske rasprave o odnosu Kraljevine Hrvatske i Slavonije spram Ugarske. Suvremeni udžbenici iz Republike Hrvatske (Posavec – Medić, Budak – Mogorović Crljenko, Petrić – Ravančić) pak područje kojim je Tomislav zavladao ograničavaju na područje oko Siska.

¹³⁰ Neven Budak – Vladimir Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma. Udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole*, 2. izd. (Zagreb: Profil, 1998), 33.

¹³¹ Vladimir Posavec – Tatjana Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V. - XVIII. st.). Udžbenik za II. razred gimnazije*, 5. izd. (Zagreb: Profil, 2002), 43; Neven Budak – Marija Mogorović Crljenko, *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*, 2. izd. (Zagreb: Profil, 2002), 34; Hrvoje Petrić – Gordan Ravančić, *Povijest 2: udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije* (Zagreb: Meridijani, 2003), 56; Isti, *Povijest 6: udžbenik iz povijesti za 6. razred osnovne škole* (Zagreb: Meridijani, 2003), 39; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6: udžbenik s CD-om za povijest za 6. razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2007), 47; Hrvoje Gračanin – Hrvoje Petrić – Gordan Ravančić, *Povijest 6: udžbenik iz povijesti za 6. razred osnovne škole* (Zagreb: Meridijani, 2007), 41; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2013), 51; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za 2. razred gimnazije* (Samobor: Meridijani, 2014), 47.

¹³² Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 33; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2002, 35; Petrić – Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 56-57; Isti, *Povijest 6*, 2003, 39; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2007, 48; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest 6*, 2007, 40; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2013, 52.

Rezultat takvih interpretacija je prihvaćanje postavki suvremene historiografije.¹³³ No isto tako, autori iz različitih razdoblja iskoristili su naraciju o sukobu s Mađarima kako bi je interpretirali u skladu s postavkama suvremene političke vlasti i njihova dugoročnog cilja.

Interpretiranje događaja povezanih s Tomislavovim sukobom s Bugarima temelji se na naraciji o Tomislavovom savezništvu s Bizantom i dobivanju uprave nad dalmatinskim gradovima te Tomislavovoj pomoći srpskom knezu. Svi udžbenici naglasili su činjenicu Tomislavova dobivanja uprave nad Dalmacijom, a pri tom su prvi udžbenici iz Republike Hrvatske prilagodili interpretaciju za političko-ideološke potrebe suvremenih vlasti. Podatke o ranosrednjovjekovnim kontaktima Hrvata i Srba iskoristile su političke vlasti iz Kraljevine Jugoslavije i Republike Hrvatske. Udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije te podatke upotrijebili su za prikaz suradnje i upućenosti Hrvata i Srba od najranijih vremena, a iste te podatke prvotni udžbenici iz Republike Hrvatske iskoristili su za poistovjećivanje ranosrednjovjekovne povijesti s onovremenim ratnim događajima pa su ranosrednjovjekovni Srbi postali meta u udžbenicima povijesti. Možemo zaključiti kako su svi analizirani udžbenici pozitivno prikazali Tomislavovu pobjedu nad Mađarima i Bugarima, a osobito teritorijalno širenje Hrvatske na „Posavsku Hrvatsku“ i dalmatinske gradove i otoke. Svi promatrani udžbenici kreirali su sliku o Tomislavu kao ujedinitelju Hrvatske pod kojim se po prvi puta okupila većina hrvatskog područja.¹³⁴

5.2. Kraljevski naslov, teritorijalna ekspanzija i vojna moć

Uz uspješno ratovanje s Mađarima i Bugarima, Tomislavov kraljevski naslov i podizanje hrvatske kneževine na status kraljevine, njegova teritorijalna ekspanzija i vojna moć važna su obilježja njegove vladavine. Stoga je Tomislavov kraljevski naslov i isticanje njegove teritorijalne i vojne moći neizostavan dio udžbeničkog prikaza. Upravo na primjeru udžbenika možemo pratiti kako su tekla historiografska rješenja ovih podataka, ali i kako su ti podaci interpretirani za zadovoljavanje suvremenih političkih koncepcija.

Kraljevski naslov

Glavni problem Tomislavova kraljevskog naslova predstavlja činjenica da povijesna znanost nije i ne može jednoglasno odgovoriti na pitanja je li Tomislav svečano okrunjen, kada

¹³³ Do ovakvog istog zaključka došla je i Nina Katavić u svom radu „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću“ (Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013), 40.

¹³⁴ Također, ovakav zaključak ponudila je i Katavić, „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću“, 40.

je to bilo i gdje. Još u 19. stoljeću Franjo Rački je, na temelju pisma pape Ivana X. iz 925. godine u kojeg Tomislava naziva kraljem, prvi zaključio da se Tomislav okrunio sam ili mu je tu čast dao papa. Tu priču nadopunio je Ivan Kukuljević Sakcinski određivši 925. godinu kao godinu Tomislavova krunjenja za kralja i smjestivši čin krunidbe na Duvanjsko polje. Podatak o krunidbi temeljio je na nepouzdanjoj konstrukciji zasnovanoj na zapisu iz *Ljetopisu popa Dukljanina* prema kojoj se okrunio na Duvanjskom polju na državnom saboru. Nakon Račkog i Kukuljevića Sakcinskog čitav niz pisaca preuzeo je i proširivao ove teze.¹³⁵ No, danas je prihvaćeno mišljenje povjesničara Nevena Budaka prema kojem u Tomislavovom naslovu „ne treba vidjeti rezultat formalnog čina krunidbe u kojem bi papa ili car vladaru podarili kraljevske oznake, (...) nego nastavak podizanja ugleda hrvatskih vladara.“¹³⁶

Svi analizirani udžbenici Tomislava su označili kao prvog hrvatskoga kralja. Isto tako, svi udžbenici, osim dva izuzetka, Tomislavov naslov kralja opisali su kao samostalno postignuće i posljedicu njegovih vojnih i političkih uspjeha. Pojedini udžbenici iz ranijih razdoblja, odnosno iz Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske utvrdili su da je Tomislav nakon pobjede nad Mađarima i dobivanjem uprave nad Dalmacijom bio na vrhuncu moći te su njegov čin proglašenja kraljem 925. godine prikazali kao čin kojim je doveo u sklad svoje dostojanstvo sa snagom svoje države.¹³⁷ Udžbenici u autorstvu ili koautorstvu Ive Makeka Tomislavov naslov kralja definirali su kao samostalan čin i izraz njegove moći i neovisnosti.¹³⁸ S druge strane, udžbenik Barada – Katić – Šidak i udžbenik Stjepana Antoljaka donijeli su drugačiju interpretaciju Tomislavovog kraljevskog naslova, nisu ga prikazali kao samostalan čin, nego kao „vjerojatno“ bizantsko davanje kraljevskog naslova Tomislavu, budući da je Tomislav tražio da mu Bizant prizna kraljevski naslov.¹³⁹

Većina udžbenika iz razdoblja Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u svojoj naraciji nisu izravno spominjali pismo pape Ivana X. iz 925. godine u kojem Tomislava naziva kraljem. Doduše, pojedini udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije naveli su postavku o mogućem papinom odobrenju

¹³⁵ Goldstein „O Tomislavu i njegovu dobu,“ 25-26; Gračanin, „Povijesni identiteti i politički realiteti,“ 120-121.

¹³⁶ Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 121.

¹³⁷ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 41; Isti, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 37; Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1940, 49; Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 68; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 34.

¹³⁸ Makek, *Prošlost i sadašnjost* 1, 1963, 116; Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu* 2, 1974, 35; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1985, 50; Isti, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1991, 50; Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 47; Isti, *Povijest* 6, 1997, 33; Isti, *Povijest* 6, 1999, 38.

¹³⁹ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 40; Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 21.

Tomislavova naslova uz pretpostavku da su mu poslani i znakovi kraljevske vlasti.¹⁴⁰ Isto tako, udžbenici Živka Jakića izdani u NDH naglasili su da je Tomislavov kraljevski naslov priznao papa Ivan X.¹⁴¹ Nadodani dio o Papinom priznanju istaknuo je pripadnost Hrvatske Zapadu i papinstvu. Gimnazijski udžbenik Olge Salzer iz socijalističke Jugoslavije također je iznio podatak da je Tomislavu „naslov priznao i papa.“¹⁴²

Papino pismo kao dokaz počinje se spominjati odreda u suvremenim udžbenicima; udžbenik Mirošević – Šanjek – Mijatović iz 1997. godine objašnjava da papa Ivan X. u pismu upućenom Tomislavu upotrebljava naziv kralj i traži od njega da se brine nad Crkvom i duhovnim napretkom Hrvata. Autori objašnjavaju kako se vjeruje da se zbog tog pisma Tomislav vjerojatno još prije 925. proglasio kraljem te da je ta titula bila posljedica njegovih uspješnih ratova i ulaska dalmatinskih gradova u sastav hrvatske države.¹⁴³ Ivo Makek je prvi put u svom udžbeniku iz 1999. godine spomenuo papu Ivana X. i njegovo pismo u kojemu Tomislava naziva kraljem Hrvata.¹⁴⁴ Taj spomen papinskog priznanja – u udžbeniku iz 1999. godine, nije slučajan. Dokaz je to povlačenja granice između prošle zbilje i vlastitog vremena te obrade povijesnih podataka da odgovaraju suvremenoj svrsi. Pokušaj naglašavanja duge povijesne veze s katoličanstvom samo u udžbeniku iz 1999. godine podudara se sa suvremenim događajem (posjet predsjednika Tuđmana Vatikanu). Ono što se osobito ističe u prvim udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj je obilježavanje Tomislavove vladavine kao prijelomne u hrvatskoj povijesti. Ivan Vujčić Tomislavov kraljevski naslov okarakterizirao je kao rezultat sjedinjenja hrvatske države, njezinog političkog i vojnog jačanja te porasta Tomislavove osobne moći koji mu je priznao i papa pa je odredio da je „proglašenje Hrvatske kraljevstvom jedna od razdjelnica u hrvatskoj povijesti.“ Ivo Makek takvu ocjenu također je opravdao velikim vojnim pobjedama, sjedinjenjem Slavonije i Dalmacije te proglašenjem kraljevstva. U udžbenicima Ivana Vujčića i Ive Makeka Tomislavova politika opisana je mudrom i uspješnom te mu se pridaju velike zasluge za „stvaranje jedinstvene, velike i moćne hrvatske države.“¹⁴⁵

¹⁴⁰ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 33; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 38; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 26.

¹⁴¹ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 68; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 34.

¹⁴² Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 34.

¹⁴³ Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 60.

¹⁴⁴ Makek, *Povijest* 6, 1999, 38.

¹⁴⁵ Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 69; Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 47; Isti, *Povijest* 6, 1997, 33.

Od *treće generacije* hrvatskih udžbenika svi autori Tomislavovu kraljevsku titulu objašnjavaju na temelju sačuvanog Papinog pisma. Udžbenici su istaknuli da je Tomislavu porastao ugled nakon vojnih i političkih uspjeha pa ga je papa Ivan X. 925. godine u pismu oslovio kraljem. Udžbenici čiji je koautor Neven Budak objašnjavaju da je pismo bilo pokazatelj da je papa Tomislava smatrao neovisnim i samostalnim vladarom.¹⁴⁶ Udžbenik Brdal – Madunić ovoj temi posvetio je odlomak „Razmisli“ u kojemu se otkriva da se povjesničari još uvijek nisu složili oko toga je li Tomislav doista bio kralj te predlažu „pravo pitanje“ koje bi trebalo glasiti je li se Tomislav okrunio sam ili ga je okrunio papa ili car. U gimnazijskom udžbeniku Petrić – Ravančić objašnjeno je kako se na osnovu toga pisma smatra da se Tomislav proglasio kraljem, iako se ne zna točno gdje ni kada se okrunio, ali zaključuju da je „... Sveta Stolica tijekom cijelog srednjeg vijeka imala dobru obavještajnu službu i nije griješila u tituliranju vladara.“ Srednjoškolski udžbenik Bekavac – Štambak također piše o Tomislavovu ugledu zapaženom i u Rimu, upozoravaju da podaci o vremenu i mjestu mogućeg krunjenja nisu sačuvani, ali ističu da je „... izdizanje iz ranga kneževine i ulazak među kraljevine jedan od najvažnijih trenutaka srednjovjekovne hrvatske povijesti.“¹⁴⁷

Svi promatrani udžbenici Tomislava su prikazali kao kralja, no malo udžbenika navelo je priču o Tomislavovom činu krunidbe za kralja. Čin krunjenja na Duvanjskom polju kao istinitu činjenicu u svojim udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske naveo je Živko Jakić.¹⁴⁸ Pridružio mu se još samo socijalistički autor Vladimir Babić koji je ustvrdio da se Tomislav proglasio kraljem „na svečanoj narodnoj skupštini svih slobodnih ljudi.“¹⁴⁹ S druge strane, Miho Barada je priču o krunidbi na Duvanjskom polju obilježio kao „izmišljotinu bez ikakve povijesne osnove.“¹⁵⁰ Isto tako, pojedini udžbenici iz starijih razdoblja istaknuli su da se ne zna je li se Tomislav krunio i gdje, odnosno kako nema nikakvih sigurnih podataka o krunjenju.¹⁵¹ U suvremenim (gimnazijskim) udžbenicima primjetno je polemiziranje o podacima o tome kada, gdje i od koga je Tomislav bio okrunjen. Pri tome se koriste najnovije povijesne spoznaje, odnosno donose se recentni historiografski podaci u

¹⁴⁶ Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 33; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2002, 35; Isti, *Povijest* 6, 2007, 47; Isti, *Povijest* 6, 2013, 51.

¹⁴⁷ Željko Brdal – Margita Madunić, *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*, II. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 2002), 37; Petrić – Ravančić, *Povijest* 2, 2003, 58; Stjepan Bekavac – Nikola Štambak, *Hrvatska povijest: udžbenik povijesti za prvi razred trogodišnjih strukovnih škola*, (Zagreb: Školska knjiga, 2003), 28.

¹⁴⁸ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 37; Isti, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 68; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 34.

¹⁴⁹ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 138.

¹⁵⁰ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 40.

¹⁵¹ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 34; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 38; Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 43.

školske udžbenike. Autorski dvojac Birin – Šarlija pismo pape Ivana X. navodi kao svjedočanstvo jakosti hrvatske države i Tomislavova ugleda. Ističu da su podaci o vremenu i mjestu Tomislavova krunjenja nepoznati, a u gimnazijskom udžbeniku upozorili su kako je starija hrvatska historiografija smatrala da se krunjenje dogodilo na Duvanjskom polju 925. jer je prihvatila nekritički izvještaj iz *Ljetopisa popa Dukljanina*.¹⁵² Autorski trojac Bulat – Labor – Šašić, štoviše, citira dijelove *Ljetopisa popa Dukljanina* upozoravajući na nejasan zapis krunjenja. Objašnjavaju da ne postoje drugi izvori o krunjenju, pa neki povjesničari sumnjaju je li Tomislav prvi hrvatski kralj“ te da je upitno tko je prvi krunjen, od koga je krunjen i je li prilikom krunidbe dobio simbole kraljevske časti. Još daju i definiciju krunidbe koja je bila „... obredni čin ustoličivanja vladara i, s obzirom na prostor dodira dvaju centara moći politički savez vladara s papom ili bizantskim carem“ te da Papino pismo upućeno Tomislavu ukazuje da Papa priznaje njegov stečeni ugled.¹⁵³

Teritorijalna ekspanzija

Kao još jednu važnu kariku u iskazivanju Tomislavove snage i veličine mnogi udžbenici uvrstili su opseg Tomislavove države. Pri tome se osobito istaknuo Stjepan Srkulj iskazujući gotovo opsesiju točnim prikazom granica Tomislavove države od juga do sjevera, istoka i zapada. U njegova tri udžbenička izdanja iz razdoblja Kraljevine Jugoslavije dani su različiti opisi razgraničenja Tomislavove Hrvatske. U najstarijem udžbeniku u opseg Hrvatske ulazili su Dalmatinska i Panonska Hrvatska, dalmatinski gradovi i otoci, otoci Vis, Hvar i Brač te Bosna. Zatim je u udžbeniku iz 1924. godine u sastav Hrvatske nabrojio Bijelu i Panonsku Hrvatsku, dalmatinske gradove i otoke, Bosnu, jugoistočnu Kranjsku i istočnu Istru. U udžbeniku iz 1940. godine opseg države opisao je granicama rijeka; od Drave i Dunava do Bojane, od Raše do Jadranskoga mora na zapadu i Drine na istoku. Naglasio je kako je područjem od Drave i Dunava do Neretve Tomislav vladao izravno, od Neretve do Bojane neizravno. Vrhunac je iznošenje brojke od 112 000 km² kao veličine teritorija kojim je Tomislav vladao i brojeva od 600 000 do 2 000 000 stanovnika Hrvatske. Pritom se pozvao na „jednog francuskog povjesničara“ koji je usto zaključio kako je Hrvatska „bila na čelu jugoslavenske civilizacije.“¹⁵⁴

¹⁵² Ante Birin – Tomislav Šarlija, *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 2007), 58; Isti, *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 2014), 45; Isti, *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*, 2. izd. (Zagreb: Alfa, 2012), 53.

¹⁵³ Damir Bulat – Šime Labor – Miroslav Šašić, *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije* (Zagreb: Profil, 2009), 80-81.

¹⁵⁴ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 34; Isti, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 27; Isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 49.

Živko Jakić u udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije u teritorijalni opseg Tomislavove Hrvatske obuhvatio je područje od Jadranskog mora do Drine i Drave zaključivši kako je Hrvatska bila najjača sila na Balkanskom poluotoku.¹⁵⁵ No, kod Jakićevih udžbenika iz Nezavisne Države Hrvatske osobito je upadljivo isticanje pripadnosti Bosne hrvatskoj državi kao i Tomislavove vrhovne vlasti u Crvenoj Hrvatskoj, odnosno u Neretvanskoj kneževini, Humu, Travunji i Zeti.¹⁵⁶ Isticanje ovakvog teritorija nad kojim je Tomislav vladao pokazatelj je podvrgavanja povijesnih podataka potrebama ustaške ideologije. Barada je istaknuo kako je „Tomislav nadmoćnošću na vojničkom polju nad jakim Mađarima i silnim Bugarima proširio granice Hrvatske između Drave i Save pa u Bosni, a diplomatskim putem u Dalmaciji.“¹⁵⁷ Antoljak prilikom spomena osiguravanja granica države vojničkim i diplomatskim putem, Tomislava naziva prvim hrvatskim kraljem, tvorcem hrvatskog državnog jedinstva i ideje nacionalne države.¹⁵⁸

Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije nisu pridavali osobitu važnost teritorijalnom opsegu Tomislavove države. Tek se u udžbenicima Olge Salzer općenito izrekla činjenica da se Hrvatska u 10. stoljeću znatno teritorijalno proširila ili da je Tomislavova Hrvatska bila snažna i obuhvaćala veliko područje od Drave do Jadranskog mora, od Raše do Cetine te dijela Bosne.¹⁵⁹ Jedini odskok učinio je udžbenik Makek – Drašković – Salzer koji je Tomislavovu vladavinu ocijenio kao „... veliku prekretnicu u životu hrvatskog naroda. Ujedinjenjem obiju hrvatskih država Hrvatska je stekla jedinstveno državno područje; pripojenjem bizantske Dalmacije dobila je gradove i luke – organizirani izlaz na more. Time je Hrvatska i vojnički ojačala.“¹⁶⁰

Udžbenik Mirošević – Šanjek – Mijatović izdan u Republici Hrvatskoj također je stavio naglasak na teritorijalni opseg Tomislavove države. Ističu kako je integracija hrvatskih zemalja započela priključenjem „Posavske Hrvatske“ Primorskoj Hrvatskoj, slijedilo je uključivanje dalmatinskih gradova i otoka, a u sastav hrvatske države uključuju i prostor Neretvanske kneževine s otocima Bračom, Hvarem, Visom i Korčulom te današnju Hercegovinu, odnosno Zahumlje.¹⁶¹ Primjetno je kako je uključivanje Neretvanske kneževine i Zahumlja u sastav

¹⁵⁵ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 41; Isti, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 37.

¹⁵⁶ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 67; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 35.

¹⁵⁷ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 41-42.

¹⁵⁸ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 21.

¹⁵⁹ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 43; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 33.

¹⁶⁰ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 43; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 33; Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu* 2, 1974, 34-35.

¹⁶¹ Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 60; Isti, *Povijest za drugi razred gimnazije*, VI. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 2004), 60.

Tomislavove Hrvatske bila interpretacija svojstvena za udžbenike iz razdoblja NDH, a ponovno se ponavlja u udžbenicima iz Republike Hrvatske.

Vojna moć

Uz Tomislavov prikaz veže se i spomen hrvatske vojne moći temeljene na brojkama o vojnoj snazi Hrvatske u prvoj polovici 10. stoljeća. Naime, podatci o veličini hrvatske vojske dokumentirani su u pripovjednom povijesnom izvoru – spisu cara Konstantina VII. Porfirogeneta *De administrando imperio (O upravljanju Carstvom)*. Prema Konstantinovim podatcima Hrvatska je mogla dignuti na noge 100 000 pješaka i 60 000 konjanika, a na moru 80 velikih i 100 manjih brodova. Starija historiografija sve do polovice 20. stoljeća smatrala je podatke Konstantina Porfirogeneta prihvatljivim te su dugo vremena bili prihvaćeni kao vjerodostojni. No, nakon što je Bogo Graffenauer 50-ih godina 20. stoljeća prvi izrazio sumnju u njihovu vjerodostojnost, uslijedili su mnogi radovi koji su kritički sagledali ove podatke te ih odbacili kao netočne i pretjerane.¹⁶²

Najstariji analizirani udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije Tomislavovu moć dokazivali su upravo na temelju podataka Konstantina Porfirogeneta o brojnosti i jačini hrvatske vojske te su ove brojke autori naveli kao stvarnu činjenicu.¹⁶³ Posljedica takvog stava je preuzimanje postavki tadašnje historiografije koja je brojke o Tomislavovim vojnicima smatrala pouzdanim. To se odražava i u udžbenicima iz NDH čiji su autori također iznijeli Konstantinove brojke o vojnoj jačini Tomislavove Hrvatske kao realne i istinite. Te brojke poslužile su Jakiću da istakne jakost i veličinu hrvatske države, odnosno da ustvrdi kako su „takvu silu imale u to doba samo velike države“ pa Hrvatsku, zajedno s Bugarskom početkom 10. stoljeća označava kao „prve sile na Balkanu.“ Barada je ove podatke upotrijebio kako bi pokazao da bi se u bugarsko-bizantskom sukobu „Simeon lako obračunao“ s Bizantom bez Tomislavove pomoći.¹⁶⁴ Prvi domaći udžbenici iz socijalističke Jugoslavije također su istaknuli Tomislavovu silnu kopnenu vojsku i jaku mornaricu.¹⁶⁵

Dok su udžbenici prve polovice 20. stoljeća podatke Konstantina Porfirogeneta iznijeli kao istinitu činjenicu, kasniji udžbenici iznose sumnju u točnosti tih podataka i smatraju ih

¹⁶² Za detaljnije stanje istraživanja o ovom pitanju pogledati u: Trpimir Vedriš, „Povodom novog tumačenja vijesti Konstantina VII. Porfirogeneta o snazi hrvatske vojske,“ *Historijski zbornik* 60 (2007): 1-33.

¹⁶³ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 33; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 38; Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 27; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 26; Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 41; Isti, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 36; Srkulj, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 48.

¹⁶⁴ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 68; Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 41.

¹⁶⁵ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 138; Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 43.

preuveličanim. Takav stav započinje u udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije, odnosno s gimnazijskim udžbenikom autorice Olge Salzer izdanim 1960. godine. Autorica iznosi podatke cara Konstantina Porfirogeneta o Tomislavovoj vojnoj moći, ali izražava sumnju u njihovu ispravnost. Objašnjava da bi takve brojke predstavljale prvorazrednu vojnu snagu i zahtijevale veliku brojnost hrvatskog stanovništva, stoga zaključuje da su brojke pretjerane.¹⁶⁶ Ovakva razmišljanja ponudio je i Ivo Makek; iznijevši Konstantinove podatke zaključio je kako su „brojke možda pretjerane,“ te da je „izvjestitelj bio pod dojmom veličine hrvatske vojske.“¹⁶⁷ No, interpretacija Konstantinovih podataka u Makekovim udžbenicima promjenjiva je i nestalna. Naime, u Makekovom koautorskom udžbeniku iz 1974. brojevni podaci Konstantina Porfirogeneta iznijeti su kao istinite činjenice, a udžbenik napisan u suradnji s Josipom Adamčekom ponovno te iste podatke ocjenjuje kao pretjerane.¹⁶⁸ Potonji udžbenik nudi objašnjenje zašto se carevu izvjestitelju dojmila snaga hrvatske vojske – povećanje broja Tomislavovih vojnika objašnjava pripajanjem „Posavske Hrvatske,“ a veći broj brodova pripadnosti Neretvanske kneževine Hrvatskoj. Zatim, njegovi prvi autorski i koautorski osnovnoškolski udžbenici iz Republike Hrvatske nastavljaju s izražavanjem sumnje u točnost podataka Konstantina Porfirogeneta, odnosno ukazano je na njihovu uvećanost.¹⁶⁹ S druge strane, u svojim udžbenicima iz 1997. i 1999. nije izrazio sumnju u točnost podataka o snazi hrvatske vojske prema bizantskom piscu. Štoviše, njima je potkrijepio prikaz o velikoj vojnoj sili Hrvatske i razlogom velikih pobjeda u „obrambenim ratovima.“¹⁷⁰ Također, autori Šanjek – Mirošević argumentirajući moć hrvatske države te Tomislavove vojne uspjehe „u ratovima sa susjedima“ donijeli su brojeve podatke kao realnu činjenicu, kao i Ivan Vujčić kojemu su Konstantinovi podaci poslužili da iskaže hrvatsku kopnenu i morsku vojnu snagu.¹⁷¹

Suvremeni gimnazijski i srednjoškolski udžbenici donose podatke cara Konstantina o vojnoj snazi Hrvatske jasno ukazujući na njihovu pretjeranost i preuveličanost. Autorski dvojac Petrić – Ravančić odlučno demantira točnost Konstantinovih brojki naglašavajući kako „... ti brojevi ne mogu nikako biti točni jer bi to značilo da je Hrvatska u to doba imala veću vojsku nego samo Bizantsko Carstvo,“ ali ipak tvrde da svjedoče o velikoj hrvatskoj vojnoj moći. Dvojac Bekavac – Štambak također upozorava kako su „ti brojevi nesumnjivo pretjerani, a

¹⁶⁶ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 34.

¹⁶⁷ Makek, *Prošlost i sadašnjost I*, 1963, 116.

¹⁶⁸ Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 35; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 50.

¹⁶⁹ Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1991, 50; Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 47.

¹⁷⁰ Makek, *Povijest 6*, 1999, 38; Isti, *Povijest 6*, 1997, 33.

¹⁷¹ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 59; Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 69.

poslužili su piscu da bi objasnio uspjehe koje je Tomislav postigao tijekom nekoliko godina“ te da svakako svjedoče o očitoj zavidnoj snazi hrvatskoga vladara na kopnu i moru.¹⁷² Udžbenici u koautorstvu Tomislava Šarlije ističu da su brojke pretjerane, ali da indiciraju da je Hrvatska bila jaka država, odnosno jaka regionalna sila.¹⁷³ Trojac Dukić – Erdelja – Stojaković ne nudi interpretaciju izvornih podataka Konstantina Porfirogeneta o hrvatskoj vojsci u Tomislavovo vrijeme, nego pomoću didaktičkih elemenata – pitanja, pokušava učenike navesti da razmisle o tome je li moguće da su Konstantinovi podaci pretjerani i da se prisjete u kakvom je odnosu Hrvatska bila s Bizantom.¹⁷⁴

Svi analizirani udžbenici Tomislava prikazuju kao prvog hrvatskoga kralja. Tomislavov kraljevski naslov udžbenici su opisali kao samostalno postignuće i posljedicu njegovih vojnih i političkih uspjeha. To jedino nisu učinili Miho Barada i Stjepan Antoljak koji su Tomislavov kraljevski naslov prikazali kao čin priznanja bizantskoga cara.¹⁷⁵ Barada priču o krunidbi na Duvanjskom polju smatra izmišljotinom, a slijedi ga većina analiziranih udžbenika. No, autori Živko Jakić i Vladimir Babić ipak su je naveli kao činjenicu. Većina suvremenih udžbenika koristi Papino pismo kao dokaz Tomislavova kraljevskog naslova. Kao glavni dokaz Tomislavove moći udžbenici navode podatak o hrvatskoj vojnoj sili iz spisa Konstantina Porfirogeneta. Udžbenici iz razdoblja Kraljevine Jugoslavije, NDH i nekolicina udžbenika iz socijalističke Jugoslavije iznose brojke kao realnu činjenicu. Socijalistički udžbenici Olge Salzer, Ive Makeka i dvojica Makek – Adamček izrazili su sumnju u istinitost brojki i njihovu pretjeranost, kao i većina udžbenika izdanih u Republici Hrvatskoj. Takav stav u tim udžbenicima bio je rezultat prihvatanja suvremenih historiografskih rješenja.

Svi udžbenici pozitivno su okarakterizirali Tomislavov kraljevski naslov i Tomislavovu snažnu i jaku Hrvatsku. Politički utjecaj na udžbenike povijesti na ovoj temi bio je najizraženiji u razdoblju NDH i početnim godinama postojanja Republike Hrvatske. Tada su podaci o Tomislavom naslovu kralja i hrvatskoj vojnoj moći prerađeni u korist suvremenih političkih potreba i tadašnje ideologije. Moderni udžbenici iz Republike Hrvatske interpretirali su

¹⁷² Petrić – Ravančić, *Povijest* 2, 2003, 57; Bekavac – Štambak, *Hrvatska povijest*, 2003, 27.

¹⁷³ Birin – Šarlija, *Povijest* 6, 2007, 58; Stjepan Bekavac – Mario Jareb – Tomislav Šarlija, *Hrvatska povijest: udžbenik za prvi razred trogodišnjih strukovnih škola* (Zagreb: Alfa, 2009), 23; Bekavac – Šarlija, *Hrvatska i svijet 1: udžbenik za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola* (Zagreb: Alfa, 2009), 99; Birin – Šarlija, *Povijest* 2, 2012, 53; Isti, *Povijest* 6, 2014, 45.

¹⁷⁴ Ivan Dukić – Krešimir Erdelja – Igor Stojaković, *Hrvatska povijest: udžbenik za trogodišnje strukovne škole*, V. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 2011), 18-19.

¹⁷⁵ Potvrdu ovih tvrdnji možemo pronaći i u radu: Katavić, „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću,“ 41.

povijesne podatke o Tomislavu prema usvojenim povijesnim znanstvenim spoznajama. Naracija suvremenih udžbenika rezultat je objektivnog, racionalnog i primjerenog objašnjavanja i interpretiranja ranosrednjovjekovnih događaja, utemeljena na znanstvenim spoznajama i suvremenim historiografskim rješenjima.

5.3. Crkveni sabori u Splitu

Važan dio ukupne slike o kralju Tomislavu, pa tako i u školskim udžbenicima, predstavljaju crkveni sabori u Splitu 925. i 928. godine. Naime, uspostava političkog jedinstva Hrvatske, Dalmacije i dijela Slavonije pod kraljem Tomislavom dovela je do potrebe stvaranja crkvenog jedinstva. Na splitskim crkvenim saborima 925. i 928. godine upravo to se i ostvarilo. Uspostavljena je nova crkvena organizacija na čelu sa splitskim nadbiskupom, a ninska (hrvatska) biskupija je ukinuta. Glagoljica i slavenski jezik nastavili su se koristiti u bogoslužju.¹⁷⁶ Ova tematika u udžbenicima povijesti iz različitih razdoblja donijela je različite interpretacije i ocjene odluka sabora kao i Tomislavovu ulogu na njima. Na vidjelo su izašle sve „čari“ političko-ideoloških utjecaja na školske udžbenike.

Kraljevina Jugoslavija

Analizirani udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije temu splitskih crkvenih sabora temelje na naraciji o sukobu dalmatinske „latinske“ i hrvatske „narodne“ crkve, splitskog nadbiskupa i hrvatskog biskupa Grgura Ninskog. Autori Milan Prelog, Dragutin Šiller, Stjepan Srkulj i Živko Jakić zauzeli su negativan stav prema latinskim svećenicima, a posebno se istaknuo potonji autor koji je izrazito negativnim i presnažnim rječnikom donio ovu temu riječima „... uzme odmah njezino romansko stanovništvo da u hrvatskoj državi sije razdor. Dalmatinski Latini uvijek su mrzili Slavene i voljeli i Bizant i Veneciju više negoli hrvatsku državu.“¹⁷⁷ S druge strane, pristrano su branili slavensko bogoslužje i donijeli pozitivan prikaz hrvatskoga biskupa Grgura. Naime, on je opisan kao odlučan i neustrašiv branitelj slavenskog bogoslužja i protivnik zahtjeva latinskih biskupa. Stoga mu je pripisana zasluga za zaustavljanje potpune zabrane

¹⁷⁶ Za više pogledati u: Budak –Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 122-124; Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život,“ u *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, sv.1, ur. serije Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 212-214; Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* (Zagreb: Leykam international, 2018), 239-244. Isto tako, temu splitskih crkvenih sabora 925. i 928. promatrao je u kontekstu suodnosa vlasti svjetovnog vladara i univerzalnosti pape Ivan Majnarić, „Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba – primjer splitskih sinoda dvadesetih godina 10. stoljeća,“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 28 (2010): 5-16.

¹⁷⁷ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 37; Isti, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 41.

slavenskog bogoslužja.¹⁷⁸ Autori su iskazali negativan stav prema odlukama splitskih crkvenih sabora, zaključili su da su išli na štetu ninskoga biskupa i da je Hrvatska došla pod jači utjecaj latinskoga svećenstva. No, istaknuli su kako se slavensko bogoslužje uspješno održati. Pozornost je posvećena i Tomislavovom odnosu prema „latinašima“ i njegovu stavu prema zaključcima sabora. Milan Prelog objasnio je kako nema vijesti o Tomislavovom držanju u ovom sukobu, ali ipak da „... je prvi hrvatski kralj slabo znao cijeniti važnost i posebne hrvatske narodne crkve i slavenskog bogoslužja za svoj narod.“¹⁷⁹ Jakić je pak Tomislavov stav opisao pozitivno; istaknuo je kako su biskup Grgur i kralj Tomislav bili prijatelji ocijenivši da se Tomislav u sukobu držao promišljeno da ne izgubi Dalmaciju te da je „... Tomislav u duši pristajao uz narodnu crkvu, premda je iz političkih razloga u toj borbi stajao postrance.“¹⁸⁰

Ovo jednodušno branjenje slavenskog bogoslužja i negativan stav prema zaključcima crkvenih sabora u udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije odraz je gledišta tadašnje historiografije na čelu s Ferdom Šišićem, ali i rezultat utjecaja ideologije *integralnog jugoslavenstva* u kojem je narodna kultura bila važna stavka u povezivanju južnoslavenskih naroda. U ovom slučaju, slavensko bogoslužje prikazano je kao zajedničko svim narodima, ujedno i sredstvo borbe protiv stranih utjecaja. Isto tako, hrvatski biskup Grgur prikazan je kao branitelj glagoljice i slavenskoga bogoslužja te borac protiv nenarodnih, latinskih biskupa dalmatinskih gradova. Tako je, osim kralja Tomislava, i lik biskupa Grgura poslužio ideologiji *integralnog jugoslavenstva* postavši simbol jugoslavenstva budući da je Grgur prikazan kao podupiratelj i zaštitnik slavenskoga jezika i glagoljice. Time se pokušao prikazati njegov doprinos u afirmaciji južnog slavenstva i polaganju temelja novoj zajedničkoj jugoslavenskoj državi. Sve to, potvrđeno je i podizanjem spomenika biskupu Grguru u gradovima Splitu i Varaždinu.¹⁸¹

Nezavisna Država Hrvatska

U Jakićevim udžbenicima izdanim u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj promijenjena je interpretacija ove teme. Naime, ovaj autor prilagodio je sadržaj svojih udžbenika trenutnom političkom stanju i još jednom nam omogućio uvid u snažan političko-ideološki utjecaj u oblikovanju udžbeničkog sadržaja. Sazivanje crkvenih sabora predstavljeno je kao unutarnje pitanje, pitanje tko će biti crkveni starješina u hrvatskoj državi. U udžbenicima ovoga razdoblja,

¹⁷⁸ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 34; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 38; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 27.

¹⁷⁹ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 39.

¹⁸⁰ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 41.

¹⁸¹ Za cjelokupni pregled razvoja mita o Grguru Ninskom pogledati u: Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), 159-198.

Jakić je hrvatskoga biskupa Grgura predstavio kao branitelja svog dotadašnjeg crkvenoga položaja, s tim da je upozoreno kako se ni drugi biskupi nisu htjeli podložiti splitskom nadbiskupu nego su „... gojili separatističke težnje, koje su bile opasne i za unutrašnje jedinstvo hrvatskih zemalja.“¹⁸² Isto tako, za razliku od udžbenika iz Kraljevine Jugoslavije, Jakić sada zauzima suprotan stav; zaključke crkvenih sabora smatra pozitivnim za razvoj hrvatske države. Zaključuje kako su crkveni sabori donijeli zaključke u skladu s interesima crkve, ali i u skladu s Tomislavovom državnom politikom. Doslovno iznosi Tomislavovu misao: „Kulturna orijentacija zapadnjačka i stapanje hrvatskih pokrajina u jednu cjelinu, kojoj bi bilo središte Split.“¹⁸³ U drugom udžbeniku je istaknuo kako je do zaključenih saborskih odluka došlo zbog potrebe rješavanja crkvenih nesuglasica i još jačeg povezivanja dalmatinskih gradova preko splitskog nadbiskupa s Hrvatskom.¹⁸⁴ Tomislavova politika u ovim Jakićevim udžbenicima opisana je vrlo pozitivno. Istaknuta je Tomislavova mudrost i dalekovidnost kao i podatak da je htio „vrlo važan grad Split učiniti političkim, crkvenim i kulturnim središtem svoje države“ te je zaključeno kako je „Tomislav najvažniji hrvatski vladar, jer je državnoj politici osigurao pravi smjer.“¹⁸⁵ Jasno je kako naklonjenost Crkvi i smjeru u kojem je Hrvatska nakon splitskih sabora krenula odraz političko-ideoloških okolnosti. Isto tako, Jakićevo uporno spominjanje grada Splita odaje nam autorov žal za prodanom Dalmacijom, posebno vidljivo u isticanju podatka da je Tomislav izabrao baš Split za središte hrvatske države. Ostali analizirani udžbenici iz razdoblja NDH također pozitivno vrednuju odluke sabora, kao i Tomislavovu ulogu na crkvenim saborima. Barada i Antoljak zaključili su kako su 928. godine uređene dalmatinsko-hrvatske crkvene prilike, a Tomislavu su dali zasluge za sređivanje jedinstvene crkvene organizacije kojom je sačuvao i političko jedinstvo Hrvatske i Dalmacije.¹⁸⁶

Socijalistička Jugoslavija

Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije zastupali su slično stajalište kao udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije. Slavensko bogoslužje i glagoljaštvo u ovom razdoblju također je akcentirano, predstavljalo je zajedničko kulturno dostignuće i poveznicu svih jugoslavenskih naroda, ali i kotač u borbi protiv strane dominacije. No, primjetno je kako udžbenici ovoga razdoblja ne ističu osobito lik biskupa Grgura i njegovu borbu za slavensko bogoslužje, tek u rijetkim udžbenicima istaknuto je da je biskup, uz branjenje svoga crkvenoga položaja, branio

¹⁸² Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 69.

¹⁸³ Isto, 69.

¹⁸⁴ Jakić, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 34-35.

¹⁸⁵ Isto, 35; Isti, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 69.

¹⁸⁶ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 43; Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 21.

i slavensko bogoslužje i glagoljicu.¹⁸⁷ Udžbenik Vladimira Babića negativno je dočarao događanja vezana uz problematiku splitskih crkvenih sabora. Iskazao je osobit antagonizam prema latinskom svećenstvu; upozorio je kako su na saboru bilo brojčano nadmoćniji te su mogli donositi zaključke prema svojoj volji. Prilikom tumačenja odluke Drugog crkvenog sabora iznio je kako je „latinskim popovima bila ninska narodna biskupija trn u oku, pa su zato podrugljivo ponudili Grguru da uzme sve tri nove osnovane biskupije, ako mu je malo jedna.“ Na kraju je zaključio da su latinski svećenici htjeli „... da unište narodnu hrvatsku crkvu, koju je narod volio i u kojoj su bili svećenici sve domaći sinovi.“¹⁸⁸ Ono po čemu su udžbenici ovoga razdoblja specifični je interpretiranje teme splitskih crkvenih sabora prema načelima materijalističkoga pogleda na svijet. Naime, udžbenici ističu materijalnu sastavnicu u želji za dobivanjem crkvenoga vrhovništva u Hrvatskoj i Dalmaciji, odnosno kako je glavni razlog splitskog nadbiskupa, uz vrhovnu crkvenu čast, bilo dobivanje crkvene desetine hrvatskoga stanovništva.¹⁸⁹ Marija Vrbetić zaključila je kako je „pravi razlog spora – crkvena desetina“ bila prekrivana pitanjem bogoslužnog jezika, a Olga Salzer istaknula je razne crkvene daće i izrabljivanje naroda, posebno otpor naroda protiv utjecaja crkve i njezina potraživanja; „Crkva ubire desetinu i prvi urod, a to izaziva ogorčenje naroda.“¹⁹⁰

Pozornost udžbenika ovoga razdoblja bila je i na Tomislavovu stavu u ovom sukobu, odnosno stavu prema zaključcima sabora. Ponovno se istaknuo Babić i njegova izrazita negativna ocjena Tomislavove politike. Naime, smatrao je kako je Tomislav mogao voditi mnogo odlučniju politiku te je osudio „žrtvovanje“ ninske biskupije zbog dalmatinskih gradova i time slavenske službe u crkvi na „jaderno životarenje.“ Njegova negativna ocjena Tomislavove politike temelji se upravo na Tomislavovu odnosu prema latinskom svećenstvu budući da je istaknuo kako bi se pomoću narodne crkve „...brže ujedinili pojedini dijelovi hrvatske države, stvorila bi se narodna književnost i narodna umjetnost, a ovako su latinaši samo gledali svoju korist i u svakoj zgodnoj prilici iznevjeravali kralja.“¹⁹¹ Babićevo isticanje važnosti „narodne crkve“ možemo povezati s tadašnjim lošim odnosima komunističke vlasti i vrha Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno komunističke želje za izgradnjom narodne crkve i prekida odnosa sa Svetom Stolicom i protivljenja tome poglavara Katoličke crkve u Hrvatskoj.

¹⁸⁷ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 46; Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 116.

¹⁸⁸ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 139.

¹⁸⁹ Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 116; Makek – Drašković – Slazer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 35; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 51; Matković – Drašković – Stančić, *Povijest 2*, 1990, 23.

¹⁹⁰ Vrbetić, *Historija*, 1961, 330; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 35.

¹⁹¹ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 140.

Ostatak autora ovoga razdoblja nema ovakav negativan i oštar stav. Naime, iskazali su gotovo blagonaklon stav. Olga Salzer i Marija Vrbetić objasnili su kako je Tomislav dalmatinske gradove želio što čvršće povezati s Hrvatskom te je zato pristao na vrhovništvo splitskoga nadbiskupa, kao i da nije htio ulaziti u sukob s utjecajnim latinskim svećenstvom.¹⁹² Udžbenici autora ili koautora Ive Makeka naglasili su da je Tomislav podupirao biskupa Grgura Ninskog i nije bio zadovoljan odlukama sabora, ali je morao pristati na njih budući da se nadao potpori dalmatinskog svećenstva njegovoj vlasti u Dalmaciji i tako očuvanju vlasti u Hrvatskoj.¹⁹³ Kao posljedice odluka splitskih crkvenih sabora autori su istaknuli jačanje utjecaja latinskog svećeništva i Rima u Hrvatskoj te slabljenje i kočenje djelovanja slavenkog svećenstva, ali ne i potpuni prestanak glagoljaškog djelovanja. Također su istaknuli socioekonomske posljedice splitskih crkvenih sabora. U udžbeniku Salzer – Mali izdvojen je početak procesa integracije dalmatinskih gradova s hrvatskim područjem i time bolji gospodarski razvoj Hrvatske, ali i ulogu Crkve u razvoju klasnog društva, zaključeno je „... da rimska crkva sve više jača svoj utjecaj u Hrvatskoj. Uz nju stoje kralj i plemstvo, a crkva pomaže jačanje i učvršćivanje kraljevske vlasti, a tako i jačanje vlasti plemstva nad narodom.“¹⁹⁴ Olga Salzer naglasila je početak gubitka etničkih granica između gradova i slavenkog teritorija, početak prodora hrvatskoga stanovništva u dalmatinske gradove i početak življe trgovačke veze. Snažniju razmjenu robe i razvoj trgovačkih veza između dalmatinskih grada i unutrašnjosti kao i useljavanje hrvatskog stanovništva u dalmatinske gradove i slaveniziranje romanskog stanovništva istaknula je i Marija Vrbetić. Ivo Makek u svojim autorskim ili koautorskim udžbenicima također naglašava bolji gospodarski razvoj i početak procesa miješanja hrvatskog stanovništva s Romanima, odnosno zbližavanja Romana i Hrvata te pohrvaćivanja stanovnika dalmatinskih gradova i otoka.¹⁹⁵

Republika Hrvatska

U udžbenicima tiskanim u Republici Hrvatskoj tijekom 90-ih godina i namijenjenih višim učeničkim uzrastima vidljivo se stavlja naglasak na važnost starohrvatske kulture, odnosno hrvatskoga jezika i pisma te pripadnost Hrvatske Katoličkoj crkvi i Zapadu. Autorski dvojac Šanjek – Mirošević, odnosno Mirošević – Šanjek – Mijatović i Ivan Vujčić ističu

¹⁹² Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 46; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 35; Vrbetić, *Historija*, 1961, 330.

¹⁹³ Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 117; Makek – Drašković – Slazer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 35; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 51.

¹⁹⁴ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 47.

¹⁹⁵ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 35-36; Vrbetić, *Historija*, 1961, 331; Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 117; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 51.

biskupa Grgura kao biskupa Hrvata koji je branio svoja prava i oštro se suprotstavljao zahtjevima splitskog nadbiskupa. Naglašavaju kako se u crkvama pod nadležštvom biskupa Grgura liturgijska služba obavljala na hrvatskom jeziku, a knjige bile napisane glagoljicom na crkvenoslavenskom jeziku hrvatskoga obilježja, što je bilo razumljivo narodu.¹⁹⁶ Iskazana je netrpeljivost prema latinskom svećenstvu budući da je zaključeno kako su „ninsku biskupiju smišljeno ukinuli romanski biskupi jer je njezinim ukinućem nestao konkurent splitskoj nadbiskupiji.“¹⁹⁷ Može se primijetiti kako su autori istaknuli upotrebu hrvatskoga jezika i pisma čime su željeli stavili naglasak na početke hrvatske nacionalne kulture. No, upravo preko kulture kao jednog od osnovnih elemenata nacionalne osobitosti, ističu se i počeci nacije.

Pozornost prvih udžbenika izdanih u Republici Hrvatskoj je usmjerena i na Tomislavu ulogu na ovim saborima, autori zauzimaju blagonaklon i pravdajući stav. Autorski par Šanjek – Mirošević njegov položaj procjenjuje kao „zanimljiv“ objašnjavajući kako su njegove simpatije bile na strani biskupa Hrvata, no „morao“ je pristati na novu crkvenu organizaciju kako bi učvrstio političko jedinstvo Hrvatske i Dalmacije.¹⁹⁸ Vujčić je zaključio kako je „Tomislav pristao uz novu crkvenu organizaciju zbog učvršćenja državnog jedinstva, oslanjao se na papu i promicao starohrvatsku kulturu.“ Naglasio je i kako je zapadno bogoslužje na starohrvatskom jeziku i hrvatsko narodno pismo glagoljica ostalo sačuvano.¹⁹⁹ Autor je time naglasio važnu ulogu katoličanstva u Hrvata te hrvatski jezik i pismo u učvršćivanju hrvatskog državnog jedinstva. Makek je u svojim udžbenicima objasnio da je Tomislav priznao splitskog nadbiskupa crkvenim poglavarem Hrvatske i Dalmacije jer se nadao da će on poduprijeti njegovu vlast u Dalmaciji kako bi sačuvao svoju crkvenu vlast u Hrvatskoj.²⁰⁰

U ostalim suvremenim udžbenicima napisanima u Republici Hrvatskoj prevladava naracija o razlozima sazivanja sabora, biskupskim razlozima za mjesto vrhovnog crkvenog poglavara te posljedicama zaključaka splitskih crkvenih sabora. Kao glavni razlog sazivanja sabora navedeno je rješavanje pitanja glavnog crkvenog poglavara u Hrvatskom Kraljevstvu. Navedeno je kako su se za mjesto crkvenog poglavara natjecala tri kandidata; ninski biskup, zadarski biskup i splitski nadbiskup. Udžbenici su iznijeli razloge zbog kojih su biskupi smatrali da im pripada nadležnost nad crkvenom organizacijom u Hrvatskoj i Dalmaciji. Tako je objašnjeno da je splitski nadbiskup smatrao da ima pravo crkvenoga vrhovništva jer je Split bio

¹⁹⁶ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 60; Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 70; Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 61.

¹⁹⁷ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 61.

¹⁹⁸ Isto, 61.

¹⁹⁹ Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 71.

²⁰⁰ Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 48; Isti, *Povijest 6*, 1997, 35; Isti, *Povijest 6*, 1999, 40.

nasljednik antičke Salone, nekadašnjeg crkvenoga središta cijeloga tog prostora. Udžbenici kao razlog traženja zadarskog biskupa za najvišom crkvenom čašću navode činjenicu da je Zadar bio sjedište bizantske Dalmacije, dok je ninski biskup smatrao da on ima prednost zbog toga što je njegova biskupija bila prostorno najveća. Kao jedan od razloga splitskog nadbiskupa za traženjem titule crkvenog poglavara nekolicina udžbenika istaknula je činjenicu da su se u Splitu čuvale kosti kršćanskog mučenika sv. Dujma.²⁰¹

Izrečeni su i najvažniji zaključci – saborski izbor splitskog nadbiskupa za vrhovnog crkvenog poglavara i ukidanje ninske biskupije. Tomislavova uloga u crkvenim saborima je smanjena ili prešućena za razliku od udžbenika ranijih razdoblja. Njegovo ime je tek spomenuto kao ime jednoga od svjetovnih sudionika Prvog crkvenog sabora 925. godine.²⁰² Autor Zdenko Samaržija objasnio je kako Tomislavova uloga na crkvenim saborima nije dovoljno istražena, ali njegovo pristajanje uz splitskog nadbiskupa, unatoč nedvojbenoj naklonosti biskupu Grguru treba shvatiti kao diplomatski potez kojim je nastojao učvrstiti svoju vlast. Autorski trojac Dukić – Erdelja – Stojaković pak ocjenjuje da kralj Tomislav nije mogao utjecati na odluku o izboru splitskoga nadbiskupa „jer bi to pokvarilo njegove odnose s papom.“²⁰³ Posljedice odluka splitskih crkvenih sabora otkrilo je tek nekoliko, uglavnom gimnazijskih i srednjoškolskih udžbenika. Iznijeli su slične zaključke prema kojima su posljedice odluka splitskih sabora i Tomislavove politike bile dalekosežne – ubrzan proces integracije dalmatinskih gradova s Hrvatskom.²⁰⁴

Pozornost udžbenika izdanih u Republici Hrvatskoj dana je još jednom važnom pitanju ovih sabora, pitanju slavenkog bogoslužja i upotrebi glagoljice. Svi analizirani udžbenici su istaknuli kako papa nije razumio slavenski jezik pa se bojao mogućeg širenja krivovjerja.

²⁰¹ Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 34; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2002, 34; Brdal – Madunić, *Povijest* 6, 2002, 36; Bekavac – Štambak, *Hrvatska povijest*, 2003, 29; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2007, 49; Željko Brdal – Margita Madunić, *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti u šestom razredu osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 52; Isti, *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti u šestom razredu osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 2014), 48.

²⁰² Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 34; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2002, 34; Petrić – Ravančić, *Povijest* 6, 2003, 40; Isti, *Povijest* 2, 2003, 58; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2007, 49; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest* 6, 2007, 41; Bulat – Labor – Šašić, *Povijest* 2, 2009, 82; Birin – Šarlija, *Povijest* 2, 2012, 54; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2013, 54; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest* 2, 2014, 48.

²⁰³ Zdenko Samaržija, *Hrvatska i svijet 1: udžbenik povijesti za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola*, III. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 64; Denis Detling – Zdenko Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 2008), 77; Isti, *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 2014), 66; Dukić – Erdelja – Stojaković, *Hrvatska povijest*, 2011, 20.

²⁰⁴ Posavec – Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 2002, 44; Petrić – Ravančić, *Povijest* 2, 2003, 59; Bekavac – Štambak, *Hrvatska povijest*, 2003, 29; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest* 2, 2014, 48.

Priopćen je saborski zaključak o tome da se glagoljaško svećenstvo ne smije zaređivati, ali može održavati bogoslužje ako ne bi bilo dovoljno svećenika sa znanjem latinskog. Udžbenici su zaključili kako se tim zaključkom omogućio nastavak upotrebe glagoljice i širenja kršćanskog nauka u dalmatinskim gradovima na slavenskom jeziku. Ponudili su objašnjenje prema kojem potpuna zabrana slavenskog bogoslužja i upotrebe glagoljice nije uspjela jer su biskupi imali mnogo slavenskih vjernika. Objašnjavaju da su upravo preko bogoslužja širili svoj utjecaj na hrvatski puk te stoga nisu bili zainteresirani da se zabrani bogoslužje jer u tome nisu vidjeli ništa loše.²⁰⁵ Autorski dvojac Birin – Šarlija u svojem gimnazijskom udžbeniku donio je prihvaćene historiografske zaključke o tome kako nije točno da su glagoljica i slavensko bogoslužje bili posebnost hrvatskog područja u zaleđu dalmatinskih gradova budući da je papa podjednako opomenuo dalmatinsko svećenstvo i kralja Tomislava zbog toga što se na području njihove crkvene jurisdikcije upotrebljava slavenski liturgijski jezik. Doneseni zaključak o ovom problemu objašnjavaju kao mogućnost da su i dalmatinski biskupi zapravo prakticirali slavensko bogoslužje kako bi pridobili što više hrvatskog stanovništva pod svoju jurisdikciju. Također dodaju kako je mišljenje o Grguru kao nepomirljivom branitelju glagoljice nastalo kao posljedica nekritičkog romantičarskog tumačenja tog sukoba kao sukoba između narodnog biskupa i latinskog svećenstva dalmatinskih gradova.²⁰⁶

Tema splitskih crkvenih sabora 925. i 928. godine donijela nam je veliku lepezu sadržajne zloupotrebe školske povijesti u političko-ideološke potrebe. U udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije tema splitskih crkvenih sabora iskorištena je za podržavanje ideje *integralnog jugoslavenstva* i stapanja svih južnoslavenskih naroda ističući slavensko bogoslužje kao zajedničku točku svim narodima i sredstvo borbe protiv stranih utjecaja. Pozitivno vrednovanje Tomislavove uloge u uspostavljanju crkvenog jedinstva i time očuvanja političkog jedinstva Hrvatske i Dalmacije te naklonjenost Katoličkoj crkvi u udžbenicima iz vremena NDH također su odraz političko-ideoloških postavki ustaške vlasti. Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije ovu temu oblikovali su u okvirima marksističko-materijalističke teorije. Povijesni materijalizam i isticanje socioekonomskih komponenti u temi o splitskim crkvenim saborima jasan su pokazatelj vladajućih političko-ideoloških postavki u udžbenicima povijesti. I prvi udžbenici izdani u Republici Hrvatskoj obilježeni su znakovima onovremenih

²⁰⁵ Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 34; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2002, 34; Isti, *Povijest* 6, 2007, 49; Bulat – Labor – Šašić, *Povijest* 2, 2009, 82; Bekavac – Šarlija, *Hrvatska i svijet* 1, 2009, 100; Bekavac – Jareb – Šarlija, *Hrvatska povijest*, 2009, 25; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2013, 53.

²⁰⁶ Birin – Šarlija, *Povijest* 2, 2012, 54-55.

političko-ideoloških postavki – povezanosti Hrvata i Katoličke crkve, važnosti hrvatske kulture te okrenutosti prema Zapadu. Ostali suvremeni udžbenici slijedili su znanstvene postavke i podatke su predstavili faktografski, katkada čak i s kritičkim osvrtom. Učestalo donošenje povijesnih izvora, konkretno saborskih zaključaka, objektivno i racionalno interpretiranje temeljeno na znanstvenim spoznajama i trag novih historiografskih rješenja u udžbenicima povijesti dopušta zaključiti da na udžbenički sadržaj od udžbenika *treće generacije* Republike Hrvatske glavni utjecaj ima povijesna znanost i njezini dosezi.

6. Vladavina kralja Petra Krešimira IV.

Uz Tomislava, Petar Krešimir IV. jedan je od najznačajnijih hrvatskih srednjovjekovnih vladara. Na hrvatsko prijestolje došao je u drugoj polovici 11. stoljeća, odnosno 1058., a vladao je do 1074. godine.²⁰⁷ Vladao je stabilno, a stabilna vlast omogućila je politički, gospodarski i kulturni napredak. Konkretnije detalje vladavine Petra Krešimira IV. upoznat ćemo kroz prizmu školskih udžbenika iz različitih vremenskih razdoblja. Analiza je podijeljena na tri dijela; u prvom pratimo interpretaciju i ocjenu najvažnijih značajki Krešimirove vladavine, drugo je posvećeno održanom crkvenom saboru za vrijeme Krešimirove vlasti, a posljednje problemu povezanom sa načinom završetka Krešimirove vladavine.

6.1. Obilježja Krešimirove vladavine

Jedna od najvažnijih odrednica Krešimirove vladavine bila je njegova vlast nad Dalmacijom. Za razliku od svojih prethodnika koji su bili dalmatinski upravitelji, Petar Krešimir postao je stvarni gospodar dalmatinskih gradova iskoristivši povoljne svjetske prilike. Time je po prvi puta sjedinio Dalmaciju s Hrvatskom u jedinstvenu političku cjelinu – Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije. No, Dalmacija nije bila njegov jedini teritorijalni dobitak, za njegove vladavine došlo je do proširenje hrvatskih granica na susjedna područja – Neretvansku kneževinu i dijelove Bosne.²⁰⁸ Naime, spomen u jednoj njegovoj ispravi o tome da je „svemogući Bog proširio naše kraljevstvo po kopnu i po moru“ prema Nevenu Budaku odnosi se na uključivanje Neretvanske kneževine u sastav Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije.²⁰⁹ Isto

²⁰⁷ Ante Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku,“ u *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, sv.1, ur. serije Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 60.

²⁰⁸ Isto, 61.

²⁰⁹ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 230.

tako, za vrijeme Krešimira IV. gospodarski su podizani hrvatski obalni gradovi – Biograd, Šibenik i Nin. Petar Krešimir IV. pomogao je razvoju crkve, a osnivaio je i samostane, a njihova osnivanja imali su uz vjerski, ekonomski i politički motiv.²¹⁰ O tome svjedoče njegove darovnice, najdragocjeniji povijesni izvor Krešimirove vladavine.

Kraljevina Jugoslavija

Udžbenički autori iz Kraljevine Jugoslavije veliku pozornost posvetili su Krešimirovom pripajanju Dalmacije, kao i nepoznatim detaljima tog pripajanja. Autori su pretpostavljali da je to učinio uz privolu i znanje Bizantskog Carstva, u sporazumu s dalmatinskim gradovima i njihovim reprezentantima, odnosno po želji dalmatinskih građana. Pojedini autori su istaknuli kako je kralj time ispunio stogodišnju želju svojih prethodnika.²¹¹ Autori Stjepan Srkulj i Živko Jakić kralja Petra Krešimira počastili su naslovom „obnovitelj države“ budući da je ovladao velikim teritorijalnim područjem; uz pripajanje Dalmacije istaknuli su i njegovu vlast nad Bosnom.²¹² Autori su upotrebljavali i pozivali se na podatke iz Krešimirovih isprava; one o naslovu „kralja Hrvatske i Dalmacije“, o proširenju granica države na kopnu i moru te nazivanju Jadranskoga mora njegovim, odnosno „našim dalmatinskim morem.“ Utvrdili su da je Hrvatska opet bila jaka i snažna država, osobito na moru. Unatoč tome, pojedini autori dali su nenaklone ocjene Krešimirovoj vladavini. Naime, Prelog je zaključio kako kralj Petar Krešimir unatoč obnovi vlasti na moru, nije uspio konsolidirati prilike u unutrašnjosti zemlje te da je narod bio nezadovoljan njegovom politikom. Srkulj je pak konstatirao da je kralj „vrlo skupo platio“ Dalmaciju budući da je „napustio narodnu crkvu i pristao uz Latine, a time iskopao grob narodnoj državi.“ U udžbeniku iz Banovine Hrvatske naglasio je da je dobitak Dalmacije Hrvatsku „čvrsto povezao sa Zapadom,“ ali i donio nevolju – razdor na vjeri.²¹³

Nezavisna Država Hrvatska

Živko Jakić u vremenu Nezavisne Države Hrvatske, kao i u Kraljevini Jugoslaviji, pozitivno vrednuje Petra Krešimira IV., titulira ga kao „obnovitelja“ Tomislavove države pod čijom su vlašću ponovno bili dalmatinski gradovi i otoci. Ističe kako su dalmatinski gradovi i otoci uspostavili još tješnje veze s hrvatskom državom što nije bilo teško budući da je u Zadru, Trogiru i Splitu već bilo mnogo Hrvata koji su bili ugledni građani. Doduše, u ovim

²¹⁰ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 266.

²¹¹ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 38; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 46.

²¹² Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 39; Isti, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 28; Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 46; Isti, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 40; Srkulj, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 52.

²¹³ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 46; Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 39; Isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 52.

udžbenicima postajanje dalmatinskih gradova i otoka sastavnim dijelom hrvatske države i pripadnost Bosne Hrvatskoj Jakić je ocijenio kao velik uspjeh, a Petra Krešimira kao najmoćnijeg vladara poslije Tomislava. Također je rekonstruirao njegovo vladanje na temelju sačuvanih Krešimirovih povelja; istaknuo je kako je Krešimirov dvor bio vrlo sličan onima Zapadne Europe, da je obilno darivao crkve i samostane te da je „pod vedrim nebom držao sabore i krojio pravdu.“²¹⁴ Naglašavanje pripadnosti Bosne Hrvatskoj te isticanje sličnosti sa Zapadom jasno ukazuju na već tradicionalno Jakićevo prilagođavanje ranosrednjovjekovnog povijesnoga sadržaja idejno-političkim potrebama nove vlasti.

Afirmativno i pohvalno prosuđivanje kralja Petra Krešimira IV. donio je i Miho Barada. Ono što on posebno ističe jest to da su dalmatinski gradovi bili potrebni Hrvatskoj, ali da je Hrvatska još više bila potrebna njima. Naime, on smatra da su dalmatinski gradovi i otoci „bez Hrvatske odsječene grane, određene, da se osuše i propadnu.“ Upozorio je kako su dalmatinski gradovi bili svjesni tog položaja pa su se „sami tako usko privezali uz Hrvatsku“ te je istaknuo kako su Hrvatska i Dalmacija bili jedinstvene u svim granama javnog života za vrijeme Petra Krešimira IV.²¹⁵ Zaključio je kako je pravu vlast nad dalmatinskim gradovima imao hrvatski kralj, dok je bizantska vlast bila samo formalna te da je zato Petar Krešimir nosio naslov kralja Hrvatske i Dalmacije, premda državnopravno to nije bio. Barada je predstavio Petra Krešimira kao „... velikog vladara, svjesna snage i napretka hrvatskog kraljevstva“ kojega je „boljela politička podvojenost u dvije državne jedinice.“ Stoga je donio priču o pregovorima s „rođakom“ Zvonimirom i rezultatima njihove nagodbe: ujedinjenje Slavonije s „materom zemljom“ te Zvonimirovo suvladarstvo i nasljedstvo na prijestolju.²¹⁶ Zaključio je kako je time „... 1069. bolno pitanje hrvatske podvojenosti (...) konačno riješeno,“ a Hrvatska ponovno postala jedinstvena. Ovako pozitivno promišljanje o Petru Krešimiru zaključio je ocjenom kako je tako nešto mogao učiniti jedino mudar i uviđavan, ali i jak vladar kakav je bio sam Petar Krešimir, čije se proširenje granica na kopnu i moru odnosilo na Slavoniju i Dalmaciju.²¹⁷ Antoljak je vrlo kratko, ali isključivo afirmativno predstavio kralja Petra Krešimira. Prikazao ga je kao vladara koji je uveo unutarnji red i mir te osnovao mnoge gradove kojima je dao jednaka prava koja su imali dalmatinski gradovi. Također je istaknuo kako je ponovno povratio otuđenu Dalmaciju te ujedinio Slavoniju s maticom zemljom čime je Hrvatska opet „postala jedinstvena i moćna.“ Donio je i podatke o Krešimirovom proširenju Kraljevstva na kopnu i

²¹⁴ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 71-72; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 39.

²¹⁵ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 53.

²¹⁶ Isto, 56.

²¹⁷ Isto, 57.

moru te kako naziva sebe kraljem Hrvatske i Dalmacije, a Jadransko more svojim poentirajući da je sada u pravnom smislu njegova država Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije.²¹⁸

Socijalistička Jugoslavija

Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije Krešimirovo razdoblje predstavljaju kao ponovno uzdizanje i jačanje Hrvatske budući da je „situacija na Balkanu u Krešimirovo doba bila vrlo povoljna za širenje i jačanje hrvatske države.“²¹⁹ Naime, autori su istaknuli bizantske ratne neprilike i njihovu nemogućnost brige za Dalmaciju i s time povezano Krešimirovo dobivanje Dalmacije. Udžbenici ovoga razdoblja osobito su istaknuli socioekonomske prednosti Krešimirova vremena; zaključeno je kako je razvoj hrvatskih primorskih gradova u pomorsko-trgovačke luke omogućio jači razvoj hrvatskog gospodarstva, a time i ekonomsko jačanje Hrvatske na moru.²²⁰ Detaljno se objašnjava uzajamna potreba dalmatinskih gradova i hrvatske države; ističe se sve življi razvoj trgovine u dalmatinskim gradovima, a time i njihova potreba da se povežu s hrvatskim zaleđem jer su Hrvati počeli trgovati preko svojih vlastitih gradova Nina, Šibenika i Biograda. Zatim se objašnjava da su dalmatinski gradovi bili potrebni hrvatskom vladaru jer su mu plaćali državne i lučke pristojbe u zlatu, a Krešimir je njima bio potreban jer im je štitio sigurnost posjeda i omogućavao sigurno kretanje po kopnu i moru.²²¹ Također su naglasili i veliki teritorijalni opseg Krešimirove Hrvatske. Naime, navedeno je da je osim dalmatinskih gradova u sastav hrvatske države ušla i Neretvanska oblast i dio Bosne čime se hrvatska južna granica pomakla na Neretvu, a istočna do rijeke Bosne.²²² Ove podatke potkrijepili su citatima iz Krešimirovih isprava o proširenju na kopnu i moru, nazivanju Jadranskog mora „našim“ i naslovu kralja Hrvatske i Dalmacije. Konačno, Makek je zaključio kako su Petra Krešimira IV. velikih posjedi, osobna sposobnost i povoljne prilike učinile „najmoćnijim hrvatskim vladarom.“²²³

Republika Hrvatska

Prvi gimnazijski i srednjoškolski udžbenici iz Republike Hrvatske dali su kralju Petru Krešimiru ulogu ujedinitelja najvećeg dijela hrvatskog etničkog prostora. Deskripcija vladavine Petra Krešimira napisana je iz snažne kroatocentrične perspektive, a predstavljena je kao

²¹⁸ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 23-24.

²¹⁹ Vrbetić, *Historija*, 1961, 341.

²²⁰ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 50-51; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 38.

²²¹ Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 37.

²²² Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 50; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 38; Vrbetić, *Historija*, 1961, 341; Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 121; Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 37; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 52.

²²³ Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 121.

vrijeme procvata hrvatske države i završetak razdoblja stagnacije i nemoći. Također je etiketiran kao jedan od najvećih hrvatskih vladara iz razdoblja narodne dinastije. Ukazano je kako je Petar Krešimir uočio važnost jadranske obale za Hrvatsku kao i njegovo osnivanje hrvatskih gradova Šibenika, Nina i Biograda na Moru s većinskim hrvatskim stanovništvom. Objašnjava se kako je time želio osamostaliti Hrvatsku na moru, odnosno osigurati joj morskú prevlast i učiniti je neovisnom o dalmatinskim gradovima s većinskim romanskim stanovništvom. Naglašeno je i to da dalmatinski gradovi nisu mogli napredovati bez Hrvatske pa su se uključili u sastav hrvatske države te u hrvatski gospodarski i politički razvitak. Objašnjava se kako je postupno primanje hrvatskih obilježja dalmatinskih gradova upravo u vrijeme vladavine Petra Krešimira preraslo u njihovo stvarno integriranje u sastav hrvatske države. Autori naglašavaju kako je to sjedinjenje potvrdio i papa oslovivši Krešimira „kraljem Hrvatske i Dalmacije“ te naziv države Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije kao jedinstveni hrvatski političko-upravni teritorij nad kojim je Krešimir imao stvarnu vlast.²²⁴ U ovim udžbenicima još je jednom vidljivo, ovog puta u opisu Krešimirove vladavine, stavljanje naglaska na papinsko priznanje i jedinstvenost hrvatskoga teritorija.

Isti autori (Šanjek, Mirošević, Mijatović i Vujčić) kao drugi značajan Krešimirov pothvat ističu sjedinjenje Slavonije s ostatkom hrvatske države. Naime, donose priču sličnu Baradinoj o sklapanju sporazuma slavonskoga bana Zvonimira i kralja Petra Krešimira o priključenju Slavonije hrvatskoj jedinstvenoj državi. Zaključilo se kako je Petar Krešimir na jednostavan i praktičan način ostvario sjedinjenje Hrvatske i Slavonije. Objašnjeno je da je Petar Krešimir ujedinio s Hrvatskom Dalmaciju, Neretvansku kneževinu, Slavoniju i Bosnu, a Zvonimiru ponudio suvladarstvo i nasljedstvo na prijestolju što je Zvonimir prihvatio. Vrhunac zaključka je informacija o stvaranju „Trojedne Kraljevine“ budući da se kraljevstvo Slavonije sjedinilo s kraljevstvima Hrvatske i Dalmacije.²²⁵ Uslijedili su i hvalospjevi na račun Petra Krešimira IV. i njegove države; sjedinjenjem je „ispunio vrlo važnu vladarsku funkciju i dužnost,“ ujedinjena Hrvatska ponovno je postala moćna, a način ujedinjenja hrvatskih zemlja pokazao je „... mudrost i promišljenost vladara koji je mirno, bez prolijevanja bratske krvi ujedinio zemlju.“²²⁶ Konstatacija o postanku snažne hrvatske države te mudrosti i promišljenosti hrvatskoga vladara koji je bez prolijevanja krvi ujedinio hrvatski etnički prostor pronađena je i u gimnazijskom udžbeniku Posavec – Medić.²²⁷ Ovakav opis povijesnih

²²⁴ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 64-65; Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 73-74; Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 66-67.

²²⁵ Isto, 65; Isto, 74; Isto, 67.

²²⁶ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 65; Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 74.

²²⁷ Posavec – Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 2002, 46.

događanja također ukazuje da su autori bili pod utjecajem suvremenih društveno-političkih okolnosti prilikom pisanja udžbenika. Naime, suvremena iskustva i pouke prenesene su na vrijeme i prostor u dalekoj prošlosti. Vrhunac neprimjerenosti, a prije svega netočnosti je upotreba sintagme „Trojedna Kraljevina“ u opisu razdoblja ranoga srednjega vijeka. Da je doista riječ o politizaciji povijesti svjedoče nam promjene u sljedećim izdanjima ovih udžbenika, konkretnije u gimnazijskom udžbeniku Mirošević – Šanjek – Mijatović. U njihovom udžbeniku iz 2004. godine nastale su bitne promjene. Izbačena je naracija o sklapanju sporazuma Zvonimira i Petra Krešimira, ali je ostala konstatacija o Krešimirovom sjedinjenju Slavonije s Hrvatskom. Najočiglednija promjena je izbacivanje sintagme „Trojedna Kraljevina.“ Rečenica koja je govorila o nastanku „Trojedne Kraljevine“ promijenjena je tako da je sada nastala „... moćna država koja se mogla suprotstaviti svakom neprijatelju.“²²⁸ Čak je i ova konstatacija pokazatelj utjecaja trenutnih društvenih i političkih događanja na same autore.

Suvremeni osnovnoškolski udžbenici donose opširni i vrijednosni opis vladavine kralja Petra Krešimira. Njegovo vrijeme opisano je kao vrijeme bogatoga i jakoga Hrvatskoga Kraljevstva, a etiketiran je kao jedan od najvećih i najvažnijih hrvatskih vladara.²²⁹ Udžbenici autorskog dvojca Birin – Šarlija istaknuli su kako je 11. stoljeće bilo razdoblje gospodarskoga procvata (o čemu svjedoče materijalni ostaci i pisani povijesni izvori), procvata u graditeljstvu (gradi se veći broj crkava) te razvoja gradskih središta. Zaključuju kako se ovaj procvat poklapa s vladavinom Petra Krešimira IV.²³⁰ Ono što je kod svih udžbenika apostrofirano jest činjenica da je Petar Krešimir zavladao Dalmacijom kao pravi gospodar za razliku od njegovih prethodnika koji su bili samo upravitelji. Osim toga, udžbenici spominju i proširenje teritorijalnog opsega Krešimirove Hrvatske na druga područja. Spominje se da je u sastav Hrvatske, osim Dalmacije, uključena Slavonija, Neretvanska kneževina i dio Bosne.²³¹ Udžbenici koautora Nevena Budaka ističu proširenje na Neretvansku kneževinu, udžbenici dvojca Birin – Šarlija ističu vjerojatnost osvajanja Bosne, a udžbenici dvojca Brdal – Madunić

²²⁸ Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 2004, 67.

²²⁹ Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 37; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2002, 46; Brdal – Madunić, *Povijest 6*, 2002, 49; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2007, 51; Brdal – Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 2007, 54; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2013, 56; Brdal – Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 2014, 51; Šime Labor – Snježana Vinarić – Jelena Šilje Capor – Manuela Kujundžić – Tin Pongrac, *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*, 3. izd. (Zagreb: Profil, 2016), 61.

²³⁰ Birin – Šarlija, *Povijest 6*, 2007, 63; Isti, *Povijest 6*, 2014, 50.

²³¹ Brdal – Madunić, *Povijest 6*, 2002, 49; Petrić – Ravančić, *Povijest 6*, 2003, 43; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest 6*, 2007, 43; Labor – Vinarić – Šilje Capor – Kujundžić – Pongrac, *Vremeplov 6*, 2016, 62.

da je Krešimir pod vlast uzeo dio Bosne i Slavoniju.²³² Upravo uz ove podatke mnogi autori iskoristili su citat iz Krešimirove isprave o proširenju na kopnu i moru ili nazivanju Jadranskoga mora „našim dalmatinskim morem.“ Također, istaknuli su da je Krešimir poticao gospodarski razvoj hrvatskih gradova na obali – Biograda, Šibenika i Nina. Biograd je istaknut kao krunidbeni grad i Krešimirovo glavno sjedište, a Šibenik kao grad koji se prvi puta spominje u Krešimirovo vrijeme.²³³

Suvremeni gimnazijski i srednjoškolski udžbenici donose proširenu osnovnoškolsku udžbeničku naraciju o kralju Petru Krešimiru IV. i njegovom razdoblju. Opis je utemeljen na pozitivnim tvrdnjama, već u naslovima nastavnih jedinica i poglavljima posvećenima Petru Krešimiru njegovo doba označeno je kao procvat Hrvatske, vrhunac moći i zlatno doba. Sukladno tome, pozornost je posvećena Krešimirovom poticanju razvoja jadranskih gradova na obali. Autori ističu da je upravo Petar Krešimir bio prvi hrvatski vladar koji je uočio važnost jadranske obale za razvoj hrvatske države te objašnjavaju kako su se ti gradovi razvili i time ojačali hrvatsku moć na moru. Udžbenici su, uz to, istaknuli kako je Petar Krešimir postao stvarni gospodar Dalmacije te da je težio tješnjem povezivanju i integriranju dalmatinskih gradova s hrvatskom državom.²³⁴ Njegova titula kralja Hrvatske i Dalmacije upotrijebljena je kao potvrda sjedinjenja obale i zaleđa u jednu političku cjelinu pod vlašću hrvatskoga kralja.²³⁵ Također se objašnjava kako je priključenje dalmatinskih gradova pokazalo Krešimirovu snagu, ali da je prije svega to bio gospodarski, a tek onda politički potez.²³⁶ Teritorijalni opseg Krešimirove Hrvatske također je u fokusu ovih udžbenika. Udžbenici kao područja Krešimirove vlasti, osim Dalmacije, navode ranosrednjovjekovnu Slavoniju, Neretvansku

²³² Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 37; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2002, 46; Isti, *Povijest* 6, 2007, 51; Isti, *Povijest* 6, 2013, 56; Birin – Šarlija, *Povijest* 6, 2007, 64; Isti, *Povijest* 6, 2014, 51; Brdal – Madunić, *Tragom prošlosti* 6, 2007, 54; Isti, *Tragom prošlosti* 6, 2014, 51.

²³³ Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 37; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2002, 46; Brdal – Madunić, *Povijest* 6, 2002, 49; Petrić – Ravančić, *Povijest* 6, 2003, 64; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2007, 51; Brdal – Madunić, *Tragom prošlosti* 6, 2007, 54; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest* 6, 2013, 56; Brdal – Madunić, *Tragom prošlosti* 6, 2014, 51; Labor – Vinarić – Šilje Capor – Kujundžić – Pongrac, *Vremeplov* 6, 2016, 62.

²³⁴ Vesna Đurić – Ivan Peklić, *Hrvatska povijest od doseljenja Hrvata do naših dana: udžbenik povijesti za prvi razred trogodišnjih srednjih strukovnih škola* (Zagreb: Profil, 1998), 18; Posavec – Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 2002, 46; Petrić – Ravančić, *Povijest* 2, 2003, 62; Samaržija, *Hrvatska i svijet* 1, 2005, 66; Bekavac – Štambak, *Hrvatska povijest*, 2003, 30; Vesna Đurić – Ivan Peklić, *Hrvatska i svijet od prapovijesti do Francuske revolucije 1789. godine: udžbenik povijesti za I. razred srednjih strukovnih škola*, 6. izd. (Zagreb: Profil, 2006), 74; Detling – Samaržija, *Koraci kroz vrijeme* 2, 2008, 79-80; Bekavac – Jareb – Šarlija, *Hrvatska povijest*, 2009, 27; Bekavac – Šarlija, *Hrvatska i svijet* 1, 2009, 102; Dukić – Erdelja – Stojaković, *Hrvatska povijest*, 2011, 21; Birin – Šarlija, *Povijest* 2, 2012, 57-58; Đurić – Peklić, *Hrvatska povijest: udžbenik povijesti za I. razred trogodišnjih srednjih strukovnih škola*, 15. dopunjeno i izmijenjeno izd. (Zagreb: Profil, 2013), 26; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest* 2, 2014, 51; Detling – Samaržija, *Koraci kroz vrijeme* 2, 2014, 68.

²³⁵ Birin – Šarlija, *Povijest* 2, 2012, 58.

²³⁶ Samaržija, *Hrvatska i svijet* 1, 2005, 66; Detling – Samaržija, *Koraci kroz vrijeme* 2, 2008, 80; Isti, *Koraci kroz vrijeme* 2, 2014, 68.

kneževinu i dio Bosne. No, kao i u osnovnoškolskim udžbenicima mogu se primijetiti različitosti u izdvajanju određenog teritorija u vlasti Petra Krešimira; dvojac Birin – Šarlija ističu da se zapravo ne može točno utvrditi proširenje Krešimirove vlasti na kopnu „... no pretpostavlja se da se radi o području današnje Slavonije i dijelovima današnje Bosne i Hercegovine.“²³⁷ Autori Bulat – Labor – Šašić ističu problem povezan s vlašću nad Neretvanskom kneževinom „... budući nema zapisa da je vlast kralja Petra Krešimira duže trajala na jugu Dalmacije ... najvjerojatnije je da je hrvatski utjecaj na jugu bio kratkotrajan.“²³⁸ Sjedinjenje Dalmacije i proširenje vlasti na kopnu mnogi su autori potkrijepili citatom iz Krešimirovih isprava o „našem dalmatinskom moru“ i proširenju na kopnu i na moru.

Također, svi suvremeni osnovnoškolski i srednjoškolski udžbenici istaknuli su da je Krešimir poticao, osim razvoja hrvatskih gradova na obali, i razvoj Crkve. Poticanje razvoja Crkve u Hrvata posvjedočeno je kraljevim potpomaganjem u gradnji ili osnivanju mnogih benediktinskih samostana te darivanju povlasticama i zemljom. Često su dani i konkretni primjeri osnovanih ili darivanih samostana. Autori Gračanin – Petrić – Ravančić su konstatairali da je osnivanjem samostana i darivanjem zemljišnih posjeda Crkvi „... Petar Krešimir pospješio jačanje feudalnih posjednika u Hrvatskom Kraljevstvu.“²³⁹

6.2. Crkveni sabor 1060.

Krešimirova vladavina obilježena je velikim crkvenim zbivanjima na svjetskoj razini – crkvenim raskolom 1054. godine i reformnim pokretom u Katoličkoj crkvi s ciljem okupljanja, jačanja i osamostaljivanja Zapadne crkve. Nakon glavnih zahtjeva reformnog pokreta usuglašenih na Lateranskom koncilu 1059. godine, uslijedilo je sazivanje niza pokrajinskih crkvenih sabora, a jedan od prvih pokrajinskih sabora održan je u Splitu 1060. godine. Osim općenitih zaključaka Lateranskog koncila, u Splitu se doneseni i posebni zaključci upereni protiv običaja kršćanskoga istoka u hrvatsko-dalmatinskoj crkvi, odnosno slavenskog bogoslužja. Odnosili su se na zabranu ženidbe svećenika i nošenja brade, zatvaranja crkava u kojima se bogoslužje vršilo na slavenskom jeziku i zabranu posvećivanja svećenika dok ne nauče latinski jezik. Budući da su splitske saborske odluke izazvale odgovor glagoljaša i protivnika (o čemu nam svjedoči slavensko svećenstvo zastupljeno na kvarnerskim otocima, osobito Krku), došlo je do sukoba te podjele na dvije stranke, reformnu i protureformnu. Otpor

²³⁷ Birin – Šarlija, *Povijest* 2, 2012, 58.

²³⁸ Bulat – Labor – Šašić, *Povijest* 2, 2009, 85.

²³⁹ Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest* 6, 2007, 43.

protivnika bio je naposljetku svladan, ali slavensko bogoslužje i dalje se održalo. Kralj Petar Krešimir pristajao je na strani reformne struje Katoličke crkve.²⁴⁰

Kraljevina Jugoslavija

Autori udžbenika iz Kraljevine Jugoslavije na temi splitskoga sabora 1060. godine nastavljaju pristrano i gorljivo braniti slavensko bogoslužje te negativno i neprijateljski opisivati „tuđinske utjecaje“ na južnoslavenske narode. Zauzeli su negativan stav prema latinskim svećenicima i prema odlukama donesenim na crkvenim saborima. Autor Živko Jakić Krešimirovo doba označio je kao početak unutarnjeg raskola te je izrazito neprijateljskim rječnikom istaknuo utjecaj „tuđinaca“ na Hrvate; „mržnja dalmatinskih Latina na hrvatski narod izvrgla se opet u otvoreno neprijateljstvo.“²⁴¹ Kao najvažniji zaključak ovoga sabora autori ovoga razdoblja izdvojili su zabranu slavenskoga bogoslužja, a poseban naglasak stavili su na posljedice zaključaka – žestoki narodni otpor. Slijedeći suvremena historiografska rješenja donijeli su priču o stvaranju dviju stranki – „hrvatske narodne stranke“ koja je bila za slavensko bogoslužje i „latinske stranke“ koja je tražila zabranu.²⁴²

Autori Milan Prelog, Dragutin Šiller i Stjepan Srkulj negativno su ocijenili stav kralja Petra Krešimira, odnosno jasno su osudili Krešimirovo pristajanje uz latinsku stranku i napuštanje narodne crkve. Prelog je kralja Petra Krešimira usporedio s kraljem Tomislavom u njegovom pridruživanju latinskoj stranci i time stavljanjem u opreku s najvećim dijelom svoga naroda. Objasnio je da je na takvu Krešimirovu odluku utjecao njegov „religiozni duh,“ ali ponajviše politički razlozi – osiguranje utjecaja kod stjecanja Dalmacije. Šiller je čak pokušao opravdati Krešimirovo „dopuštanje“ ukidanja slavenskoga bogoslužja ističući kraljevu želju za prijateljstvom s papom.²⁴³ Srkulj je kralja Petra Krešimira označio je kao glavnog krivca za propast narodne države, odnosno dolaska strane dinastije budući da je upravo on „posijao sjeme razdora,“ a to sjeme je bilo zabrana slavenskog bogoslužja. Izrazio je žaljenje zbog Krešimirova odobravanja zabrane, a pitanje bogoslužja na latinskom ili slavenskom jeziku označio je kao ranu koja je razdirala hrvatsku državu još od Tomislava.²⁴⁴ Nasuprot njima, Živko Jakić istaknuo je kako su se slavenski jezik i svećenici glagoljaši zadržali „... zato što kralj Petar Krešimir protivnicima narodne crkve nije pružio državnu pomoć i s popovima glagoljašima nije

²⁴⁰ Budak –Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 132-133; Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku,“ 60-61; Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 229-230.

²⁴¹ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 42.

²⁴² Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 39; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 45; Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 28; Srkulj, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 53.

²⁴³ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 45; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 27.

²⁴⁴ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 39; Isti, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 28.

postupao onako kako je s Metodijevim učenicima postupao moravski knez Svatopluk.²⁴⁵ Iako je Jakić, kao i ostali autori iz Kraljevine Jugoslavije, branio slavensko bogoslužje i ocrnjivao strani utjecaj, nije negativno ocijenio stav kralja Petra Krešimira, štoviše pokušao ga je opravdati.

Nezavisna Država Hrvatska

Autor Živko Jakić u svojim udžbenicima izdanim u NDH činjenično bitno ne mijenja opis splitskoga sabora 1060. od onoga iz udžbenika iz Kraljevine Jugoslavije. Tek je nadodano objašnjenje kako je provođenje crkvenih reformi u Hrvatskoj i Dalmaciji bilo početak papina provođenja „važnih“ crkvenih reformi s ciljem uspostave crkvenog jedinstva. Splitski sabor 1060. usporedio je s drugim saborima koji su se održavali u isto vrijeme i u drugim državama. Ponovio je kako su se svećenici glagoljaši i slavensko bogoslužje održali jer kralj nije pružio državnu pomoć protivnicima glagoljice.²⁴⁶ Antoljakov opis splitskog crkvenog sabora 1060. reflektira autorovo političko-ideološko prilagođavanje sadržaja temeljnim odrednicama ustaške ideologije. Naime, istaknuo je da su se crkvene prilike u Hrvatskoj reformirale „po uzoru na zapad.“ Dotaknuo se i stvaranja protureformnog pokreta u Hrvatskoj nastalog zbog zaključaka uperenih protiv oženjenih svećenika te je naglasio da je crkveni pokret u Hrvatskoj sretno završio uhićenjem i zatvaranje vođe protureformnog pokreta. Najviše zasluge za to pripisao je kralju Petru Krešimiru „... koji dovršava potpuno kulturno priklanjanje svoje države zapadu, a hrvatske crkve Rimu.“²⁴⁷

Miho Barada ovu temu je detaljno obradio. Ukazao je da su na provincijalnoj sinodi u Splitu 1060. doneseni zaključci sličnim lateranskim, a onda ih je i demonstrirao na hrvatskom primjeru (izbor nadbiskupa i biskupa, kaznene odredbe, zabrana nošenja brade i kose te zabrana ređenja Hrvata dok ne nauče latinski uz naglasak da glagoljica time nije bila zabranjena). Upozorio je na oštru borbu reformne i protureformne stranke koja je nastala u cijelom zapadnom svijetu. Naglasio je kako se i u Hrvatskoj pojavila protureformna stranka jer su splitski saborski zaključci, osobito onaj protiv oženjenih svećenika, duboko zadirali i remetili osobne i javne odnose. Donio je podatke o svjetskom razjašnjenju situacije oko dvaju papa i poslanju legata da dokrajči shizmu u Hrvatskoj i Dalmaciji. Zaključio je kako je protureformni pokret u Hrvatskoj bio dokrajčen dolaskom legata 1063. i „... naravno zaslugom Petra Krešimira, koji je, kao i svi hrvatski vladari prije i poslije njega, bio na strani pravih katoličkih

²⁴⁵ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 42.

²⁴⁶ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 72; Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 39.

²⁴⁷ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 23-24.

probitaka.²⁴⁸ Autori iz razdoblja NDH, za razliku od autora iz Kraljevine Jugoslavije, podržali su i afirmativno ocijenili ova crkvena događanja kao i Krešimirov stav prema njima. Podržali su njegovo pristajanje uz Crkvu te mu pripisali najveće zasluge u konačnom rješavanju ovog pitanja.

Socijalistička Jugoslavija

U udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije naracija o splitskom crkvenom saboru 1060. zauzela je mnogo prostora. Uvod u samu naraciju o ovome saboru ostvaren je isticanjem utjecaja svjetskih događanja na prilike u Hrvatskoj. Udžbenik Salzer – Mali upozorava kako je rascjep kršćanstva na zapadnu i istočnu crkvu doveo do potpadanja „naših naroda“ pod različite kulturne utjecaje, a „nije prošao bez posljedica za Hrvatsku,“ koja je bila na graničnom području zapadnih i istočnih utjecaja i time miješanja običaja dviju crkava.²⁴⁹ Makek je crkveni rascjep 1054. godine ocijenio sudbonosnim, osobito za Južne Slavene „jer su jedni potpali pod istočnu, a drugi pod zapadnu crkvu, a to je produbljivalo razlike među njima.“²⁵⁰ Autori ovoga razdoblja blagonakloni su prema slavenskom bogoslužju te su iznijevši najvažnije zaključke splitskoga sabora zaključili kako su bili upereni protiv glagoljaša i slavenskoga bogoslužja. Usto, pojedini autori istaknuli su materijalnu komponentu, utvrđivanje prava na crkvenu desetinu i prvinu, kao jedan od temeljnih ciljeva saborskih zaključaka.²⁵¹ Ocrnjivali su strani, odnosno latinski utjecaj, osobito Vladimir Babić koji je antagonistički opisao latinsko svećenstvo; istaknuo je kivanost latinskih svećenika na svećenike glagoljaše „jer im je izmicao crkveni prihod,“ tvrdio je da su mrzili slavensku službu, da su drsko tvrdili da je riječ o krivovjerju te donijeli zaključke prema vlastitom interesu.²⁵²

Kod autora socijalističkog razdoblja osobito je vidljivo isticanje socijalnog bunta i klasne borbe. Autori su naveli kako su zaključci splitskoga sabora izazvali golemo narodno nezadovoljstvo i otvaranje bune protiv takvih odluka. Stoga su istaknuli pružanje narodnog otpora sve većem utjecaju latinskog svećenstva kao najvažniju posljedicu zaključaka crkvenoga sabora. Babić ističe kako je hrvatski narod stao uz narodne svećenike, a time došao u izravni sukob s državnom vlasti koja je bila na strani latinskog svećenstva kao i shvaćanje kralja i hrvatskih velikaša da je to protiv njihove „tuđinske i izrabljivačke politike.“ Autorice Salzer –

²⁴⁸ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 54-55.

²⁴⁹ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 51.

²⁵⁰ Makek, *Prošlost i sadašnjost I*, 1963, 123; Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 38.

²⁵¹ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 52; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 40; Vrbetić, *Historija*, 1961, 342; Makek, *Prošlost i sadašnjost I*, 1963, 123.

²⁵² Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 158.

Mali iznose kako su brojne crkvene daće donijele još veće izrabljivanje kmetova i slobodnih seljaka te kako se narodna buna pretvorila u pobunu starih rodovskih oblika protiv jačanja feudalnih odnosa. Makek je istaknuo kako je zbog saborskih odluka izbilo višestruko nezadovoljstvo – domaćih rodova i plemena koji su branili glagoljaše, seljačkoga svijeta koji se, boreći za slavensko bogoslužje, borio protiv crkvene desetine i feudalizma i rodovskoga plemstva koji se, braneći glagoljaše, borilo protiv kralja i njegove sve jače vlasti.²⁵³ Autori su naglasili velike razmjere narodnog otpora i protureformnog pokreta u Hrvatskoj, ali i njegovo nasilno gušenje, ističe se uporaba oružane sile i nasilje učinjeno protiv svećeničkih vođa.

Autori iz socijalističke Jugoslavije dotaknuli su se i uloge kralja Petra Krešimira IV. u ovom pokretu, odnosno njegovo pristajanje uz crkvene reforme. Vladimir Babić je istaknuo kako je kralj „odlučno stajao na strani latinaša“ te „da je u svemu išao na ruku moćnim i bogatim biskupima,“ a uvrstio ga je i u jednoga od gušitelja narodnoga otpora zajedno s dvorskim plemstvom i latinskim svećenstvom. Autorice Salzer – Mali istaknule su pristajanje kralja i dvorskoga plemstva uz latinsku crkvu „jer im je ona po svom centralističkom uređenju odgovarala.“²⁵⁴ Ovaj negativan stav prema kralju Petru Krešimiru ublažili su udžbenici koautora Ive Makeka objašnjavajući kako su kralj Petar Krešimir i dvorsko plemstvo bili na strani latinskog svećenstva i kako je kralj pomagao latinaše jer se nadao da će pomoću njih učvrstiti svoju vlast u Dalmaciji i ojačati je u Hrvatskoj, odnosno da će visoko svećenstvo i gradovi biti uporišta njegove vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji.²⁵⁵

Pri ovoj temi autori ovoga razdoblja iskazali su antagonistički stav prema Katoličkoj crkvi. Autorice Salzer – Mali utvrdile su da je održani crkveni sabor u Splitu primjer kojim je Rimska crkva željela Hrvatsku potpuno podvrgnuti svojoj vlasti, a Olga Salzer kako je crkva upravo u Krešimirovo vrijeme postala utjecajan faktor, o čemu svjedoče zaključci splitskoga crkvenoga sabora. Istaknula je i da su crkveni raskol i reformni pokret konačno osigurali utjecaj latinske crkve nad Hrvatskom.²⁵⁶ Isto tako, udžbenici iz socijalističke Jugoslavije konačni zaključak o ovoj temi posvetili su ulozi Katoličke crkve u razvoju klasnog društva, odnosno jačanju feudalizma u Hrvatskoj. Autorice Salzer – Mali zaključile su kako su unutrašnje trzavice slabile hrvatsku državu koja je „u to vrijeme proživljavala svoj prijelaz iz rodovskog društva, koje se raspalo, u feudalizam.“ Marija Vrbetić zaključila je kako je Katolička crkva splitskim

²⁵³ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 159; Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 52; Makek, *Prošlost i sadašnjost I*, 1963, 123.

²⁵⁴ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 158-159; Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 52.

²⁵⁵ Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 38; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 52.

²⁵⁶ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 51; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 40.

saborom ostvarila pokornost vjernika i crkvene prihode, a ukazala je i na tijesnu vezu crkve i države potkrjepljujući to brojnim Krešimirovim darovnicama koje svjedoče o dijeljenju posjeda plemstvu i time jačanju njihove klase. Ipak, zaključila je kako još uvijek nema vazalnih odnosa, ali da crkva postaje „najkrupniji feudalac u Hrvatskoj.“²⁵⁷ Izrazito antagonistički zaključak o splitskom saboru 1060. i njegovim posljedicama donio je Vladimir Babić. Naime, on zaključuje kako je latinsko svećenstvo sjedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom zavládalo u hrvatskoj politici i društvenom životu te kako su novopostavljeni biskupi bili ljuti protivnici slavenske službe i hrvatske kulture, odnosno da su „zapleli potpuno u svoje mreže kralja Petra.“ Ističe kako se osnivaju latinski samostani kojima se darivaju posjedi, a dvorsko plemstvo potiskuje narodno, rodovsko plemstvo. Narod plaća crkvenu desetinu i poreze, a kralj, velikaši i crkva oduzimaju mu zemlju. Zaključuje kako država i crkva suzbijaju hrvatsku narodnu kulturu, otimaju seljacima zemlju i pretvaraju ih u kmetove. Osim toga, Babić je izrazito negativno ocijenio Krešimirovu vladavinu konstatirajući da je vodio „hrvatsku politiku protiv volje većine naroda, oslanjajući se na dalmatinske biskupe i svoje velikaše.“ Objašnjava da je upravo takva politika izazvala otpor naroda, ali i stranu intervenciju koja je konačno završila gubitkom hrvatske državne samostalnosti.²⁵⁸

Republika Hrvatska

Tek u jednom udžbeniku *prve generacije* iz Republike Hrvatske izvedeni su zaključci nastali pod utjecajem tadašnjih političko-ideoloških obrazaca. Naime, Ivan Vujčić je postojanje dviju struja u domaćem svećenstvu – reformističke i glagoljaške objasnio kao međusobno nadopunjavanje i zajedničko obogaćivanje hrvatske kulture budući da se ove dvije struje „u praksi ne sukobljavaju i ne isključuju.“ Dodao je da je uz kraljevu pomoć svladan otpor crkvenim reformama te da crkveni sabori imaju, uz vjersko i političko značenje – jačaju međunarodne veze Hrvatske sa Zapadom.²⁵⁹ Ostali udžbenici izdani u Republici Hrvatskoj naraciju su saželi na objektivni izvještaj o sazivanju crkvenoga sabora 1060. u Splitu kojim se trebalo urediti crkvene prilike u Hrvatskoj prema zapadnom uzoru. Navedeni su se najvažniji saborski zaključci te je ukazana Krešimirova potpora tim crkvenim reformama. Mnogi autori udžbenika stavili su naglasak na problem slavenskoga bogoslužja i glagoljice te su otoci Krk i Cres istaknuti kao glavna uporišta glagoljaša i mjesta širenja glagoljaškoga utjecaja prema Istri i Primorju. Štoviše, mnogi udžbenici počevši od *treće generacije* uvrstili su zaključke crkvenoga sabora 1060. godine kao povijesni izvor. Gimnazijski su udžbenici pak naraciju

²⁵⁷ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 52; Vrbić, *Historija*, 1961, 342.

²⁵⁸ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 161, 165.

²⁵⁹ Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 74.

proširili informacijama o reformnom i protureformnom pokretu. Donose informacije o sukobu i otporu nižeg svećenstva koji se koristio slavenskim jezikom i glagoljskim pismom te ističu završetak sukoba pobjedom reformne struje.

6.3. Kraj Krešimirove vladavine

Kraj Krešimirove vlasti i života ispunjen je nejasnoćama, odnosno nepotpunim povijesnim izvorima. Naime, ne zna se točna godina njegove smrti, a njegovo ime posljednji se put spominje u ispravi iz 1074. godine. Ono što se zna jest da je te godine normanski vojvoda Amiko doplovio s mornaricom u Hrvatsku, bezuspješno opsjedao Rab i naposljetku zarobio hrvatskog vladara nepoznata imena. Prema prihvaćenim historiografskim tvrdnjama vojvoda Amiko napao je Rab i zarobio hrvatskoga kralja u službi Bizantskoga Carstva i time pokušao „spriječiti prečvrstu integraciju dalmatinskih gradova u Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije.“²⁶⁰

Povjesničari su pretpostavili tri različita vladara koja su mogla biti normanske žrtve – Slavac, Petar Krešimir i Zvonimir. U starijoj historiografiji razvila su duga rasprava o tome koga je Amiko zarobio, a jedna od pretpostavi bila je i da je Amiko krenuo na papin poziv u rat protiv kralja Slavca. Međutim, moderna historiografija utvrdila je da Slavac ne dolazi u obzir budući da je vladao kasnije, a mala je vjerojatnost da je zarobljenik bio Zvonimir. U historiografiji je prevladalo mišljenje da je zarobljeni vladar nepoznata imena s daljnjom nepoznatom sudbinom bio najvjerojatnije Petar Krešimir.²⁶¹

Kraljevina Jugoslavija

Teoriju prema kojoj je normanski knez Amiko zarobio hrvatskoga kralja Slavca dugo je podržavala starija historiografija. To se odrazilo u udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije čiji su autori tvrdili da je Petra Krešimira na vlasti naslijedio vođa hrvatske narodne stranke Slavac. Objasnili su da se upravo na njega digao rimski papa Grgur VII. te pozvao Normane. Normani su zatim s brodovljem krenuli prema Hrvatskoj i zarobili kralja Slavca. Određuju da se ne zna kako se to odigralo, ali da je kralju nestalo traga.²⁶² U udžbeniku Stjepana Srkulja iz Banovine Hrvatske pronalazimo teoriju prema kojoj je Krešimira naslijedio njegov sinovac Stjepan II. kojeg je zarobio grof Amiko na poziv dalmatinskih gradova. Normani su ga zatim predali njima,

²⁶⁰ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 232.

²⁶¹ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 136-137; Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku“, 63.

²⁶² Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 39-40; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 46; Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 28-29; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 27-28.

a oni su ga smjestili u samostan.²⁶³ U udžbenicima Živka Jakića iz ovoga razdoblja utvrđeno je tek da je Petar Krešimir umro 1074. bez muškog potomka te da je imao sinovca Stjepana koji ga nije mogao naslijediti u „teškim prilikama“ pa se sklonio u samostan.²⁶⁴

Nezavisna Država Hrvatska

Sličnu priču kao i većina udžbenika iz Kraljevine Jugoslavije slijedio je i Živko Jakić u svom udžbeniku izdanom 1941. godine u kojem je donio ispovijest o normanskom zarobljavanju plemića Slavca koji se proglasio kraljem.²⁶⁵ S druge strane, udžbenik trojca Barada – Katić – Šidak ispričao je detaljnu i drugačiju priču. Uvod u priču o kraju Krešimirove vladavine temelje na svjetskim događanjima koja su neizravno utjecali na Hrvatsku – slabljenje Bizantskog Carstva. Naime, upozoreno je kako je nakon sukoba Bugara i Bizanta te sudjelovanja hrvatske vojske u tom sukobu Hrvatska od 1074. bila u otvorenom neprijateljstvu s Bizantom. Upravo stoga Bizant je poslao svoje saveznike Normane pod vodstvom grofa Amika da zaposjednu Dalmaciju i odcijepi je od Hrvatske. Normani su nakon uzaludnog opsjedanja Raba i pustošenja obale uspjeli zarobiti hrvatskoga kralja. Barada zatim objašnjava da je posredstvom papina legata došlo do nagodbe između Normana i Petra Krešimira prema kojoj je Petar Krešimir oslobođen, a Normani su dobili upravu u gradovima Zadru, Biogradu, Trogiru, Splitu i Ninu. Zaključuje kako je navala Normana bila kobna za Hrvatsku – osim što je izgubila Dalmaciju izgubila je i velikog vladara Petra Krešimira koji je umro na kraju 1074. godine.²⁶⁶ Teoriju prema kojoj su kralja Petra Krešimira Normani zarobili, ali posredstvom papina poslanika i pustili u zamjenu za normansku upravu nad nekim dalmatinskim i hrvatskim gradovima ponovio je i Stjepan Antoljak. Autor slijedi Baradinu postavku, doduše sažetu i sa zaključkom kako „... ojačano hrvatsko-dalmatinsko kraljevstvo nije mogla uzdrmati ni mala nesretna zgoda s Normanima.“²⁶⁷

Socijalistička Jugoslavija

Slična teorija kao i u udžbeniku Barada – Katić – Šidak može se pronaći i u udžbeniku Vladimira Babića. Objašnjava se da je zbog hrvatske pomoći Makedoncima, Bizant poslao na Hrvate saveznike Normane. Oni su zarobili Krešimira koji je papinim posredovanjem oslobođen, ali su Normani zauzvrat zavladaali dalmatinskim gradovima. Zaključeno je da je Krešimir malo nakon toga umro.²⁶⁸ Socijalistička autorica Olga Salzer istaknula je kako je kraj

²⁶³ Srkulj, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 53.

²⁶⁴ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 42; Isti, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 49.

²⁶⁵ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 72.

²⁶⁶ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 57-58.

²⁶⁷ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 24.

²⁶⁸ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 161.

Krešimirove vlasti izazvao velike rasprave u povijesnoj znanosti. Iznijela je dvije priče koje postoje u „historijskoj nauci“ – prema jednoj Krešimira je naslijedio neretvanski knez Slavac kojega su zarobili Normani, a prema drugoj teoriji Krešimira je naslijedio Zvonimir, a zarobljen kralj bio je Petar Krešimir kojeg su prije smrti zarobili Normani nakon što su napali Dalmaciju, a on da bi se izvukao iz zarobljeništva, predao Dalmaciju Normanima.²⁶⁹ Ostali analizirani udžbenici ovoga razdoblja nisu donijeli ovu priču, spomenuli su samo da je Petra Krešimira naslijedio Zvonimir.

Republika Hrvatska

U srednjoškolskim hrvatskim udžbenicima *prve generacije* autora Šanjek – Mirošević i Vujčić također susrećemo sličnu priču kao i u udžbenicima Mihe Barade i Vladimira Babića prema kojoj su saveznici Bizanta, Normani, ratovali protiv Hrvata i zarobili hrvatskoga kralja Petra Krešimira. On se pak oslobodio zatočeništva uz pomoć Dubrovčana i papina legata, a potkraj 1074. nestao s političke scene.²⁷⁰ Autori suvremenih udžbenika u potpunosti su prihvatili mišljenje suvremene historiografije prema kojoj je zarobljeni vladar bio Petar Krešimir. Tako su udžbenici koautora Nevena Budaka donijeli priču prema kojoj se hrvatski vladar našao u iznenadnoj opasnosti – normanskom doplovljavanju na jadransku obalu i opsjedanju Raba 1074. godine. Nadalje se objašnjava kako je vladar pohitao u pomoć Rabljanima, no Normani su ga dočekali u zasjedi, a zatim je došlo do bitke u kojoj su Hrvati poraženi, a vladar zarobljen.²⁷¹ Pojedini udžbenici također su izvijestili o Krešimirovu sukobu s Normanima nakon njihova ugrožavanja hrvatske obale i opsjedanja grada Raba te konačno porazu hrvatske mornarice i kraljevu zarobljavanju. Autori udžbenika su naglasili da je najvjerojatnije riječ o kralju Petru Krešimiru, iako izvori ne spominju ime vladara i njegovu daljnju nepoznatu sudbinu.²⁷² Ostali analizirani udžbenici iz Republike Hrvatske izostavili su ovu priču, tek su naveli da je Petra Krešimira naslijedio Zvonimir.

U svim analiziranim udžbenicima kralj Petar Krešimir IV. pronašao je svoje mjesto. No, nisu svi jednako interpretirali obilježja njegove vladavine i ocijenili njegovu vlast. Udžbenici

²⁶⁹ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 40.

²⁷⁰ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 66-67; Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 74.

²⁷¹ Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 38; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2002, 47; Isti, *Povijest 6*, 2007, 51; Isti, *Povijest 6*, 2013, 56.

²⁷² Brdal – Madunić, *Povijest 6*, 2002, 40; Posavec – Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 2002, 49; Samaržija, *Hrvatska i svijet 1*, 2005, 67; Petrić – Ravančić, *Povijest 6*, 2003, 44; Isti, *Povijest 2*, 2003, 65; Bulat – Labor – Šašić, *Povijest 2*, 2009, 86; Birin – Šarlija, *Povijest 2*, 2012, 59; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest 2*, 2014, 53; Labor – Vinarić – Šilje Capor – Kujundžić – Pongrac, *Vremeplov 6*, 2016, 63.

su kao najvažnija obilježja istaknuli njegovo samostalno gospodarenje Dalmacijom, proširenje državnih granica i crkvene prilike. Svi analizirani udžbenici prve dvije stavke prikazali su ponajviše pozitivno i komplimentno. No, crkvene prilike donijele su ključnu razdjelnicu u konačnom prikazu i ocjeni kralja Petra Krešimira. Tema splitskoga sabora 1060. pokazala je najviše različitih interpretacija i ocjena u udžbenicima povijesti iz različitih vremenskih razdoblja. Nejasan završetak Krešimirove vladavine u udžbenike povijesti donio je prikaz dva različita stava historiografije.

Udžbenici iz različitih vremenskih razdoblja pokazali su značajne političko-ideološke utjecaje i njihovu važnost u interpretaciji i ocjeni saborskih odluka te Krešimirova stava prema njima. Sukladno tome, opis splitskoga sabora 1060. godine u udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije podudara se s političko-kulturnim programom *integralnog jugoslavenstva*, odnosno naglasak je na ocrnjivanju stranih utjecaja i isticanju vrijednosti narodne crkve i važnosti narodne kulture. Pri tome su udžbenički autori negativno ocijenili Krešimirovu unutarnju politiku, odnosno njegovu ulogu u rješavanju crkvenog pitanja na splitskome saboru. Iako su autori pohvalno interpretirali Krešimirovo dobivanje Dalmacije te širenje i jačanje hrvatske države, bili su izrazito kritični prema njegovoj unutarnjoj politici. To je presudilo i u konačnoj negativnoj ocjeni njegove cjelokupne vladavine. No, izuzetak je autor Živko Jakić koji nije donio negativnu ocjenu kralja Petra Krešimira ni u jednome svome udžbeniku, pa tako ni u onima iz Kraljevine Jugoslavije. Prikazao je isključivo pozitivne karakteristike Krešimirove vladavine, pa čak i u opisu crkvenih prilika. Autori ovoga razdoblja donijeli su stav tadašnje historiografije prema kojoj je kralja Petra Krešimira naslijedio knez Slavac, ujedno i zarobljeni kralj.

U udžbenicima Živka Jakića iz NDH samo se pojačao već postojeći pozitivan prikaz kralja Petra Krešimira IV., a i ostali autori iz ovoga razdoblja, Barada i Antoljak, izrazito pozitivno i pohvalno opisali su obilježja Krešimirove vladavine, crkvena događanja i Krešimirovu ulogu. Kralj Petar Krešimir etiketiran je kao vrlo mudar, taktičan i snažan vladar, a osobito je istaknuto kraljevo podržavanje i pristajanje uz Crkvu. Također, udžbenici trojca Barada – Katić – Šidak i Stjepana Antoljaka prvi su iznijeli teoriju prema kojoj su Normani zarobili upravo kralja Petra Krešimira, ali koji je i posredstvom papina poslanika i pušten u zamjenu za normansku upravu nad nekim dalmatinskim i hrvatskim gradovima.

Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije izlaganje o kralju Petru Krešimiru i društvenom razvoju ranoga hrvatskoga srednjovjekovlja temelje na ahistorijskim i ideološkim postavkama suvremenoga vremena. Naime, njihove interpretativne i vrijednosne sheme primjer su snažnog

političko-ideološkog utjecaja na udžbenike povijesti. Primjetan je sav splet idejnih smjerova socijalističke ideologije – historijski materijalizam i klasni odnosi, ocrnjivanje „tuđinaca“ (latinsko svećenstvo), antagoniziranje Katoličke crkve. Autori ovoga razdoblja veliku su pozornost pridali crkvenim događanjima Krešimirova vremena. Jedno crkveno zbivanje iskorišteno je kako bi se iskazao primjer klasne borbe gdje je narodni otpor opisan kao pokret protiv vladajuće „tuđinske i izrabljivačke“ klase. Također, ova vjerska tema ponovno je poslužila za isticanje materijalnih činitelja, ali i kao primjer daljnjeg razvoja klasnog društva. Naravno, pri tome je uslijedila i negativna karakterizacija Katoličke crkve, gdje su zabrana slavenskoga jezika i bogoslužja i razvoj feudalizma poslužili kao dodatan motiv za antagonizam prema Katoličkoj crkvi. Većina autora socijalističkoga razdoblja prikaz vladavine kralja Petra Krešimira temeljila je na blagonaklonoj naraciji, ali izostala je snažnija vrijednosna ocjena njegove vladavine. No, Vladimir Babić čini izuzetak, izrazito negativno i kritično opisao je vladavinu i samoga kralja Petra Krešimira, a negativna ocjena Krešimirove politike temelji se upravo na Krešimirovu stavu prema reformnim crkvenim događanjima, odnosno odnosu prema latinskom svećenstvu.

Rezultat političkog uplitanja u sadržaj udžbenika i zadovoljavanja ideoloških postavki političkih elita vidljiva je još samo u srednjoškolskim udžbenicima *prve generacije* iz Republike Hrvatske. U njima je Krešimirova vladavina interpretirana u skladu s političko-ideološkim odrednicama demokratske vlasti i iskorištena za poistovjećivanje prošle zbilje i suvremenosti. Suvremeni udžbenici naraciju o Krešimirovoj vladavinu iznijeli su u skladu s prihvaćenim postavkama povijesne znanosti. Kralj Petar Krešimir predstavljen je u pozitivnom svjetlu; etiketiran je kao jedan od najvećih i najvažnijih hrvatskih vladara za čije je vladavine Hrvatska bila bogato i jako kraljevstvo. Saziv crkvenoga sabora 1060. u Splitu saželi su na objektivni izvještaj temeljen na suvremenim historiografskim rješenjima. Također su usvojili i mišljenje suvremene historiografije prema kojoj su Normani zarobili kralja Petra Krešimira.

7. Vladavina kralja Zvonimira

Promatrano razdoblje vladavine hrvatskih vladara X. i XI. stoljeća završava epohom kralja Zvonimira kao posljednjega istaknutog narodnog vladara. Njegovo vrijeme obilježeno je osjetljivim položajem Hrvatske – nalazila se na graničnom prostoru bizantske sfere utjecaja koja je postupno slabila i aktivnog nastojanja Svete Stolica da obuhvati hrvatsko područje u političkom (funkcija krunidbe) i religioznom smislu. Stoga je Hrvatska u doba kralja Zvonimira

bila uključena u svjetska povijesna zbivanja ranosrednjovjekovnog razdoblja, odnosno u proces ranosrednjovjekovnih društveno-političkih i državno-pravnih transformacija.²⁷³

Razvoj historiografije i političko-ideološki interesi rezultirali su različitim historiografskim stavovima i političkim ulogama kralja Zvonimira i njegova vremena u udžbenicima povijesti. Stoga ću se u nastavku usredotočiti na tri segmenta Zvonimirove vladavine: njegov dolazak na vlast, osnovna obilježja njegove vladavine te način na koji je umro.

7.1. Dolazak na vlast

Dmitar Zvonimir (1076. – 1089.) postao je novim hrvatskim kraljem nakon Krešimirove smrti. Zvonimirov dolazak na vlast povezan je sa svjetskim događanjima; sukobom reformnog pape Grgura VII. i njemačkoga cara Henrika IV. o pravu papa da postavljaju svjetovne vladare. Zvonimir je svoj položaj nastojao ojačati traženjem potpore Svete Stolice, a izbor Zvonimira za hrvatskoga kralja pružila je papi Grguru VII. savršenu prigodu da u praksi provede svoju zamisao o pravu papa da postavljaju svjetovne vladare. Dogovor dviju strana brzo je realiziran, a obostrani interes rezultirao je svečanim činom krunidbe održanim 1075. godine u crkvi sv. Petra i Mojsija u Solinu. Papin legat Gebizon okrunio je Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije, predao mu znakove kraljevske časti, a Zvonimir je položio prisegu vjernosti, obvezao se na plaćanje godišnjeg danka i predao samostan sv. Grgura u Vrani Svetoj Stolicu.²⁷⁴

Kraljevina Jugoslavija

Udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije Zvonimirov izbor za kralja predstavili su kao postignuti dogovor dalmatinskih gradova i „narodne stranke.“ Ističe se da je Hrvatska bez kralja bila izvrgnuta nevoljama te da su se naposljetku dvije strane osvijestile i jednoglasno za kralja izabrale Dmitra Zvonimira. Milan Prelog objasnio je kako je papa Grgur VII. „preuzeo u svoje ruke obnovu dalmatinsko-hrvatskog kraljevstva,“ a Šiller je nadodao da je ovaj moćni papa „mnogo radio“ za Zvonimira.²⁷⁵ Autori su naveli sve elemente krunidbe, od primanja znakova kraljevske vlasti, polaganja zakletve i prisege vjernosti do obećanja plaćanja godišnjeg danka i

²⁷³ Andre Mohorovčić, „Hrvatsko kulturnopovijesno ozračje u doba kralja Zvonimira,“ u *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997), 8-10.

²⁷⁴ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 138; Birin, *Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku*, 64. Za detaljnije podatke pogledati u: Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 256-258.

²⁷⁵ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 40; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 46; Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 29; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 28; Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 49; Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 44; Srkulj, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 53.

poklanjanja samostana u Vrani. Svi autori ovoga razdoblja zaključili su da je ovim činom Zvonimir postao Papin vazal. Prelog je pri tome objasnio da se u Zvonimirovim odnosima prema papi ne može utvrditi nanošenje „štete hrvatskoj državnoj neovisnosti“ te da se Zvonimir „samo“ u crkvenom smislu obvezao biti vjeran Rimskoj Stolici, no zaključio je da se ovaj čin ipak može smatrati nekakvom vrstom političkoga saveza. Stjepan Srkulj usporedio je Papino postignuće u Hrvatskoj s onima što je već postigao u Danskoj i Engleskoj, a istaknuo je kako hrvatska država nije postala vazalnom državom Papinske Stolice, odnosno država je i uz Zvonimirovu prisegu papi ostala državnopravno nezavisna. Jakić je iznio zaključak prema kojem se hrvatski kralj ovom krunidbom pridružio ostalim europskim vladarima koji su već bili Papini vazali.²⁷⁶

Nezavisna Država Hrvatska

Autor Miho Barada Zvonimirov dolazak na vlast povezao je s problemom državnopravnoga ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske. Donio je interpretaciju prema kojoj je Zvonimir došavši na prijestolje uočio „zgodnu priliku“ i stupio u pregovore s papom Grgurom VII. kako bi papa svojom vlašću oslobodio Dalmaciju bizantskog vrhovništva. Objasnio je da je papa pristao na Zvonimirov prijedlog i poslao 1075. poslanike da taj čin izvrše svečanom Zvonimirovom krunidbom. Zatim Barada detaljno opisuje Zvonimirovo svečano ustoličenje na hrvatsko-dalmatinsko prijestolje te nas upoznaje sa sadržajem triju Zvonimirovih isprava kao uzvratnog čina na čin krunidbe. Zaključio je kako je krunidbom dokinuto bizantsko vrhovništvo koje je prešlo na Svetu Stolicu koja je preuzela obranu i zaštitu hrvatsko-dalmatinskog kraljevstva; a Hrvatska i Dalmacija po prvi puta postale su državnopravno jedna država.²⁷⁷ Stjepan Antoljak slijedi Baradinu historiografsku postavku prema kojoj Zvonimirova krunidba predstavlja državnopravni čin, odnosno objasnio je da to nije bila „obična crkvena krunidba“ već „državno-pravni diplomatski čin.“ No, pri objašnjavanju ranosrednjovjekovnih događanja koristio je suvremeni rječnik sa svrhom legitimizacije ustaške vlasti. Tako je istaknuo kako je Zvonimir na vlast došao „bez ikakvih trzavica“ sa zadaćom stvaranja jedinstvene države. Ukazao je da je „najmoćniji papa sviju vremena Grgur VII.“ uzeo Hrvatsku pod svoju zaštitu te u tu svrhu poslao u Hrvatsku svoje poslanike da Zvonimira svečano okrunu za hrvatsko-dalmatinskog kralja. Zaključio je da je tada hrvatski kralj prestao biti tek regionalni vladar

²⁷⁶ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 47; Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 40; Isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 53; Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 50; Isti, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 44.

²⁷⁷ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 59-60.

budući da je Sveta Stolica učinila njega i njegovu državu ravnopravnim sa svim tadašnjim europskim vladarima.²⁷⁸

Socijalistička Jugoslavija

Udžbenici iz socijalističkog razdoblja nepovoljno i u skladu sa socijalističkim antiklerikalnim stavom okarakterizirali su ulogu pape Grgura VII. u Zvonimirovom dolasku na prijestolje. Naime, naglasili su Papinu želju da Hrvatska bude uz njega prilikom njegova konačnog „obračuna“ s njemačkim carem, odnosno da ostvari svoje svjetovne težnje nad Hrvatskom. Također je naglašeno da je Papa želio Zvonimira za kralja jer je Zvonimir bio predstavnik dvorskog plemstva koje je stajalo uz latinsko svećenstvo, odnosno da je Papa trebao odanog i privrženog vladara koji će u Hrvatskoj ostvarivati njegove planove, a upravo je to bio Zvonimir.²⁷⁹ Pri tome je Makek ukazao čak i na uzajamno iskorištavanje; Zvonimir je iskoristio papu Grgura VII. da se „domogne hrvatskoga prijestolja,“ a Papa je iskoristio priliku da stekne saveznika u borbi protiv njemačkoga cara Henrika IV. i patrijarha. U podacima o detaljima krunidbe naglašene su Zvonimirove obveze prema kojima će izvršavati sve što mu Papa naredi, plaćat će godišnji danak i paziti da se crkvi redovito daje crkvena desetina.²⁸⁰ U ovakvom izlaganju vidljive su socijalističke ideje: antagonizam prema Crkvi i isticanje materijalnih komponenti. U kasnijim udžbeničkim izdanjima iz socijalističke Jugoslavije retorika je ublažena te je nestao antagonizam prema Crkvi. Bilo je to u skladu s promjenama u socijalističkoj ideologiji. Istaknuto je da je Zvonimir priznao papu Grgura VII. „kao što su to učinili i mnogi drugi europski vladari“ te kako je Papa prihvatio savezništvo sa Zvonimirom, odnosno kako se Zvonimir obratio papi kako bi se održao na vlasti. Objašnjeno je da je Zvonimir priznao papu svojim seniorom, a prilikom polaganja vazalske prisege Zvonimir se obvezao „da će mu biti vjeran, da će se brinuti za pravdu, za sirote i udovice te da će sprečavati prodavanje ljudi u ropstvo.“²⁸¹

Udžbenici ovoga razdoblja istaknuli su održavanje „narodnoga sabora“ prilikom Zvonimirove krunidbe kako bi još jednom ukazali na klasne odnose, odnosno razliku između naroda i vladajuće klase. Babić je objasnio kako sabor nije bio narodni budući da su na njemu sudjelovali latinski svećenici, dalmatinski bogataši i vlastela te da su zapravo oni proglasili Zvonimira kraljem. U udžbenicima autorice Salzer ističe se da je na saboru sudjelovao sav

²⁷⁸ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 24-25.

²⁷⁹ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 166; Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 53; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 41; Vrbetić, *Historija*, 1961, 343.

²⁸⁰ Makek, *Prošlost i sadašnjost I*, 1963, 124-125.

²⁸¹ Makek – Drašković – Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 39; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 54.

narod, a Zvonimir potvrđen za kralja uz potporu Pape, latinskih svećenika i dvorskog plemstva. Iako se Zvonimir nazivao kraljem izabranim od svećenstva i naroda, autorica zaključuje da je narod zapravo imao malo utjecaja na tu odluku. Naime, ukazano je da je vladajuća klasa čvrsto držala vlast u svojim rukama i donosila odluke bez obzira na narod, a narod se sazivao samo da potvrdi odluke koje je stvorilo plemićko vijeće. Marija Vrbetić objasnila je da je na sazvanom saboru Zvonimir okrunjen, a narodno uvjerenje da su oni odlučili o izboru kralja bilo tek varka jer su u stvari odlučili papa i njegovi svećenici u Hrvatskoj. Autori su zaključili da je krunidbom i polaganjem zakletve papi Zvonimir postao Papin vazal.²⁸²

Republika Hrvatska

U prvim udžbenicima izdanima u Republici Hrvatskoj tumačenje Zvonimirova dolaska na vlast prilagođeno je ideološkim potrebama nove vlasti. Naglasak je na glorifikaciji Katoličke crkve čiji se autoritet i stavovi pozitivno vrednuju. U udžbeniku Ive Makeka iz 1991. godine Zvonimirov dolazak na vlast objašnjen je kao posljedica pomoći mađarskoga kralja iz obitelji Arpadović i Zvonimirove ženidbe kćerkom toga kralja, ali „odlučujuću ulogu pri promjeni na hrvatskom prijestolju imao je ondašnji pape Grgur VII.“ Papina misao pozitivno je interpretirana te je istaknuto kako su ovoga papu priznali mnogi europski vladari pa je Zvonimirovo priznanje opravdao proizvoljnom i nedorečenom tvrdnjom; „Zvonimir je to učinio – kao što vidite – zbog valjanih razloga.“ Ovakva pozitivna naracija o Papinom i Zvonimirovom savezništvu završena je detaljima svečane krunidbe i Zvonimirovom prisegom vjernosti, obvezom branjenja crkve i šticeanja pravde, sirotih i udovica. Primjetna je promjena terminologije – više se ne piše o vazalskim odnosima i vazalskoj prisezi, sada je riječ o prisezi vjernosti.²⁸³ Zatim je u udžbeniku iz 1992. ustvrdio da je Zvonimir bio najozbiljniji kandidat za hrvatsko prijestolje za kojeg se odlučio sam papa Grgur VII. Donosi naraciju o održanom saboru u Solinu, Zvonimirovom polaganju prisege vjernosti Svetoj Stolic i obveze na pravedno vladanje i šticeanje crkve. Objašnjeno je kako je time Zvonimir priznao vrhovništvo pape nad hrvatsko-dalmatinskim kraljevstvom, a papa zajamčio zaštitu hrvatskoga kraljevstva. Zaključeno je kako je u ono vrijeme to bio „... jedino mogući oblik saveza pape i vladara, koji je Zvonimiru potvrdio – učvršćenje na prijestolju i posjed Dalmacije.“ Vrhunac naracije o Zvonimirovom dolasku na vlast predstavlja usporedba s Branimirovim međunarodnim priznanjem; „bila je to međunarodna potvrda Zvonimirove vlasti i hrvatske države analogno

²⁸² Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 167; Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 53-54; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 41; Vrbetić, *Historija*, 1961, 343.

²⁸³ Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1991, 53-54.

onoj pape Ivana VIII. 879. godine za Branimira.²⁸⁴ Pozitivno interpretiranje savezništva Zvonimira i pape Grgura VII., a osobito isticanje međunarodnog priznanja ukazuju na isticanje temeljenih odrednica vladajuće ideologije o važnosti Katoličke crkve u Hrvata i postojanja kontinuiteta hrvatske državnosti, ali i projiciranje političkih zbivanja u Hrvatskoj na srednjovjekovne događaje u udžbenicima povijesti.

Vrlo slične postavke možemo primijetiti i u udžbenicima namijenjenim višim uzrastima. Gimnazijski udžbenici autora Šanjek – Mirošević iz 1994. godine, odnosno Mirošević – Šanjek – Mijatović iz 1997. godine, slično kao i Miho Barada, Zvonimirov dolazak na vlast povezali su s ponovnom reintegracijom dalmatinskih gradova u sastav hrvatske države. Utvrđeno je da je „taj, za hrvatski narod važan državnički postupak, Zvonimir ostvario uz pomoć pape Grgura VII.“ te da je Zvonimirovo povezivanje s papom bio pokazatelj koliko je dobro bio upućen u tadašnje političke prilike u Europi. Zaključeno je kako je vezanje uz reformnu politiku pape Grgura VII. omogućilo moćnog saveznika pri obnovi i učvršćenju jedinstvene Kraljevine Hrvatske.²⁸⁵ Nadalje se navodi kako je Zvonimirovo savezništvo s papom službeno potvrđeno proglašenjem Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije 1075. u Solinu, izaslanikovom krunidbom Zvonimira kraljevskom krunom i predajom znakova kraljevske časti – žezla, mača i stijega. Objašnjeno je kako je Zvonimir podržavao reformnu politiku Grgur VII. – moćnog saveznika u afirmaciji hrvatske države koju državnopravno priznaje u razdoblju europske političke i religiozne nestabilnosti.²⁸⁶ Sve je zaokruženo konstatacijom da je papa Grgur još jednom potvrdio ono što je i papa Ivan VIII. potvrdio Branimiru, odnosno kako „oba priznanja čine kontinuitet u međunarodnom priznanju Hrvatske.“²⁸⁷ Ističe se Zvonimirova prisega vjernosti kao znak zahvalnosti Apostolskoj Stolici, obveza plaćanja godišnjega prinosa koja „ne umanjuje Zvonimirov ugled kao samostalnog vladara i državnog suverena.“ Demantira se vazalni odnos, odnosno podlaganje hrvatskog vladara i njegove zemlje Papinom svjetovnom vrhovništvu i izvršavanja uobičajenih vazalnih obveza, a objašnjava se da je riječ samo o poštovanju i priznanju duhovnog autoriteta Rimske Crkve. Naglašeno je kako je ovo bila Papina zaštita kojom se suprotstavljao svakome tko bi pokušao osporiti Zvonimirova prava na hrvatsku krunu.²⁸⁸

²⁸⁴ Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 51-52.

²⁸⁵ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 68.

²⁸⁶ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 56; Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 70; Isti, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 2004, 70.

²⁸⁷ Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 70; Isti, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 2004, 70.

²⁸⁸ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 56; Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 70-71; Isti, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 2004, 70-71.

Autor srednjoškolskog udžbenika *prve generacije* Ivan Vujčić također je Zvonimira označio kao osobu koja je uočila važnost dalmatinskih gradova i njegovu želju da ih vrati Hrvatskoj. Objasnio je da se Zvonimir preko splitskog nadbiskupa i trogirskog biskupa povezaao sa Svetom Stolicom i prihvatio reformni pokret te da je rezultat toga bio ugovor Zvonimira i dalmatinskih gradova o njihovom sjedinjenju s Hrvatskom. Naglasio je kako je papa podupirao Zvonimira u težnji za sjedinjenjem i međunarodnim priznanjem Hrvatske. Taj čin priznanja izvršen je 1075. Zvonimirovom krunidbom za hrvatskoga kralja u Solinu gdje je Papin legat sazvaio sabor, a okupljeni svećenici i narod proglasili Zvonimira kraljem. Zvonimirova krunidba kraljevskom krunom i dobivanje znakova kraljevske časti predstavio je kao „znak jedinstvenosti i samostalnosti hrvatske države i njezino međunarodno priznanje.“²⁸⁹

Opisana naracija i interpretacija prethodno spomenutih udžbenika (Makek, Šanjek – Mirošević, Mirošević – Šanjek – Mijatović i Vujčić) rezultat je upotrebe školske povijesti za legitimizaciju mlade hrvatske države i podupiranje trenutne političke vlasti. Zvonimirova prošla zbilja poistovjećena je sa suvremenom društveno-političkom situacijom. Zvonimirovo vezanje uz Papinu reformnu politiku i Papino podupiranje hrvatskoga sjedinjenja, Zvonimirova krunidba uspoređena s Branimirovim međunarodnim priznanjem te time isticanje kontinuiteta u međunarodnom priznanju Hrvatske, uporna upotreba riječi „kontinuitet“, „priznanje“, „integracija“ i „samostalnost“ i u krajnjem slučaju označavanje Zvonimirove krunidbe kao znaka hrvatske samostalnosti i međunarodne priznatosti jasno su izraženi elementi tvrdnje da se ranosrednjovjekovna povijest promatrala kroz suvremene oči i prenosila ideologiju kontinuiteta državnosti Hrvatske još od srednjovjekovnog kraljevstva.

Ostali suvremeni udžbenici Zvonimirov dolazak na vlast temeljili su na tvrdnjama o Zvonimirovom obraćanju papi Grgur VII. da osigura svoj vladarski položaj i/ili mađarskoj potpori zbog obiteljske povezanosti. Istaknuto je da je papa rado prihvatio Zvonimirovu molbu. Opisali su čin krunidbe prema kojoj je papin izaslanik u Solinu Zvonimira okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije novom krunom te mu predao ostale znakove kraljevske časti. Navedeni su i podaci o Zvonimirovoj zakletvi vjernosti, darivanju samostana te obvezi plaćanja godišnjeg poreza. Većina udžbenika ovaj čin okarakterizirala je kao dokaz vazalnog odnosa. Pri tome su neki autori donijeli još i ove podatke; autori Petrić – Ravančić detaljno su opisali političku pozadinu u trenutku Zvonimirove molbe za potvrdu svoje vlasti. Objašnjeno je da je Zvonimir bio prisiljen to učiniti „jer nije bio nasljedni, nego izabrani vladar“ i da bi učvrstio svoju vlast

²⁸⁹ Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 75.

morao je dobiti potvrdu svoje vlasti od nekog „međunarodno priznatog autoriteta.“ Istaknuto je da je upravo zbog toga papa Grgur VII. bio „savršen izbor“ te da su tim savezom Hrvatska i Zvonimir „dobili potvrdu svoje samostalnosti i uklopljenosti u onodobne europske tijekove;“²⁹⁰ autorski dvojac Birin – Šarlija zaključio je kako je „Zvonimirova krunidba značila potpunu pobjedu reformnog pokreta na istočnoj jadranskoj obali“ budući da je papa trebao pouzdanu i vjernu osobu koja će provesti reforme na istočnoj jadranskoj obali, a upravo takvu osobu pronašao je u Zvonimiru;²⁹¹ autor Zdenko Samaržija pojasnio je da je Zvonimir papi slao godišnji tribut kao što su to činili i ostali europski vladari kao „odraz poštovanja duhovnog autoriteta rimskoga prvosvećenika i pristajanja uz reformni pokret Crkve, ali i zaštite na diplomatskome polju.“²⁹²

Udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije Zvonimirov čin krunidbe prikazali su kao dokaz postanka Zvonimirova vazalstva. Pojedini udžbenici iz NDH (Barada– Katić – Šidak i Antoljak) i Republike Hrvatske (Šanjek – Mirošević, Mirošević – Šanjek – Mijatović i Vujčić) Zvonimirov dolazak na vlast povezali su s pripajanjem Dalmacije Hrvatskoj, s tim da su udžbenici *prve generacije* iz Republike Hrvatske to iskoristili za isticanje kontinuiteta Hrvatske još od srednjega vijeka te poistovjećivanje srednjovjekovnih zbivanja sa suvremenom političkom zbiljom. Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije su u skladu sa socijalističkom ideologijom negativno prikazali vrhovnog poglavara Katoličke crkve te Zvonimirovu krunidbu označili kao čin Zvonimirova postanka Papinim vazalom. U prikazu ove teme osobito se istaknuo udžbenički autor ili koautor Ivo Makek koji je konstantno mijenjao i prilagođavao naraciju trenutnim političko-ideološkim okolnostima, osobito u udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj. Suvremeni udžbenici su prikaz Zvonimirove krunidbe donijeli u okvirima objektivnosti i znanstvenosti s tek neznatnim različitim interpretacijama.

²⁹⁰ Petrić – Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 66.

²⁹¹ Birin – Šarlija, *Povijest 2*, 2012, 59.

²⁹² Samaržija, *Hrvatska i svijet 1*, 2005, 67; Detling – Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2008, 82; Isti, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2014, 70.

7.2. Obilježja Zvonimirove vladavine

U najvažnija obilježja Zvonimirove vladavine ubraja se njegovo vođenje aktivne vanjske politike. Naime, Zvonimirov čin prihvaćanja vazalstva donio mu je neke obveze prema Apostolskoj Stolici, a upravo sudjelovanje hrvatskoga brodovlja u normanskom-bizantskom ratu predstavlja Zvonimirov vjeran čin vazalstva. Isto tako, Zvonimirova vlast obilježena je oslanjanjem na Crkvu i povezanošću s nadbiskupom Lovorom, glavnim provoditeljem politike papinskih reformi. Kralj Zvonimir stoga je osobito pomagao Crkvu, a njegove darovnice svjedoče o darivanju splitskih crkava i tamošnjih samostana.²⁹³ Njegova pak darovnica samostanu sv. Lucije zabilježena na Bašćanskoj ploči najautentičniji je izraz Zvonimirove vlasti u Dalmaciji.²⁹⁴

Kraljevina Jugoslavija

Prikaz Zvonimirove vladavine u udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije jasno ukazuje na karakteristične jugoslavenske diskurse: hrvatskom vladaru zamjera se služenje i zavisnost stranim interesima, oslanjanje na strance, uvođenje stranih običaja te zatiranje narodne kulture.²⁹⁵ To je osobito vidljivo u udžbenicima Milana Preloga i Dragutina Šillera. Ukazali su na Zvonimirova ratovanja izvan zemlje protiv Bizanta i Mletaka kao primjer Zvonimirove vjernosti i odanosti Papi te veliko ogorčenje koje su ti ratovi izazvali u zemlji. Naveli su kako je i Zvonimirovo mijenjanje dotadašnjih župana knezovima prema zapadnom feudalnom uzoru, odnosno uvođenje novih običaja i naziva na dvoru pojačalo nezadovoljstvo. Osobito su naglasili kako su kraljevu okolinu činili Latini, ističući osobito dodatni „tuđinski upliv“ njegove žene, kraljice Jelene, pri čemu su zaključili kako je time nastala prevlast utjecaja „tuđinca.“²⁹⁶ U udžbenicima Stjepana Srkulja mogu se primijetiti distinkcije u opisu Zvonimirove vladavine, uvelike prilagođene suvremenim političko-ideološkim koncepcijama. U udžbeniku iz 1921. donio je klasični projugoslavenski stav. Opisao je kralja Zvonimira kao vjernog Papina vazala te istaknuo Zvonimirovu „zavisnost“ koja ga je nagonila u ratove izvan Hrvatske te silno ogorčen narod koji ga je i stajao glave. No, u njegovu udžbeniku iz Banovine Hrvatske istaknuta su pozitivna obilježja Zvonimirove vladavine. Izneseno je da je kralj Zvonimir vratio državi ugled iz vremena kralja Petra Krešimira te da je zadržao granice od mora do Drine i od Drave do donje Neretve. Ocijenio je da je ovakvome vanjskom uspjehu odgovaralo i unutrašnje

²⁹³ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 139; Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 259, 268.

²⁹⁴ Isto, 138.

²⁹⁵ Ove karakteristike u opisu Zvonimirove vladavine u udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije primijetila je Katavić u radu „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću,“ 52.

²⁹⁶ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 47-48; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 28-29.

blagostanje pozivajući se na pripovijedanje popa Dukljanina. Naglasio je da kralj Zvonimir, iako veliki prijatelj „latinaša,“ nije bio protivnik slavenskog bogoslužja i glagoljaša. Tu tezu potkrijepio je podacima s Bašćanske ploče, odnosno Zvonimirovim darivanjem zemljišta samostanu sv. Lucije kod Baške na otoku Krku.²⁹⁷ Ovakav afirmativan prikaz i isticanje pozitivnih obilježja Zvonimirove vladavine posljedica je prerade sadržaja nacionalne povijesti prema ciljevima Banovine Hrvatske.

Živko Jakić u svojim udžbenicima izdanim u Kraljevini Jugoslaviji ponudio je dva suprotna prikaza kralja Zvonimira. Naime, u udžbeniku iz 1926. godine naveo je negativna obilježja Zvonimirove vladavine sljedeći svojstvene jugoslavenske stavove; kralju Zvonimiru se zamjera služenje stranim interesima budući da se Zvonimir „zapleo u korist papine politike u svakakve ratne pothvate.“ Objasnio je kako ti ratovi nisu donijeli nikakvu korist za hrvatsku državu nego su samo izazvali narodno nezadovoljstvo. Također je zamjerio i Zvonimirovo oslanjanje na strance budući da se „stavio sasvim na stranu latinsku,“ okružio „samim Latinima,“ a prst je uperio i na kraljicu Jelenu zbog njezina „tuđinskoga duha.“ Zaključio je kako je kralj „izgubio ljubav naroda.“²⁹⁸ No, u udžbeniku iz 1935. donosi drugačiji, suprotan opis utemeljen na pozitivnim karakteristikama kralja Zvonimira i njegove vladavine. Naime, prethodni nepovoljan Zvonimirov opis zamijenjen je afirmativnim. Kralj Zvonimir opisan je kao pravedan i miroljubiv vladar u čijoj državi vlada mir. Njegovo zapletanje u ratne pothvate sada je zamijenila konstatacija o sudjelovanju u „nekim ratovima.“ Iako je spomenuto da je bio prijatelj latinskog svećenstva, naglašeno je da nije dopuštao progon svećenika glagoljaša „jer je na njihovoj strani bio sav narod.“ Ističe se Zvonimirovo bogato darivanje samostana glagoljaša na otoku Krku prema podacima s Bašćanske ploče. Primjetna je i ova promjena perspektive – u prethodnom udžbeniku ratovanje je izazvalo nezadovoljstvo naroda, a sad je Zvonimirovo prijateljstvo sa splitskim nadbiskupom izazvalo nezadovoljstvo hrvatskoga svećenstva i plemstva. Spomen „tuđinskog“ utjecaja na kraljevski dvor preko kraljice Jelene sada pozitivno potkrepljuje; u hrvatsku državu počeli su se uvoditi neki njemački, francuski i talijanski običaji i uredbe. Vrhunac Zvonimirova pozitivnoga opisa predstavlja zaključak o velikoj narodnoj ljubavi prema kralju Zvonimiru zbog njegove dobrote i pravednosti te dugogodišnjem narodnom spominjanju Zvonimirova imena poslije njegove smrti. Zaključeno je da je bio posljednji veliki kralj Hrvata.²⁹⁹

²⁹⁷ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 41; Isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 53-54.

²⁹⁸ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 50.

²⁹⁹ Isti, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 44.

Nezavisna Država Hrvatska

Vrlo slična pozitivna naracija ponovljena je i u Jakićevim udžbenicima iz razdoblja NDH. Doduše, primjetne se neke sitne, ali ipak značajne promjene. Naime, prilikom spomena Zvonimirova prijateljstva s latinskim svećenstvom izbačen je dio o progonu svećenika glagoljaša i njihovom uživanju narodne potpore. Taj dio zamijenio je ugladenijom konstatacijom o tome da je Zvonimir „štitio i pomagao i svećenike glagoljaše.“ Također je izostao dio naracije o prijateljstvu sa splitskim nadbiskupom, nezadovoljstvu hrvatskog svećenstva i plemstva te tuđinskom utjecaju kraljice Jelene.³⁰⁰ Može se primijetiti da je ovaj sadržaj potpuno „pročišćen“ od jugoslavenske ideologije, ali i da nije posebno iskorišten za podupiranje ustaške ideologije. No, sadržaj drugog udžbenika iz ovoga razdoblja dodatno je pojačao afirmativnim i glorificiranim Zvonimirovim opisom. Istaknuti su isključivo pozitivni aspekti Zvonimirove vladavine; njegov domaći i inozemni ugled, oslonjenost na papinu potporu, uživanje u simpatijama dalmatinskih gradova zbog prijateljskih veza s visokim klerom te njegova obiteljska povezanost s ugarskim kraljem što mu je dodatno jačalo položaj. Naglašena je njegova dobrota i pravednosti zbog kojih je uživao veliku narodnu ljubav, njegovo veliko prijateljstvo sa splitskim nadbiskupom i latinskim klerom te pomaganje svećenicima glagoljašima. Ističe se njegova vjernost i odanost papi, oslanjanje na njega u vanjskoj politici te njegovo ratovanje s Papinim saveznicima Normanima protiv bizantsko-mletačkog brodovlja. Ovakav iznimno afirmativan i uzdižući stav o kralju Zvonimiru zaključio je zaključkom o Zvonimiru kao posljednjem velikom kralju Hrvata.³⁰¹

Miho Barada, kao i uvijek dosljedan je, objektivan i nepristran autor. Pokazao je to i u opisu Zvonimirove vladavine. Istaknuo je Papino i Zvonimirovo postupanje u skladu ugovorenih Zvonimirovih dužnosti i obveza prema Papi te Papinih obveza prema Zvonimiru – oprimjerio je to na grofu Vecelinu i njegovu pokušaju napada na Hrvatsku. Inače je istaknuto kako je Zvonimir bio u miru sa svojim susjedima kao i da mu je u državi vladao mir. Zaključeno je kako je upravo zato „njegovo kraljevstvo u svemu kročilo naprijed.“ Spomenuto je kraljevo prenošenje kraljevskoga sijela u Knin, obdarivanje mnogih crkava i samostana (splitska stolna crkva, samostan benediktinki u Splitu i Zadru i crkva sv. Lucije kod Baške na otoku Krku) te sudjelovanje hrvatskoga brodovlja na normanskoj strani protiv bizantskog i mletačkog brodovlja. Zaključeno je kako je „vladanje kralja Zvonimira bilo sretno.“ Stjepan Antoljak je, kao što je već napomenuto, preuzimao je Baradine znanstvene postavke te ih maksimalno

³⁰⁰ Jakić, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 42-43.

³⁰¹ Isti, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 73.

sažimao i simplificirao. Tako je podatke o Zvonimirovoj vlasti iskoristio za autoglorifikaciju Hrvatske Zvonimirova vremena; dramatično je zaključio da su Hrvati za Zvonimira „... teritorijalno i državnopravno postigli vrhunac svoje samostalnosti“ te da je „Hrvatska na vrhuncu svoje moći i slave, a njena mornarica budno čuva hrvatsko more od Venecije.“³⁰²

Socijalistička Jugoslavija

Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije ponovno svjedoče svoj obrazac pisanja povijesti unutar historijskog materijalizma i isticanja klasnih odnosa. U već viđenoj maniri opisivanja ranijih hrvatskih vladara (Tomislava i Petra Krešimira) naglasak je na socijalističkim ideološkim elementima – narodnom otporu i borbi za slobodu, materijalnim i klasnim odnosima te negativnoj karakterizaciji Katoličke crkve. Naime, Zvonimirovo vrijeme označili su kao vrijeme jačanja i učvršćivanja feudalnog poretka u Hrvatskoj pa je opis Zvonimirova vladanja usredotočen na opisivanje razvoja feudalnih odnosa. Istaknuto je kako su u njegovo vrijeme crkva i novo feudalno plemstvo imali odlučujući utjecaj u državi te Zvonimirovo obilno darivanje samostana i crkve. Upozoreno je kako feudalci i crkva izrazito utječu na propadanje slobodnih seljaka koji gube svoju zemlju u korist vladajuće klase. Također su spomenuti Zvonimirovi potezi uvođenja novih dvorskih i državnih služba, bogato darivanje plemstva i zamjena župana knezovima. Autorice Salzer – Mali zaključile su kako je „sve to udaljilo kralja i dvor od naroda.“ Olga Salzer podcrtala je Zvonimirovo bogato darivanje svjetovnih lica, pojavu novih funkcija, a osobito ulogu visokih dostojanstvenika latinskoga svećenstva na dvoru u Kninu i njihova utjecaja na kralja Zvonimira. Marija Vrbetić istaknula je zamjenu rodovskoga uređenja feudalnim odnosima, jačanje velikaša i crkve koji su, osim kraljevskim darovnicama, do posjeda dolazili kupnjom ili prisvajanjem zajedničke zemlje seoskih općina. Ivo Makek naglasio je kako je kralj Zvonimir svojim pristašama – svećenstvu i dvorskom plemstvu (biskupima i velikašima) dijelio velike zemljišne posjede, ponekad i čitave župe.³⁰³ Svi udžbenici ovoga razdoblja spomenuli su Zvonimirovo ratovanje s Normanima izvan zemlje protiv papinih neprijatelja Bizanta i Venecije. Pri tome je kralj Zvonimir istaknut kao poslušni i vjerni papin vazal. Autori su istaknuli kako su ti ratovi izazvali veliko nezadovoljstvo u Hrvatskoj, a autorice Salzer – Mali su uz narodno nezadovoljstvo zbog vanjskih ratova nadodale kako je narod bio nezadovoljan i Zvonimirovom unutarnjom politikom.³⁰⁴ Udžbenici su Baščansku ploču bilježili kao primjer Zvonimirove popustljivosti ili kao primjer kojim je kralj

³⁰² Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 61; Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 25.

³⁰³ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 54; Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 41; Vrbetić, *Historija*, 1961, 343; Makek, *Prošlost i sadašnjost* 1, 1963, 125; Makek – Drašković – Slazer, *Narodi u prostoru i vremenu* 2, 1974, 39; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1985, 54.

³⁰⁴ Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 55.

Zvonimir htio pridobiti glagoljaše i rodovsko plemstvo. Udžbenici su donijeli sliku Bašćanske ploče te opis njezina značaja i namjene.³⁰⁵

Autor Vladimir Babić prikazao je kralja Zvonimira kao izrazitog negativca. Učinio je to zbog Zvonimirove suradnje s papom budući da naglašava da je Hrvatska u svojoj vanjskoj politici „postala sasvim zavisna od pape.“ Isto tako, upozorio je na njegovu suradnju s „tuđincima“ ističući kako su na kraljevu dvoru bili „gotovo sami Latini, a najugledniji je bio splitski nadbiskup Lovro.“ Optužio ga je i za suradnju s mađarskom dinastijom Arpadović budući da je „bilo na dvoru i Madžara, koji su došli s njegovom ženom Jelenom.“ Negativan opis vladavine kralja Zvonimira pojačao je još i isticanjem vođenja „krvavih ratova“ izvan zemlje na račun pape, „jačanjem feudalaca, bezdušnom eksploatacijom seljaka, suzbijanjem narodne crkve i šepirenjem stranaca u zemlji.“ Zaključio je kako se kralj Zvonimir pobjao mogućeg ustanka pa je postao popustljiviji, osobito nakon smrti „svog moćnog zaštitnika pape Grgura.“ Navodi primjer svjedočanstva s Bašćanske ploče kao primjer Zvonimirove popustljivosti, ali zaključuje da ni takvi postupci nisu mogli ublažiti mržnju „na vjernog podanika papina i prijatelja Latina i dvorske vlastele.“ Takav antagonistički opis Zvonimira i njegove vladavine zaključen je uz konstataciju kako je „i narod i rodovsko plemstvo bilo jednodušno u svom gnjevu na njega.“³⁰⁶ Ovakva negativna ocjena o Zvonimiru temeljena je na motivima njegove suradnje s „tuđincima“ i klasnim motivima. Ostali udžbenici iz socijalističke Jugoslavije donijeli su ipak puno blaži prikaz kralja Zvonimira i njegove vladavine.

Republika Hrvatska

Osnovnoškolski udžbenici Ive Makeka u Republici Hrvatskoj iznijeli su drugačije interpretacije Zvonimirova vremena od onih iz socijalizma. To se najbolje uočava usporedbom prvoga udžbenika izdanog u Republici Hrvatskoj i predložka tog udžbenika. Naime, provedena je deideologizacija i uklonjena historijsko-materijalistička terminologija i interpretacija. Kralj Zvonimir opisan je kao vrlo imućan kralj koji se oduživao onima koji su mu pomagali – papi je slao 200 zlatnika, biskupima, samostanima i odanim velikaša davao je službe i zemljoposjede, a pomagao je i glagoljašima (primjer Bašćanske ploče). I dok je u prethodnoj verziji kralj Zvonimir suzbijao samovolju velikaša, u hrvatskom udžbeniku kralj Zvonimir vladao je pravedno prema „Staroj hrvatskoj kronici.“ Više se ne spominju ratovanja i nezadovoljstvo naroda, a informacija o više različitih Zvonimirovih prijestolnica (Knin, Biograd, Šibenik,

³⁰⁵ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 41; Vrbetić, *Historija*, 1961, 344; Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, 1963, 125; Makek – Drašković – Slazer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 39; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 54.

³⁰⁶ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 167-168.

vjerojatno Klis i Nin) je ostala.³⁰⁷ U sljedećem Makekovom udžbeniku iz 1992. godine fokus opisa Zvonimirove vladavine stavljen je na ratovanje. Naime, Makek izvodi zaključak prema kojem je Zvonimirov savez s papom „stavio Hrvatsku u središte tadašnjih europskih zbivanja.“ Navodi pokušaj napada kranjskoga grofa na Hrvatsku i Zvonimirovo sklapanje saveza s Normanima te njihovo udruženo ratovanje protiv Bizanta i Venecije. Zaključuje kako ti ratovi nisu imali neposredni probitak za Hrvatsku, „ali su mrvili snage njezinih tradicionalnih neprijatelja.“ Ističe i Zvonimirovu pomoć u gradnji crkava, odnosno darivanja zemlje crkvama i samostanima. Upravo u tom kontekstu spomenuo je i Baščansku ploču te njezin značaj. Kao Zvonimirova prijestolnica istaknut je samo Knin.³⁰⁸ Ovako izneseni podaci otkrivaju odraz tadašnjih društveno-političkih zbivanja u Hrvatskoj na pisanje udžbenika. Fokus na ratnim zbivanjima i „suptilni“ zaključci o istima vjerojatno su inspirirani autorovom suvremenom zbiljom. Zanimljivo je i isticanje Knina kao Zvonimirove jedine prijestolnice jer i ono ukazuje na utjecaj događaja iz najbliže prošlosti ovoga grada na pisanje udžbenika koji se bavi događajima iz srednjega vijeka. Važno je napomenuti da je spomen grada Knina u svima sljedećim Makekovim udžbenicima ostao jer je autor taj podatak očito smatrao važnim, vjerojatno zbog simbolike koju je taj grad zauzeo u tadašnjoj društveno-političkoj sferi. O tome nam svjedoče i ostali udžbenici napisani u 90-im godinama. Naime, svi su istaknuli samo grad Knin kao Zvonimirovu prijestolnicu.³⁰⁹

Gimnazijski i srednjoškolski udžbenici *prve generacije* u Republici Hrvatskoj istaknuli su pozitivne i mirotvorne karakteristike Zvonimirove vladavine. Zvonimirovo razdoblje opisano je kao mirno i stabilno razdoblje. Ukazano je kako je Zvonimirova Hrvatska ima relativno stabilan međunarodni položaj te da je nisu potresali veći ratovi i unutarnje napetosti. Sve to, zaključeno je, pozitivno se održavalo na gospodarski i kulturni razvoj, a posvjedočeno je Zvonimirovim darovnicama crkvama i samostanima. Objašnjeno je kako je Zvonimir dijelio darovnicama posjede crkvama i samostanima te crkvenim i drugim dostojanstvenicima koje su zapravo bile dokaz gospodarske moći vladara i države. Isto tako, upozoreno je kako to upućuje na nastavak procesa feudalizacije hrvatskoga društva, doduše skromnih razmjera. Naravno, autori su istaknuli Baščansku ploču kao najpoznatiju darovnicu. Zaključeno je kako se

³⁰⁷ Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1991, 54; Isti, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1985, 54-55.

³⁰⁸ Makek, *Povijest za VI. razred*, 1992, 52-53.

³⁰⁹ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 69; Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 75; Frane Sabalić, *Povijest za VI. razred osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 1996), 25; Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 70.

Zvonimirova vladavina temeljila na načelima prava i pravednosti, na društvenoj ravnoteži, na gospodarskom blagostanju i kulturnom procvatu.³¹⁰

Suvremeni osnovnoškolski udžbenici naraciju o Zvonimirovoj vladavini sveli su na podatke o Zvonimirovom ratovanju protiv Bizanta (Papin vazal), pomaganju Crkvi i promicanju graditeljske djelatnosti, odnosno gradnji i darivanju crkava i samostana, pomaganju glagoljašima o čemu svjedoči Bašćanska ploča, ali i isticanju njezina značaja. Također, svi su udžbenici Zvonimirovu vladavinu ocijenili pozitivnom i uspješnom ističući njegovo doba kao doba gospodarskoga i kulturnog procvata, doba razmjerne sigurnosti, odnosno razdoblje blagostanja, napretka, mira i sigurnosti. Kralj Zvonimir označen je kao dobar, pošten i pravedan vladar.³¹¹ Svoju naraciju o Zvonimirovoj vladavini gimnazijski i srednjoškolski udžbenici također su zadržali unutar navedenih okvira.

Autori iz Kraljevine Jugoslavije svoju su naraciju o Zvonimirovoj vladavini usmjerili na isticanje „protujugoslavenskih“ karakteristika – Zvonimirovo služenje strancima i uvođenje stranih običaja, odnosno prejak utjecaj „tuđinaca.“ Udžbenici iz Nezavisne Države Hrvatske kralja Zvonimira ocjenjuju kao dobrog i poštenog vladara za kojega je zemlja napredovala i bila na vrhuncu. Osobito afirmativno i pohvalno Zvonimirova vladavina opisana je u udžbenicima Živka Jakića (izuzev onoga iz 1926. godine). Autori udžbenika iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u skladu sa socijalističkom ideologijom u opisu Zvonimirova vremena najviše su pažnje posvetili klasnom razvoju. No, moramo istaknuti Vladimira Babića koji se svojim oštrim i negativnim opisom izdvojio iz kruga ostalih socijalističkih autora koju su, iako pišući po socijalističkim mjerilima, ponudili mnogo blaži prikaz Zvonimirove vladavine ne ističući toliko narodno nezadovoljstvo ili čak prikazujući pozitivne aspekte Zvonimirove vladavine (Ivo Makek). Udžbenici iz Republike Hrvatske Zvonimirovu vladavinu mahom su ocijenili pozitivnom pišući o mirnom razdoblju društvenog i gospodarskog razvoja Hrvatske, a kralja Zvonimira kao miroljubivog i poštenog vladara.

³¹⁰ Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 75; Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 69; Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 71.

³¹¹ Sabalić, *Povijest za VI. razred*, 1996, 24-25; Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 38-39; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2002, 51; Brdal – Madunić, *Povijest 6*, 2002, 40; Petrić – Ravančić, *Povijest 6*, 2003, 44; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2007, 54; Brdal – Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 2007, 54-55; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest 6*, 2007, 45; Birin – Šarlija, *Povijest 6*, 2007, 65; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2013, 59; Brdal – Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 2014, 51-52; Birin – Šarlija, *Povijest 6*, 2014, 52; Labor – Vinarić – Šilje Capor – Kujundžić – Pongrac, *Vremeplov 6*, 2016, 67.

7.3. Zvonimirova smrt

Jedna od kontroverznijih tema hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti u hrvatskoj historiografiji bila je ona o smrti kralja Zvonimira. O ovoj temi u hrvatskoj se historiografiji dugo pisalo i polemiziralo, odnosno raspravljalo o tome je li Zvonimir umro prirodnom smrću ili je ubijen. Historiografija 19. stoljeća Zvonimirovu nasilnu smrt smatrala je legendom iz 14. stoljeća. Legenda je služila za objašnjavanje zašto Hrvati nisu imali narodnoga nego stranoga vladara. Objašnjenje se našlo u kazni kojom Hrvati ispaštaju zbog ubojstva vlastitog kralja koji ih je prokleo. Takvu tezu zastupali su najznačajniji povjesničari tog razdoblja: Franjo Rački, Vjekoslav Klaić, Ivan Tkalčić, Matija Mesić i Tadija Smičiklas. Nova faza, odnosno promjena mišljenja nastupila je početkom 20. stoljeća objavom rasprave Ferde Šišića *O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira*. On se suprotstavio prevladavajućem mišljenju te ustvrdio da povijesne izvore o ubojstvu ne treba olako odbaciti. Stav o nasilnoj smrti iznio je u svojim kasnijim historiografskim djelima, a tom stavu priklonili su se povjesničari Viktor Novak, Marko Kostrenčić, Frano Bulić, Miho Barada te Stjepan Gunjača. Nakon Drugog svjetskoga rata u historiografiji je prevladalo mišljenje o Zvonimirovoj prirodnoj smrti. Zastupnici toga stava bili su Bogo Grafenauer, Jaroslav Šidak, Lovro Katić, Petar Karlić, Ante Jandrijević te Nada Klaić. U historiografiji i danas prevladava mišljenje o Zvonimirovoj naravnoj smrti.³¹²

Različita mišljenja u historiografiji našla su svoj odraz i u udžbenicima povijesti, a stav prema nekome od dva temeljna gledišta, osim znanstvenoga, često je pokazivao i potrebe zadovoljavanja suvremene političke koncepcije.

Kraljevina Jugoslavija

Stajalište o Zvonimirovom ubojstvu na Kninskom polju pronalazimo u prvim jugoslavenskim udžbenicima sukladno tadašnjim historiografskim postavkama Ferde Šišića. Ubojstvo kralja Zvonimira u njihovim udžbenicima predstavljeno je kao kulminacija nakupljenog narodnog nezadovoljstva. Tako je Milan Prelog Zvonimirovo savezništvo s papom, obavezu ratovanja za papu te zamjenjivanje dotadašnjih župana knezovima istaknuo kao razloge narodnoga nezadovoljstva. Sve to, smatrao je, izazvalo je ogorčenje naroda koje je svoj vrhunac doseglo Zvonimirovim sazivom sabora na Kninskom polju i njegovim pozivom na rat za bizantskoga cara Aleksija protiv Seldžuka. Prelog je, pozivajući se na *Ljetopis popa*

³¹² Vladimir Koščak, „O smrti hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira,“ u *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997), 224-227; Dražen Nemet, „Smrt hrvatskog kralja Zvonimira – problem, izvori i tumačenja,“ *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 38 (2006): 84-85.

Dukljanina, iskazao kako su Hrvati bili izrazito nezadovoljni zbog kraljeva poziva na rat u dalekoj i stranoj zemlji, za stranog vladara, pa su „konačno kralja ubili.“ Dragutin Šiller je također priču o Zvonimirovoj nasilnoj smrti donio kao činjenicu. Utvrdio je kako je na saboru na Kninskom polju 1089. godine provalilo veliko ogorčenje naroda (uzrokovano ratovanjem za papu, uvođenjem novih običaja i naziva na dvor, oslanjanjem na Latine i velikim utjecajem tuđinaca) koje je dovelo do toga da Hrvati sasijeku kralja Zvonimira.³¹³

U Srkuljevim udžbenicima iz 1921., 1924. i 1940. godine mogu se vidjeti sukobljena stajališta historiografije o ovome problemu, ali i utjecaj suvremenih političkih koncepcija. U njegovu najstarijem udžbeniku ispričana je priča o nasilnoj smrti kralja Zvonimira kao istinit događaj budući da je Zvonimirovo ratovanje izvan Hrvatske izazvalo silno ogorčenje naroda i da ga je upravo to „po jednim vijestima stalo glave.“ Zatim piše kako se Zvonimir kao vjerni Papin vazal odlučio odazvati pozivima pape Urbana II. i bizantskog cara Aleksija I. na rat protiv Seldžuka. U tu svrhu sazvaio je sabor na Kosovu polju kod Knina gdje su Hrvati zametnuli bitku i sasjekli kralja Zvonimira te ga naposljetku sahranili u kninskoj stolnoj crkvi. No, onda je ukazao i na postojanje drugih vijesti prema kojima je kralj Zvonimir umro prirodnom smrću, ali pri tom nije ništa ustvrdio. U sažetom udžbeniku iz 1924. samo je kratko napisao kako je Zvonimir umro bez nasljednika, nakon čega ga je naslijedio Stjepan II. U svojem udžbeniku iz 1940. konstatirao je pak da je kralj Zvonimir umro 1089. godine. Objašnjava da je u 14. stoljeću nastala priča da je Zvonimir ubijen na Kosovu polju, a pozvao se na Vjekoslava Klaića citirajući njegovu *Povijest Hrvata* u kojoj je opovrgnuto Zvonimirovo ubojstvo kao i navod da je bio posljednji hrvatski kralj, ali potvrdio je tvrdnju da je bio posljednji veliki kralj Hrvata.³¹⁴

Udžbenici Živka Jakića malo su dosljedniji u iznošenju ove teme. Naime, u svom udžbeniku iz 1926. priču o Zvonimirovoj nasilnoj smrti iznio je kao istinitu činjenicu. Zaključio je kako je novi ratni pothvat u koji je kralj htio poći zapravo pospješio njegov tragičan završetak. Naglasio je osobitu želju Rima, ali i bizantskoga cara za križarskim pohodom oslobađanja svetih mjesta. Navodi kako je kralj Zvonimir u tu svrhu sazvaio 1089. sabor na Kninskom polju, ali da su niže plemstvo i narod odbili takav pothvat i sasjekli kralja.³¹⁵ No, u svojim daljnjim udžbenicima Jakić mijenja stav – priču o Zvonimirovoj nasilnoj smrti na Kninskom polju više ne iznosi kao činjenicu. U svojem udžbeniku iz polovice tridesetih godina 20. stoljeća istu prethodno navedenu priču iznosi samo kao priču „nekoga kasnijeg pisca,“ uz napomenu da se

³¹³ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1922, 48; Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 29.

³¹⁴ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1921, 41; Isti, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 29; Isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 54.

³¹⁵ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 51.

to vjerojatno nije dogodilo jer „da se to uistinu dogodilo, jamačno bi i pisci onog vremena znali o tome nešto reći.“³¹⁶

Nezavisna Država Hrvatska

U Jakićevim udžbenicima iz razdoblja NDH zadržan je isti stav, samo što priču pripisuje popu Dukljaninu, a u drugom udžbeniku ne spominje način njegove smrti, nego tek smješta Zvonimirovu smrt u 1089. godinu.³¹⁷ Jakić u svojim udžbenicima, izuzev onog iz 1926. godine, nije priopćavao negativne karakteristike Zvonimirove vladavine nego je kralja Zvonimira nazivao pravednim i uspješnim vladarom te ga etiketirao kao posljednjeg velikoga hrvatskoga kralja. Sukladno tome, samo u udžbeniku iz 1926. godine donio je legendu kao istinitu činjenicu, dok je u ostalim udžbenicima to porekao. Time je uočljivo kako prilagođava udžbenike trenutnim političkim strujanjima, ali ipak i novim povijesnim saznanjima.

U udžbeniku autora Barada – Katić – Šidak iz razdoblja NDH izneseno je dvojako mišljenje; prvo prema kojem je kralj Zvonimir umro u prvoj polovici 1089. godine u vrijeme kada je u Europi nastao pokret, odnosno ideja o križarskom ratu i drugo prema kojem je po poznatijoj kasnijoj tradiciji poginuo na Kosovu nadaleko od Knina. U svakom slučaju, zaključeno je kako je smrt kralja Zvonimira bio težak gubitak za Hrvatsko Kraljevstvo. Ovakvo kompromisno rješenje rezultat je neujednačena stava oko načina Zvonimirove smrti autora Mihe Barade s koautorima Šidakom i Katićem. Naime, Miho Barada u svojim historiografskim djelima zastupao je tezu o Zvonimirovom ubojstvu, a Jaroslav Šidak i Lovro Katić mišljenje o Zvonimirovoj prirodnoj smrti. Stjepan Antoljak preuzeo je sličnu postavku; ustvrdio je kako je „dobri kralj Zvonimir“ umro „na zagonetan način,“ odnosno po poznatoj predaji poginuo je kod Pet crkava na Kosovu nedaleko od Knina.³¹⁸

Socijalistička Jugoslavija

Gledište o Zvonimirovom ubojstvu na Kninskom polju kao istinitu činjenicu pronalazimo i u udžbenicima Vladimira Babića, Olge Salzer – Karmen Mali te Marije Vrbetić. Babić piše o pozivu bizantskoga cara i pape na borbu protiv muslimana u Palestini te Zvonimirovom sazivanju sabora na Kninskom polju. Gnjev naroda naglasio je citiranjem njihova navodnoga govora na tom saboru i činom sasijecanja kralja. Zaključio je kako je tako slobodni narod sudio kralju koji ga je htio podjarmiti papi i tuđim interesima te da je Zvonimirovim ubojstvom hrvatski narod uklonio najodlučnijeg prijatelja pape i „tuđinaca“ u

³¹⁶ Isti, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 45.

³¹⁷ Isti, *Povijest hrvatskoga naroda*, 1942, 43; Isti, *Povijest srednjeg vijeka*, 1941, 73.

³¹⁸ Barada – Katić – Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 62; Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 25.

Hrvatskoj. Ovakvom naracijom Babić je još jednom potvrdio svoj negativan opis kralja Zvonimira kao suradnika s „tuđincima,“ a protiv vlastitoga naroda. Isti stav o nasilnoj smrti kralja Zvonimira, ali ipak iskazan blaže, pronalazimo i u udžbeniku Salzer – Mali. Autorice iznose kako je za veliki rat protiv Seldžuka Zvonimir trebao pristanak naroda, zbog čega je sazvao sabor u Kninu kako bi dobio njihovo odobrenje. No, istaknuto je kako je narodu bilo dosta ratova te mu taj narod čak nije ni dopustio da do kraja pročita Papino pismo, nego su nezadovoljni navalili na njega i sasjekli ga. Marija Vrbetić istaknula je kako je Zvonimir kao Papin vazal pristao na njegov poziv na rat protiv Seldžuka, ali na to nije pristao narod. Pozvala se na tvrdnje nekih dokumenta prema kojima je razjareni narod sasjekao kralja i potjerao Papine izaslanike. Zaključila je kako je pobijedila volja naroda, ali samo ovaj put i ne zadugo jer „uskoro neće narod odlučivati ni o državnom ni o narodnom životu“ ističući pritom nadolazak novoga feudalnog društva.³¹⁹ Primjetno je kako se u ovim udžbenicima čak i ova tema interpretira u skladu s vladajućom socijalističkom ideologijom, naglašavali su se klasni motivi te Zvonimirovi bliski odnosi s strancima u kojima se pronalaze motivi za navodno ubojstvo.

Dok su u udžbenicima iz prve polovice 20. stoljeća vide odjeci različitih historiografskih stavova o načinu smrti kralja Zvonimira, kasniji udžbenici donose jednoglasan stav. Naime, u preostalim udžbenicima Zvonimirovo navodno ubojstvo više se ne iznosi kao istinita činjenica te je prihvaćeno mišljenje o Zvonimirovoj naravnoj smrti. Takav stav počinje se primjećivati u udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije izdanim od 60-tih godina i nadalje. Olga Salzer u udžbeniku iz 1960. izražava sumnju u istinitost tvrdnje o ubojstvu Zvonimira na Kninskom polju. Naime, propituje je li uistinu Zvonimir ondje ubijen, odnosno kako o tom događaju ne postoje nikakvi suvremeni izvori te da najstariji izvor potječe iz 15. stoljeća. Autorica iznosi srž legende prema kojoj je papa pozvao Zvonimira na rat protiv Seldžuka te ističe kako je Zvonimir bio spreman odazvati se tom Papinom pozivu, no u tome ga je spriječila njegova smrt.³²⁰ Ivo Makek u svojem samostalnom udžbeniku iz 1963. godine ovaj problem sažeo je na rečenicu: „Prema staroj legendi narod je na jednoj skupštini ubio Zvonimira.“ Udžbenici autora Makek – Drašković – Salzer i Makek – Adamček ne bave se nedoumicama oko smrti kralja Zvonimira, nego samo jednostavno ovu problematiku sažimaju konstatacijom da je kralj Zvonimir umro bez nasljednika.³²¹ Udžbenici Hrvoja Matkovića za *usmjereno obrazovanje*

³¹⁹ Babić, *Povijest za V. razred*, 1949, 168-169; Salzer – Mali, *Povijest za VI. razred*, 1952, 55; Vrbetić, *Historija*, 1961, 343.

³²⁰ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 41-42.

³²¹ Makek, *Prošlost i sadašnjost I*, 1963, 125; Makek – Drašković – Slazer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1974, 40; Makek – Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1985, 55.

također su izbjegli pitanje Zvonimirove smrti uz vještu formulaciju; „Nakon Zvonimirove smrti 1089. Hrvatska je proživljavala tešku političku krizu.“³²²

Republika Hrvatska

Prevlast mišljenja o Zvonimirovoj prirodnoj smrti u hrvatskoj historiografiji jasno se odrazila u udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj. Naime, teza o njegovom ubojstvu na Kninskom polju navodi se kao legenda ili se podaci o načinu Zvonimirove smrti ne bilježe. Potonji primjer vidljiv je u udžbenicima Ive Makeka izdanim u Republici Hrvatskoj, koji je kao i u svojim udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije nastavio praksu prešućivanja načina Zvonimirove smrti. Izbjegavanje spominjanja načina Zvonimirove smrti, odnosno tek spomena njegove smrti bez muškoga nasljednika slijedili su još neki suvremeni udžbenici.³²³ Udžbenici autora Mirošević, Šanjek i Mijatović naveli su kako postoji legenda prema kojoj su Hrvati ubili kralja Zvonimira na Kosovu polju blizu Knina, ali uz napomenu kako je moderna hrvatska historiografija odbacila tu legendu kao netočnu. Objasnili su kako je ta legenda trebala opravdati vlast Arpadovića u Hrvatskoj, odnosno kako su križarski ratovi počeli puno kasnije.³²⁴

Udžbenici u koautorstvu Nevena Budaka objašnjavaju kako je gotovo tri stoljeća nakon Zvonimirove smrti nastala legenda o tome da su ga ubili podanici, nezadovoljni time što ih je htio odvesti u rat. Na samrti je Zvonimir tobože prokleo Hrvate kako više nikad ne bi imali kralja svoje krvi. Objašnjeno je kako je to bila samo priča nastala kako bi se objasnilo zašto Hrvati nemaju domaće nego strane vladare. Naglašeno je i kako kralj Zvonimir nije bio posljednji hrvatski kralj nego ga je naslijedio Stjepan III., nećak Petra Krešimira, ujedno i posljednji Trpimirović.³²⁵ Isto tako, udžbenici autora Petrić – Ravančić, odnosno Gračanin – Petrić – Ravančić iznijeli su podatke iz legende o tobožnjem Zvonimirovom ubojstvu na Kosovu polju kraj Knina. Autori su također upozorili da ova legenda nema nikakve potpore u povijesnim izvorima nego je služila kao objašnjenje zašto su Hrvati u kasnijim razdobljima imali strane vladare. Naveli su kako Zvonimir nije bio posljednji hrvatski kralj, nego ga je

³²² Matković, *Povijest 1*, 1986, 137; Matković – Drašković – Stančić, *Povijest 2*, 1990, 26.

³²³ Vujčić, *Povijest Hrvatska i svijet 1*, 1996, 97; Bekavac – Štambak, *Hrvatska povijest*, 2003, 32; Birin – Šarlija, *Povijest 6*, 2007, 65; Detling – Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2008, 84; Bekavac – Jareb – Šarlija, *Hrvatska povijest*, 2009, 34; Bekavac – Šarlija, *Hrvatska i svijet 1*, 2009, 132; Detling – Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2014, 72; Birin – Šarlija, *Povijest 6*, 2014, 53.

³²⁴ Šanjek – Mirošević, *Hrvatska i svijet*, 1994, 69; Mirošević – Šanjek – Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 71; Isti, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 2004, 71.

³²⁵ Budak – Posavec, *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe*, 1998, 39; Budak – Mogorović Crljenko, *Povijest 6*, 2002, 53; Isti, *Povijest 6*, 2007, 56; Isti, *Povijest 6*, 2013, 62.

naslijedio Stjepan II.³²⁶ Upravo na ovakav način, u skladu sa suvremenom historiografijom, o legendi o smrti kralja Zvonimira donijeli su i drugi udžbenici, kako oni za osnovne, tako i oni za gimnazije i srednje škole.³²⁷

Autorski dvojac Birin – Šarlija temu Zvonimirove smrti detaljno je analizirao. Naime, uz podatak da je kralj Zvonimir umro oko 1089. godine, naveli su činjenicu da je hrvatska historiografija mnogo raspravljala o tome je li umro prirodnom smrću ili je ubijen. Spomenuli su suvremeni povijesni izvor – ispravu kralja Stjepana II. iz 1089. koja nije zabilježila nasilnu smrt te mlađi izvor – *Ljetopis popa Dukljanina* koji je pak donio vijest o kraljevu ubojstvu. Prema toj vijesti kralja je ubio „gnjevni narod“ nakon što ih je kralj pozvao u križarski rat, a Zvonimir ih je na samrti prokleo. Naravno, naveli su da je riječ tek o legendi, pa čak i mogućoj zamijeni Zvonimirove smrti s nekim drugim sličnim događajem. Pozivali su se na potvrde povijesnih činjenica, odnosno činjenicu da Hrvati nisu mogli ubiti kralja zbog tobožnjeg poziva u križarski rat jer je križarski pohod bio tek 6 godina kasnije.³²⁸ Izdvojila sam još neka ponuđena objašnjenja nastanka legende o smrti kralja Zvonimira iz pera autora srednjoškolskih udžbenika. U Samaržijinom udžbeniku uz parafraziranu legendu stoji objašnjenje; „Čini se da je ova legenda plod mašte, a nastala je da bi se opravdala mađarska intervencija u Hrvatskoj nakon Zvonimirove smrti.“³²⁹ U gimnazijskom udžbeniku utvrđena je smrt kralja Zvonimira 1089., ali je ukazano i na sadržaj legende. Utvrdili su da podaci iz legende ne odgovaraju istini jer je Zvonimir umro 6 godina prije prvoga poziva u križarski rat te da se ta priča smatra izmišljotinom. Ukazali su i na razmišljanja nekih povjesničara koji smatraju da je legenda nastala u vrijeme dinastičkih borbi za vlast na ugarsko-hrvatskom prijestolju u 14. i 15. stoljeću.³³⁰

Većina analiziranih udžbenika u svoju naraciju uvrstila je legendu o Zvonimirovoj smrti. Udžbenici prve polovice 20. stoljeća donijeli su različite stavove o načinu smrti kralja Zvonimira. Bile su to posljedice odjeka različitih stavova u hrvatskoj historiografiji, tek poneki stav bio je usklađen i sa suvremenom politikom. No, od 60-ih godina udžbenici imaju

³²⁶ Petrić – Ravančić, *Povijest* 6, 44; Isti, *Povijest* 2, 2003, 67; Gračanin – Petrić – Ravančić, *Povijest* 6, 2007, 45; Isti, *Povijest* 2, 2014, 54.

³²⁷ Đurić – Peklić, *Hrvatska povijest*, 1998, 20; Brdal – Madunić, *Povijest* 6, 2002, 40; Posavec – Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 2002, 49; Đurić – Peklić, *Hrvatska i svijet*, 2006, 76; Isti, *Hrvatska povijest*, 2013, 28; Labor – Vinarić – Šilje Capor – Kujundžić – Pongrac, *Vremeplov* 6, 2016, 67-68.

³²⁸ Birin – Šarlija, *Povijest* 2, 2012, 61.

³²⁹ Samaržija, *Hrvatska i svijet* 1, 2005, 68.

³³⁰ Bulat – Labor – Šašić, *Povijest* 2, 2009, 86-87.

jednoglasan stav. Naime, Zvonimirovo navodno ubojstvo više se ne iznosi kao istinita činjenica, nego se navodi kao legenda.

8. Zaključak

Školski udžbenici su didaktički oblikovana nastavna sredstva i izvor znanja koja čine jedan od ključnih temelja obrazovanog procesa. Svojim sadržajem zasnovanim na nacionalnim, kulturnim, vrijednosnim i idejnim elementima osvjetljavaju vlastitu suvremenu društvenu zbilju. To se posebno odnosi na udžbenike povijesti koji su izrazito podložni jakom utjecaju društveno-političkog i ideološkog konteksta, odnosno vremenskoj i prostornoj perspektivi. Stoga sam analizom udžbenika povijesti na temi najznačajnijih hrvatskih srednjovjekovnih vladara željela potvrditi tvrdnju da su različite političke vlasti i njihove ideološke postavke imale utjecaj na oblikovanje sadržaja udžbenika povijesti.

Sadržaj školskih udžbenika povijesti iz Kraljevine Jugoslavije korišten je kao važan instrument indoktrinacije i opravdavanja nove ideologije *integralnog jugoslavenstva* i režima. Instrumentalizacija udžbenika u svrhu narodnog odgoja i izgradnje jedne nacije sa zajedničkom prošlošću rezultirala je zajedničkom obradom povijesti južnoslavenskih naroda, naglašavanjem njihova zajedništva i suradnje te uzdizanjem zajedničkog narodnog jezika i kulture. Upravo temelji ideologije *integralnog jugoslavenstva* bili su vidljivi prilikom obrade sadržaja o hrvatskim narodnim vladarima. U prikazu kralja Tomislava autori ovoga razdoblja slijedili su historiografski oblikovanu sliku Ferde Šišića o Tomislavu kao prvom hrvatskom kralju, moćnom i jakom vladaru s velikom vojskom koji je okupio hrvatski nacionalni prostor te su pozitivno vrednovali njegovu vanjsku politiku. Pri tome su iskoristili povijesne podatke o Tomislavovoj pomoći srpskom knezu Zahariji s ciljem prikaza uspješne suradnje između Hrvata i Srba, a temu splitskih crkvenih sabora za isticanje narodne kulture, u ovom slučaju, slavenskoga bogoslužja kao važne stavke u povezivanju južnoslavenskih naroda i sredstva borbe protiv stranih utjecaja.

Za razliku od pozitivnog prikaza kralja Tomislava, udžbenički autori iz Kraljevine Jugoslavije nisu tako prikazali kralja Petra Krešimira IV. Iako su istaknuli Krešimirovu Hrvatsku kao jaku i snažnu državu, cjelokupna nepovoljna ocjena Krešimirove vladavine temeljila se na njegovu pristanku uz latinsko svećenstvo i crkveni reformni pokret. Ta negativna ocjena bila je odraz političko-ideološkog utjecaja i isticanja važnosti narodne kulture. Izuzetak čini autor Živko Jakić koji je također pisao pod snažnim političko-ideološkim utjecajem kao i

ostali autori ovoga razdoblja, ali nije negativno ocijenio kralja Petra Krešimira, nego ga je pokušao opravdati. Rezultati onodobne historiografije u udžbenicima ovoga razdoblja vidljivi su u tvrdnji da je Petra Krešimira na vlasti naslijedio vođa hrvatske narodne stranke Slavac, ujedno i da je on bio zarobljeni kralj.

U prikazu kralja Zvonimira udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije jednoglasni su u tvrdnji da je Zvonimir bio Papin vazal, ali cjelokupan prikaz vladavine kralja Zvonimira nije posve usuglašen. U većini udžbenika prikaz Zvonimirove vladavine temeljen je na karakterističnim jugoslavenskim diskursima uperenim protiv stranaca, stranih interesa i stranih običaja te zatiranja narodne kulture i time negativnom karakterizacijom. No, u Jakićevu udžbeniku iz 1935. i Srkuljevu udžbeniku iz Banovine Hrvatske donosi se suprotan opis utemeljen na pozitivnim obilježjima Zvonimirove vladavine te njegove dobre i pravedne ličnosti. Udžbenici su ponudili i različite stavove o načinu smrti kralja Zvonimira; slijedeći historiografske postavke prihvatili su stajalište o Zvonimirovom ubojstvu na Kninskom polju kao kulminaciju nakupljenog narodnog nezadovoljstva, ali Zvonimirovo ubojstvo opovrgnuto je u skladu s prihvaćanjem novih historiografskih saznanja i utjecaja političke koncepcije Banovine Hrvatske.

U udžbenicima izdanima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, promijenio se koncept obrade povijesti – hrvatska povijest izdvojena je iz jugoslavenskog okvira, a naglašena je civilizacijska i kulturna pripadnost Hrvatske Zapadu, osobito povezanost s Katoličkom crkvom. Povijesni sadržaji snažno su iskorišteni za izricanje i podupiranje ustaške ideologije, osobito u Jakićevim udžbenicima i udžbeniku Stjepana Antoljaka. Prikaz kralja Tomislava temelji se na pozitivnim i glorificirajućim tvrdnjama. Prikazan je kao najmoćniji hrvatski vladar, ujedinitelj hrvatskih zemalja i pobjednik nad Mađarima i Bugarima čime je došlo do porasta međunarodne važnosti i ugleda hrvatskog naroda i snage Tomislavove Hrvatske. U ovom razdoblju pod snažnim političko-ideološkim utjecajem isticala se pripadnost Zapadu i papinstvu, a promijenjen je odnos prema zaključcima splitskih crkvenih sabora. Zaključci crkvenih sabora ocijenjeni su pozitivnima za razvoj hrvatske države, istaknute su Tomislavove zasluge za uspješno rješavanje crkvenog uređenja države te osiguranja pravilnog smjera državne politike. Dana su i nova historiografska rješenja u udžbenicima Barada – Katić – Šidak i Antoljak o mogućem bizantskom davanju kraljevskoga naslova Tomislavu.

Prikaz kralja Petra Krešimira IV. u udžbenicima iz NDH također je utemeljen na afirmativnim i komplimentnim prosudbama te je označen kao najmoćniji vladar poslije Tomislava. Pozitivne ocjene o kralju Petru Krešimiru kao mudrom i jakom vladaru temelje se

na pripajanju dalmatinskih gradova i otoka, Slavonije i Bosne hrvatskoj državi i obilnom darivanju crkve i samostana pri čemu su vidljive interpretativne sheme sukladne političko-ideološkim postavkama ustaške vlasti. Tema splitskoga sabora 1060. godine također je podlegla političko-ideološkoj prilagodbi; autori su afirmativno ocijenili rezultate tog sabora, podržali su Krešimirovo pristajanje uz Crkvu te mu pripisali najveće zasluge u usmjeravanju prema istinskim katoličkim vrijednostima i kulturnom priklanjanju svoje države Zapadu i hrvatske crkve Rimu. Smrt kralja Petra Krešimira istaknuta je kao veliki hrvatski gubitak, a udžbenik Barada – Katić – Šidak prvi je donio priču o zarobljavanju hrvatskoga kralja Petra Krešimira. U ovom razdoblju Zvonimirova politika ocijenjena je pozitivnom i uspješnom te je istaknut napredak Hrvatskoga Kraljevstva. Kralj Zvonimir opisan je afirmativno te je označen kao posljednji veliki kralj Hrvata. Prikazani su pozitivni aspekti njegove vladavine – oslonjenost na Papu, prijateljstvo s visokim klerom, pomaganje crkvi i svećenicima glagoljašima. Priča o Zvonimirovoj nasilnoj smrti nije iznesena kao stvarna činjenica, odnosno izneseno je dvojako mišljenje.

U udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije hrvatska povijest ponovno se obrađuje u jugoslavenskom okviru i zajedničkoj kronologiji povijesti južnoslavenskih naroda. Bitno obilježje udžbenika ovog razdoblja je njihova izrazito vrijednosna i ideološka obojenost te pisanje povijesti prema materijalističkom poimanju prošlosti. Kralj Tomislav i u ovom razdoblju prikazan je kao ujedinitelj hrvatskih kneževina te prvi hrvatski kralj koji se okrunio sukladnom svojim vojnim i političkim uspjesima. Njegova politika ocijenjena je uspješnom, uz iznimku Vladimira Babića koji je jedini iznio kritiku Tomislavove politike ocijenivši je negativnom. Ta ocjena uvelike se temeljila na problematici splitskih crkvenih sabora i Tomislavovu stavu prema zaključcima sabora. Ostali autori temu splitskih crkvenih sabora interpretirali su prema načelima materijalističkoga pogleda na svijet ističući pozitivne socioekonomske posljedice.

Udžbenici iz razdoblja socijalističke Jugoslavije Krešimirovo razdoblje predstavljaju pozitivno; kao ponovno uzdizanje i jačanje Hrvatske, a osobito su istaknuli socioekonomske prednosti Krešimirova vremena. Naracija o splitskom crkvenom saboru 1060. poslužila je za isticanje materijalnog pogleda na svijet, kao primjer daljnjeg razvoja klasnog društva te za iskazivanje antagonizma prema Katoličkoj crkvi. Autori ovoga razdoblja kralja Petra Krešimira nisu snažnije vrijednosno ocijenili osim Vladimira Babića koji je izrazito negativno i kritički ocijenio vladavinu kralja Petra Krešimira. Socijalistički ideološki elementi – materijalni i klasni odnosi te negativna karakterizacija Katoličke crkve vidljivi su u prikazu kralja Zvonimira.

Zvonimirovo vrijeme označili su kao vrijeme jačanja i učvršćivanja feudalnog poretka u Hrvatskoj, a kralja Zvonimira kao poslušnog i vjernog Papinog vazala. Negativnu ocjenu o kralju Zvonimiru ponovno je donio Vladimir Babić temeljeći je na motivima njegove suradnje sa strancima i klasnim motivima, a ostali udžbenici ovoga razdoblja donijeli su blaži prikaz kralja Zvonimira i njegove vladavine. U ovim udžbenicima do 1960-tih iznosi se stajalište da je Zvonimir ubijen na Kninskom polju, a kasnije se nije se spominjala moguća Zvonimirova nasilna smrt.

U udžbenicima iz Republike Hrvatske nacionalna povijest obrađuje se samostalno, a u udžbenicima *prve generacije* provedena je deideologizacija. Koncept nacionalne povijesti redefiniran je i temeljen na etnocentrizmu. U tim udžbenicima naglasak je na kontinuitetu hrvatske državnosti, pripadnosti Hrvatske Zapadu i povezanosti s Katoličkom crkvom te jedinstvu svih Hrvata. Često je i poistovjećivanje srednjovjekovne prošle zbilje sa suvremenošću. Ostali suvremeni udžbenici naraciju temelje na objektivnom i racionalnom interpretiranju usvojenih povijesnih spoznaja sukladno svojevremenim značenjima. Izostanak političkog uplitanja u proizvodnju udžbenika i zadovoljavanja ideoloških postavki političkih elita rezultirao je prevlašću utjecaja povijesne znanosti i njezinih dosega. U ovim udžbenicima nastavljen je prikaz kralja Tomislava kao jednog od najvećih hrvatskih vladara te prvog hrvatskog kralja pod čijom se vlašću hrvatski prostor sjedinio u jedinstvenu državnu zajednicu. Njegova vladavina ocjenjena je pozitivnom i uspješnom, a posljedice zaključka splitskih sabora i Tomislavovo državništvo dalekosežnima.

U suvremenim udžbenicima prikaz kralja Petra Krešimira utemeljen je na pozitivnim tvrdnjama o procvatu hrvatske države te jakosti i bogatstvu Hrvatskoga Kraljevstva. Kralj je imenovan kao jedan od najvećih i najvažnijih hrvatskih vladara, a naracija o crkvenom saboru u Splitu objektivno je sažeta. Kraj Krešimirove vladavine utemeljen je na prihvaćenim historiografskim saznanjima. Svi su udžbenici pozitivno ocijenili vladavinu kralja Zvonimira; njegovo vrijeme kao doba gospodarskoga i kulturnog procvata, a kralja kao poštenog i pravednog vladara. U svim udžbenicima postavka o Zvonimirovoj nasilnoj smrti navodi se kao legenda što je u skladu sa spoznajama suvremene historiografije.

Sukladno iznesenom, mogu potvrditi da su političke elite totalitarnih i demokratskih režima imale značajnu ulogu u propisivanju i prenošenju vlastitih ideoloških postavki u školskim udžbenicima povijesti. U svakom promatranom razdoblju udžbenički sadržaj o trojici hrvatskih narodnih vladara – Tomislavu, Petru Krešimiru i Zvonimiru bio je prilagođavan ciljevima službene ideologije političkih vlasti. No, udžbenički sadržaj mijenjao se i u skladu s

najnovijim i prihvaćenim historiografskim dosezima. Možemo zaključiti kako su sva promatrana razdoblja koristila školsku povijest u legitimizacijske svrhe, za oblikovanje kolektivnog pamćenja i grupnog identiteta te osiguranja kontinuiteta društvenog sustava. Ipak, suvremeni udžbenici pokazali su da je utjecaj politike na školsku povijest postao ograničen, odnosno da su ideološki obojani udžbenici iščezli iz uporabe.

9. Sažetak

Temelj ovoga diplomskoga rada i glavni predmet istraživanja su udžbenici povijesti. Istraživanje je usmjereno na analizu sadržaja udžbenika povijesti nastalih u četiri različita društveno-politička sustava u kojima je hrvatski prostor bio uključen tijekom 20. stoljeća, dakle Kraljevstva SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije te Republike Hrvatske.

Prvi dio rada posvećen je udžbenicima općenito, udžbenicima povijesti i njihovom značaju u odgojno-obrazovnom procesu pri čemu se ističe važna uloga udžbenika kao jednog od ključnih stupova odgojno-obrazovnog procesa, sastavnog dijela nastavnoga procesa te još uvijek glavnog izvora podataka za obrazovni sadržaj. Važan dio rada čini i predstavljanje poveznice između nastave povijesti i udžbenika povijesti i društveno-političkih prilika. Pružen je sažet i jasan uvid u političko-društvenu pozadinu koja je oblikovala i mijenjala obrazovnu strategiju, školske sustave i povijesnu svijest u udžbenicima povijesti.

Središnji dio rada, analiza sadržaja udžbenika, temelji se na istraživanju međuovisnosti promjena političko-ideoloških sustava s promjenama interpretativnih i vrijednosnih obrazaca u udžbenicima povijesti o odabranim hrvatskim vladarima 10. i 11. stoljeća, odnosno o vladavini trojice hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladara, Tomislava, Petra Krešimira IV. i Zvonimira. Predmet analize, vladavina svakoga od te trojice vladara, raščlanjen je u tri tematska poglavlja: za Tomislava, njegovo ratovanje, kraljevski naslov i vojna moć, splitski crkveni sabori; za Petra Krešimira IV., obilježja vladavine, crkveni sabor 1060. i kraj vladavine; za Zvonimira, dolazak na vlast, obilježja vladavine i smrt. Osnovna postavka da su različite političke vlasti i njihove ideološke postavke imale utjecaj na oblikovanje sadržaja udžbenika provjerena je na temelju otkrivanja (ne)skrivenih poruka, namjera autora, vrijednosnih sustava i heterogenih interpretacija povijesnih činjenica. Važan dio analize čini i provjeravanje usklađenosti udžbeničkih sadržaja sa suvremenim rezultatima znanstvene historiografije.

Na temelju provedenog istraživanja zaključeno je kako se sadržaj udžbenika povijesti mijenja i prilagođava trenutnom društveno-političkom sustavu, odnosno kako su političke elite promatranih totalitarnih i demokratskih sustava iskorištavale povijesni sadržaj hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti za ustanovljavanje i prenošenje vlastitih ideoloških postavki u školskim udžbenicima povijesti. Isto tako, zaključeno je kako su se udžbenički sadržaji mijenjali sukladno suvremenim historiografskim dostignućima. Izdvojeno je i da je utjecaj politike na prezentaciju povijesnih sadržaja u suvremenim udžbenicima postao ograničen.

10. Summary

The majority of the work referred to in this Master's thesis and main basis of its research are textbooks, formed on the four different socio-political systems of which the Republic of Croatia was part of during 20th century. The systems were: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which later became Kingdom of Yugoslavia, than later Independent State of Croatia, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and finally Republic of Croatia.

The first part of the thesis concentrates on history textbooks, significance of textbooks in general in the educational and teaching as well as one of its main sources of information. As books continue to remain one of the main aids and sources for educational process. The main part of the thesis deals with socio-political circumstances, history textbooks and history lessons which are each influenced by the other. A brief and clear argument has been presented on the socio-political background that shaped and changed educational strategy, systems and historical accuracy in history textbooks. The analysis is based on the dependence of the political-ideological system on the changes on value patterns in history textbooks, particularly on Croatian sovereignty during the 10th and 11th century emphasizing the rule of three Croatian sovereigns of the early Middle Ages. These were: Tomislav, Petar Krešimir IV. (fourth) and Zvonimir. The subject of the analysis is the rule of each of these sovereigns and is divided into three thematically organised chapters:

1. Tomislav, his wars, crowning, military power, Split's church convocations;
2. Petar Krešimir fourth, features of his reign, church's convocation of 1060 and the end of his reign;
3. Zvonimir, becoming a sovereign, features of his ruling and death.

The main argument is that different political governments and their ideological postulate influenced a textbook's content. This is verified on the basis of the (not) hidden messages and intentions of the author, the merit of the system and heterogeneous interpretations of the historical facts. An important part of the analysis is textbook's content equivalence verification with up to date scientific historiography results. The conclusion of the thesis is that the content of history textbooks has been changed and created according to current socio-political system(s), with reference to the usage of early mediaeval history for maintenance and transmission of their own ideological setup in history textbooks by political elites beheld totalitarian and democratic systems. Moreover, it is concluded that the content of history textbooks has been changed according to contemporaneous historiographical achievements. It

is maintained that the political influence on presentation in historical content in contemporaneous textbooks has become illiberal or one sided.

11. Bibliografija

11.1. Izvori

Udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije:

Jakić, Živko. *Povijest Jugoslavije s općom historijom: za III. razred srednjih i njima sličnih škola. Dio I.* Zagreb: Komisionalna naklada Narodne knjižnice, 1935.

_____. *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca: za niže razrede srednjeg učilišta. Dio I. Od najstarijih vremena do kraja XV. stoljeća.* Zagreb: Naklada Narodne knjižnice, 1926.

Prelog, Milan. *Pregled povijesti Južnih Slavena Srba, Hrvata, Slovenaca. Dio I. Od najstarijih vremena do početka XVI. stoljeća.* II. izdanje. Sarajevo: B. Buchwald i Drug, 1922.

Srkulj, Stjepan. *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca: za niže razrede srednjih škola.* Zagreb: Tisak i naklada St. Kugli, 1924.

_____. *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca: za srednje škole.* Zagreb: Tisak i naklada St. Kugli, Knjižara kralj. Sveučilišta i jugoslavenske akademije, 1921.

_____. *Povijest srednjega vijeka: za VI. razred gimnazija i njima sličnih škola.* Četvrto izdanje. Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli, 1940.

Šiller, Dragutin. *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za narodne osnovne škole.* Zagreb: Narodna knjižnica, 1925.

Udžbenici iz Nezavisne Države Hrvatske:

Antoljak, Stjepan. *Povijest Hrvata. Priručnik državno-narodne nastave.* Svezak II. Zagreb: Tiskara Poljak i Glatz, 1943.

Barada, Miho – Lovro Katić – Jaroslav Šidak. *Hrvatska povijest: za VIII. razred srednjih škola.* I. svezak. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941.

Jakić, Živko. *Povijest hrvatskoga naroda sa svjetskom poviješću: za III. razred srednjih škola.* Dio I. Drugo izdanje. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1942.

_____. *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga: za VI. razred srednjih škola.* Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941.

Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije:

Babić, Vladimir. *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga, 1949.

Makek, Ivo – Blagota Drašković – Olga Salzer. *Narodi u prostoru i vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole.* Zagreb: Školska knjiga, 1974.

Makek, Ivo – Josip Adamček. *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.

Makek, Ivo. *Prošlost i sadašnjost 1: udžbenik historije za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1963.

Matković, Hrvoje – Blagota Drašković – Nikša Stančić. *Povijest 2: udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.

Matković, Hrvoje. *Povijest 1: za I razred usmjerenog obrazovanja*. XI. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1986.

Salzer, Olga – Karmen Mali. *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1952.

Salzer, Olga. *Povijest naroda Jugoslavije (do 1526.) za gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1960.

Vrbetić, Marija. *Historija za I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1961.

Udžbenici iz Republike Hrvatske:

a) Osnovna škola

Birin, Ante – Tomislav Šarlija. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2007.

_____. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2014.

Brdal, Željko – Margita Madunić. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. II. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 2002.

_____. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

_____. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti u šestom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.

Budak, Neven – Marija Mogorović Crljenko. *Povijest 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2013.

_____. *Povijest 6: udžbenik s CD-om za povijest za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2007.

_____. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. 2. izdanje. Zagreb: Profil, 2002.

Budak, Neven – Vladimir Posavec. *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma. Udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole*. Drugo izdanje. Zagreb: Profil, 1998.

Gračanin, Hrvoje – Hrvoje Petrić – Gordan Ravančić. *Povijest 6: udžbenik iz povijesti za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Meridijani, 2007.

Labor, Šime – Snježana Vinarić – Jelena Šilje Capor – Manuela Kujundžić – Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. 3. izdanje. Zagreb: Profil, 2016.

Makek, Ivo – Josip Adamček. *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*. VII. (I. izmijenjeno) izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1991.

Makek, Ivo. *Povijest 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

_____. *Povijest 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole*. III. dopunjeno i izmijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1999.

_____. *Povijest za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

Petrić, Hrvoje – Gordan Ravančić. *Povijest 6: udžbenik iz povijesti za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Meridijani, 2003.

Sabalić, Frane. *Povijest za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.

b) Gimnazija

Birin, Ante – Tomislav Šarlija. *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*. 2. izdanje. Zagreb: Alfa, 2012.

Bulat, Damir – Šime Labor – Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009.

Detling, Denis – Zdenko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.

_____. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2008.

Gračanin, Hrvoje – Hrvoje Petrić – Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za 2. razred gimnazije*. Samobor: Meridijani, 2014.

Mirošević, Franko – Franjo Šanjek – Anđelko Mijatović. *Povijest za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

_____. *Povijest za drugi razred gimnazije*. VI. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 2004.

Petrić, Hrvoje – Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2003.

Posavec, Vladimir – Tatjana Medić. *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V. - XVIII. st.). Udžbenik za II. razred gimnazije*. 5. izdanje. Zagreb: Profil, 2002.

Šanjek, Franjo – Franko Mirošević. *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga, 1994.

c) Srednja škola

Bekavac, Stjepan – Mario Jareb – Tomislav Šarlija. *Hrvatska povijest: udžbenik za prvi razred trogodišnjih strukovnih škola*. Zagreb: Alfa, 2009.

Bekavac, Stjepan – Nikola Štambak. *Hrvatska povijest: udžbenik povijesti za prvi razred trogodišnjih strukovnih škola*. Zagreb: Školska knjiga, 2003.

Bekavac, Stjepan – Tomislav Šarlija. *Hrvatska i svijet 1: udžbenik za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola*. Zagreb: Alfa, 2009.

Dukić, Ivan – Krešimir Erdelja – Igor Stojaković. *Hrvatska povijest: udžbenik za trogodišnje strukovne škole*. V. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 2011.

Đurić, Vesna – Ivan Peklić. *Hrvatska i svijet od prapovijesti do Francuske revolucije 1789. godine: udžbenik povijesti za I. razred srednjih strukovnih škola*. 6. izdanje. Zagreb: Profil, 2006.

_____. *Hrvatska povijest od doseljenja Hrvata do naših dana: udžbenik povijesti za prvi razred trogodišnjih srednjih strukovnih škola*. Zagreb: Profil, 1998.

_____. *Hrvatska povijest: udžbenik povijesti za I. razred trogodišnjih srednjih strukovnih škola*. 15. dopunjeno i izmijenjeno izdanje. Zagreb: Profil, 2013.

Samaržija, Zdenko. *Hrvatska i svijet 1: udžbenik povijesti za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola*. III. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Vujčić, Ivan. *Povijest Hrvatska i svijet 1: udžbenik za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola*. Zagreb: Birotehnika, Centar za dopisno obrazovanje, 1996.

11.2. Literatura

Agčić, Damir. „Nastava povijesti u Hrvatskoj.“ *Povijest u nastavi* 1 (2003): 140-148.

_____. „Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu.“ *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 31 (1998): 205-215.

Antić, Slobodanka. „Udžbenik kao instrument za konstrukciju i ko-konstrukciju školskog znanja.“ Ph. D. diss., Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2013.

Baranović, Branislava. „Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj.“ *Revija za sociologiju* 25 (1994): 201-211.

- _____. „Udžbenici povijesti i nacionalni identiteti mladih.“ U *Kultura, etničnost, identitet*, ur. Jadranka Čačić-Kumpes, 153-170. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999.
- Birin, Ante. „Miho Barada – suautor udžbenika za hrvatsku povijest (Hrvatska povijest za 8. razred srednjih škola).“ *Povijesni prilozi* 40 (2011): 63-70.
- _____. „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku.“ U *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*. Sv. 1, ur. serije Zrinka Nikolić Jakus. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Bratulić, Josip. „Kralj Tomislav u izvorima i znanstvenoj literaturi do 1925. godine.“ U *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić, 191-204. Zagreb: Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad, 1998.
- Budak, Neven – Tomislav Raukar. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Budak, Neven. *Hrvatska povijest od 550. do 1100*. Zagreb: Leykam international, 2018.
- _____. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
- _____. „Using the Middle Ages in Modern-day Croatia.“ U *Uses and Abuses of the Middle Ages: 19th – 21st Century*, ur. Janos M. Bak, 241-262. München: Fink, 2009.
- Bušljeta, Rona. „Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009.“ *Kroatologija* 1 (2010): 43-56.
- Franković, Dragutin, ur. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoški-književni zbor, 1958.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: EPH, Novi Liber, 2008.
- _____. „O Tomislavu i njegovu dobu.“ *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 18 (1985): 23-55.
- Gračanin, Hrvoje. „Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine.“ U *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti. Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti*, ur. Marijana Marinović, 119-138. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014.
- Höpken, Wolfgang. „Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi.“ U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea, 2006.
- Jareb, Mario. „Jesu li Hrvati postali Goti? Odnos ustaša i vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema neslavenskim teorijama o podrijetlu Hrvata.“ *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2008): 869-882.

- _____. *Kralj Tomislav kroz tisuć godina: kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas*. Zagreb: Despot infinitus, Hrvatski institut za povijest, 2017.
- Jelaska Marijan, Zdravka. „Interpretacije događaja vezanih uz 1102. godinu u udžbenicima povijesti korištenim na području današnje Republike Hrvatske od kraja I. svjetskog rata do školske godine 2001./2002.“ *Croatia Christiana periodica* 51 (2003): 179-205.
- Katavić, Nina. „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću.“ Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Kljajić, Stipe. „*Nikada više Jugoslavija!*: jugoslavenstvo u vizijama hrvatskih nacionalističkih intelektualaca.“ U *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina, 183-197. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije, Plejada, 2012.
- Koren, Snježana i Branislava Baranović. „What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention, and History Education Politics (1990–2008).“ U „*Transition*” and the Politics of History Education in Southeastern Europe, ur. Augusta Dimou, 91-140. Göttingen: V&R unipress, 2009.
- Koren, Snježana i Magdalena Najbar-Agičić. „Europska iskustva i nastava povijesti u obveznom obrazovanju.“ *Povijest u nastavi* 5/10 (2007): 117-174.
- Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- _____. „Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća.“ *Povijest u nastavi* 1 (2003): 155-163.
- _____. „Regionalni aspekti interkulturalizma u nastavi povijesti: pristupi, koncepti i praktična iskustva.“ *Povijest u nastavi* 2 (2004): 337-343.
- _____. „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije.“ *Historijski zbornik* 60 (2007): 247-294.
- Košćak, Vladimir. „O smrti hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira.“ U *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein, 223-228. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997.
- Majnarić, Ivan. „Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba – primjer splitskih sinoda dvadesetih godina 10. stoljeća.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 28 (2010): 5-16.
- Malešević, Siniša. *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*. S engleskog prevela Slobodanka Glišić. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004.
- Malić, Josip. *Koncepcija suvremenog udžbenika*. Zagreb: Školska knjiga, 1986.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. „Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu.“ *Narodne novine*, 2. ožujka 2010.

Mohorovčić, Andre. „Hrvatsko kulturnopovijesno ozračje u doba kralja Zvonimira.“ U *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein, 7-10. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997.

Najbar-Agičić, Magdalena i Damir Agičić. „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba.“ U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alinea, 2006.

Najbar-Agičić, Magdalena. *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945 – 1960*. Zagreb: Ibis grafika, 2013.

Nemet, Dražen. „Smrt hrvatskog kralja Zvonimira – problem, izvori i tumačenja.“ *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 38 (2006):73-91.

Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Preveo Franko Dota. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Pingel, Falk. *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*. Preveo Marko Fančović. Zagreb: IBIS grafika, 2000.

Poljak, Vladimir. *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zagreb: Školska knjiga, 1980.

Raukar, Tomislav. „Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925.-1995.“ U *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić, 205-229. Zagreb: Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad, 1998.

Vedriš, Trpimir. „Crkva i vjerski život.“ U *Nova zračenja u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*. Sv. 1, ur. serije Zrinka Nikolić Jakus. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

_____. „Povodom novog tumačenja vijesti Konstantina VII. Porfirogeneta o snazi hrvatske vojske.“ *Historijski zbornik* 60 (2007): 1-33.

Župan, Dinko. „Ideologija, moć i udžbenici.“ U *Prošla sadašnjost: znakovi povijesti u Hrvatskoj*, ur. Nenad Ivić i Vladimir Biti, 323-355. Zagreb: Naklada MD, 2003.